3 1761 06193315 6

Панни

А. ЧАЙКІВСЬКИЙ.

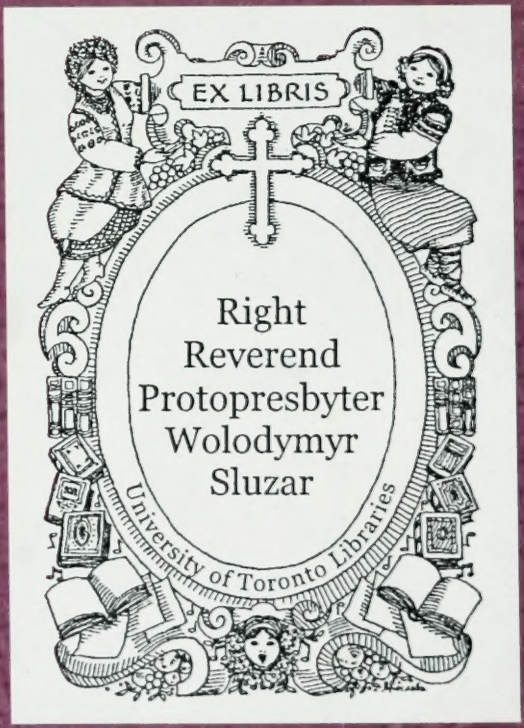
EX LIBRIS
Right
Reverend
Protopresbyter
Wolodymyr
Sluzar
University of Toronto Libraries

LIBRARY
APR 14 2004
UNIVERSITY OF TORONTO

I. Не лізь у воду — не знаючи броду.

О. Юліян Абрамович устав сьогодня раньше, як звичайно, бо сьогодня торговий день і треба було, як що тижня, їхати до міста з харчами для дітей, що в школі вчилися. Відправив у церкві замовлену службу Божу і вертав на каву. На подвіррі перед попівством стояв готовий запряжений віз, біля якого порався наймит Микита, що виносив на віз мішки та мішочки з усячиною і складав.

Єгомость Абрамович вертав з церкви, а за ним поступав дяк Петро Цяпутик. То був уже старий чоловік, яких шістьдесять літ, таки господар з того самого села. Та не можна сказати, що він поступав за єгомостем, бо йшов так якось боком, буцім-то разом, а буцім трохи по заду, щоб і єгомостя не прогнівити, що він з ним за пане-браце, а знову, щоб не йти враз зі селянами, котрим саме нині правилася служба Божа і вони відводили єгомостя на „плебанію", щоб ще раз подякувати. Цяпутик, скільки разів єгомость що до його заговорив, підбігав трохи і наставляв ухо (він недочував), а опісля знову пристав трохи.

О. Абрамович зайшов в канцелярію і велів принести собі каву та засів доснідання. Не вспів ще з тим упоратись, як відхилилися по тихоньки двері від сіней і показалася в дверях сива голова якогось парохіянина.

— Слава Йсусу Христу! О. Абрамович не обзивався, а сива голова говорила далі:

— Прошу ласки єгомостя, може би омолитвали хату мому синові, а ось тому, що єгомость недавно шлюб давали. Хата вже готова, а він хотів би зараз перебратися, бо у нас дуже тісно.

— А коли ж би?

— Та я просив би нині, бо...

Єгомость не дав йому докінчити...

— Чи вмирає хто, чи горить... чого так спішно?... От зараз! Молитвай йому хату... Знаєш добре, що нині торговий день і до міста треба... Нині не омолитваю...

За той час чоловік уже вспів відчинити ширше двері і всунувся в канцелярію. Він дуже збентежився тим, що почув, бо аж тепер нагадав собі, про що усе село знало, що кожного торгового дня єгомость везе дітям „лєгуміну“.

— Перепрашаю єгомостя, я забув, що єгомость нині їдуть до міста.

— От бачиш! мої коні вже знають, де мені сьогодня треба їхати, а ти забув.

Чоловік поцілував єгомостя в руку і вийшов запираючи по тихеньки двері за собою, щоб Боже борони не скрипнули. За той час єгомость покінчив з кавою, зняв з себе реверенду і надів сюртук бурої краски, на це полотняний халат, взяв на голову соломяний капелюх і вийшов на ганок. Тут ждав на нього Цяпутик.

— Може би єгомость були ласкаві взяти лєгуміну для мого Івася, та Микита відніс би...

— Чому ні... принеси та поклади на воза.

— Вже там є...

Єгомость запорядив іще Паранці, що сьогодня треба робити і попрямцював до воза.

— Повиносив все?

— Все до чиста.

— Так їдьмо!

Микита зробив бичівною хрест перед кіньми, сів на переді воза, та замахав віжками і цмокнув. Віз рушив через ворота на вулицю.

Вже на вулиці нагадав собі щось о. Абрамович і став оглядатися.

— А деж ти поклав бутлю з молоком і діжчину з маслом?

— Я того не взяв, бо Паранька мені не дала — каже Микита повертаючись боком до єгомостя.

— Гов! стій! вернись тай принеси, бо без цього не можна. Віз станув. Микита привязав кінець важків до ручиці воза, скочив з нього і побіг на попівство.

Тимчасом о. Абрамович сидів на возі і думав... про що? Розуміється про свої буденні клопоти, котрих було у нього

чимало, а всі сходилися до одного: діти тай доходи. Одне з другим вязалось. Доходи мусіли виживити дітей, а що їх було багато, то й доходів мусіло бути на стільки, щоб вистало.

Та коли б хто з ненацька спитав о. Юліяна, скільки у нього дітей, він не міг би без надуми на питання відповісти. Бо хоч не раз приходилося на таке питання відповідати, він не дав собі з цим ради інакше, як при помочи пальців обох рук, бодай би так у памяти. Його пальці на руках, то наче б реєстр дітей, кожний палець називався іменням одної дитини. І нераз думав собі о. Юліян, що коли і далі так „Божа роса“ буде сипатись, то прийдеться і пальцями ніг послугуватися. Отож великий палець лівої руки називався Мєчислав, указуючий Альфред, середний Ришард, далі Аркадія, Карло, Наполеон, Іван. О. Абрамович по кожних родинах вибирав для свого потомка якесь імення славного в історії чоловіка. Він належав до тих людей, котрі вірять, що не людина робить своє імення славним, лише навпаки, кому приложиться імення славного чоловіка, то він неодмінно стане таким славним, як його історичний імянник. Та в о. Юліяна була при цьому ще й друга причина до того. Він не хотів своїм дітям давати імен вульґарних, так сказатиб вуличних. Хоч сам своїм назвиском не належав до шляхти, а батько його був таки дяком підгірського села, то хоч хай би імення було у дітей якесь гарне, панське, коли з назвиском доля поскупилася. — Лише при семій дитині відступив він від цього і назвав її просто Іваном. Ця сема дитина вже була йому небажана і назвав її так з пересердя, чого воно вродилося, коли на побільшення доходів не було ніяких виглядів. Він тоді такий був лихий на необачне Провидіння, що вирішив і послюбував собі слідуючого влізливця, який би трапився, назвати Микитою або яким Акакієм...

Як прийшла пора посилати дітей до школи, то зразу було це не важко. В місті жила жінчина сестра за судовим урядовцем, у котрих було теж трохи „Божої роси“ і там примістив дітей. Але згодом показалося, що це неможливе, тай дорого коштує, тому вирішив так, що наняв у місті помешкання, посадив там імость з дітьми, а кождого торгового дня на тижни привозив їм харчі і додав грішми на біжучі потреби. Хлопці ходили до школи так, що як втяв, між

молодшим і старшим була ріжниця двох років. Коли Мєчко був у пятій клясі ґімназії, то Фредко зайшов до третьої, Шердко до першої і т. д. і так вони підбігали за собою з року на рік. Кадзя ходила до дівочої школи. Згодом цей порядок трохи помішався, бо декому приходилося клясу повторити...

О. Юліян ґаздував на селі сам при помочі старої злючої і сварливої Параньки, наймита Микити і наймички Матрони. В господарстві помагав йому ще старий Цяпутик а матеріяльно дідич села п. Наполеон Пшибельський маршалок повіту. В тому підгірському селі двір і „плебанія" жили у великій згоді, хоч в инших сусідних селах було інакше і часами доходило до ріжних антаґонізмів, особливо в часі яких небудь виборів. Священик у селі робив з парохіянами свою політику, чого дідич не любив. Але з о. Абрамовичем цього не було. Він жив по старій традиції, називався „поржондним капланом" і в політику не мішався, до справ громадських теж, сидів спокійно і пильнував церкви. З того мав таку користь, що пан колятор давав йому що року пасовиско, привозив своїми кіньми дерево з ліса, виорав нивку, під лиху годину давав кілька ринських на „мшу" і зробив яку господарську чемність та запрошував до двора на яке свято або імянини. О. Абрамович заслугував собі ласку двора ще й тим, що їздив по сусідних латинських парафіях на храмові свята і помагав у душпастирстві. Своїм бездоганним і льояльним поведенням заслужився у панів і ксьондзів так, що ніхто в цих сферах не посьмів би лихого слова про нього сказати. А що його кондеканальні на його ремствували і прозивали лизуновичем, то це йому нічого не вадило. Він так з тим зжився, що по його думці інакше не повинно й не могло бути. В такому самому дусі він хотів виховати й своїх дітей, особливо хлопців. По його думці найкраще було жити людині держачися панської або цісарської клямки. Панської тому, бо через це входилось у кращий панський світ, а цісарської тому, бо чепившись її обіруч було запевнене місце і емеритура до смерти без клопоту на чорну годину. О. Абрамович не був вибагливим чоловіком і вдоволявся чимнебудь, але лише там, де міг нічого не дістати. Отож як капнуло дещо на латинськім храмі, то славити Господа, дала п-і маршалкова на „мшу", то Біг заплать, а привіз кілька ринських з Кальварії, то подай Гос-

поди. Він повторяв собі заєдно панську пословицю, що зеренце до зеренця, а призбирається кварта...

Микита вернув до воза ні з чим. Злюча Паранька ще його вилаяла, бо й молоко й масло заховане було в льоху, а тамтуди без ключа не добереться, а ключ носить при собі єгомость. Хай Микита принесе ключ, то забере, чого потреба. Але єгомость з ключами ніколи не розставався, в день носив в кишені, а в ночі клав під подушку. І тепер не хотів їх видати з рук і хоч як не хотілось йому з воза злазити, а таки зліз і завернувся через ворота. Прикликав з кухні сварливу Параньку і велів з льоху забрати молоко, масло й сир. Паранька кричала мов навіжена на Микиту, щоб прийшов та позабирав, але Микита відгукнувся, що самих коней не лишить на вулиці і Паранька воркотячи мусіла сама позаносити до воза, та ще поки це сталось, вона побігла в огород, нарвала листя з хрону і пообкладала сир та масло. — Але як забезпечити молоко, щоб опісля не скипілося. І на це Паранька знайшла раду. Як єгомость пішов до воза, вона піймала в платок живу жабу і вкинула в молоко. Відомо, що жаба зимна, мовби кусок леду вкинув. Бідна жаба! Певно не побачить вже рідного села та земляків. Хиба хто напише про неї казку для чемних дітей...

Як уже все було поскладане, віз рушив з місця. По дорозі стрічали односельчан, що їхали на торг. Вони знімали капелюхи, кланялись і поквапно вступалися з дороги. Інакше було, як уже за село виїхали і стрічали людей чужих. Ті хоч і кланялися та не дуже то вступалися, а ще підганяли більше конят і счиняли велику куряву. А дехто з тих, що можна було їх виминути, брали з воза по кілька стебелин соломи і викидали у слід за возом о. Абрамовича, аби таким побитом оминути якесь неозначене лихо в дорозі.

О. Абрамович приїхав над річку. Микита хотів завернути на міст трохи далі, та о. Абрамович здержав його і приказав їхати в брід через річку. Туди було трохи блище і нетреба платити мостового по два крайцарі від коня, а це вже цілком зайвий видаток. Микита перечився. Недавно була злива, було більше води в річці. Вона певно повидирала ями. От ніхто туди не їде. До того ще борозна кобила мала таку погану вдачу, що зайшовши у воду, любила не лише напитись, але й скупатись і лягала в воді. Микита знав

її погану вдачу і тому боявся зїздити з берега. Але єгомость не хотів уступити і таки треба було послухатися. Він замахав батогом і віжками і прожогом заїхав у воду. Але його побоювання справдились. Віз заїхав одним передним колесом в ямку. Він, правда, не вивернувся, але пірнув у таку глибоку воду, що аж подення замочилось. Коні станули, а борозна зараз нагадала собі, що трапилася нагода сполокатись і зараз лягла боком у воду і так скрилася, що ні батогом ні бичівною нічого її не зробиш. Підручна знову боячись, щоби їй за це від Микити не досталось, шарпнула воза з усієї сили, перед воза рушив і місто переднього колеса попало задне у ямку і вода показалась під ногами о. Абрамовича. До того ще борозна попала під дишель, затяглась нашильником і стала харчати. О. Абрамович налякався не трохи. Вода заливала воза, котрий перевернувся так, щойно вивернутися. Харчі позамокають та ще й кобила задушиться. Він станув на сидженні і розглядався за поміччю. Микита скинув миттю полотнянку і штани та скочив у воду рятувати кобилу. Але нашильник так цупко затягнувся, що ані суди Боже його відійняти з дишля або розмотати зі шиї... На щастя надїхали над беріг люде і стали накликатись. Кількох ґаздів познімало чоботи та штани і пішли рятувати. За той час Микита успів стягнути нашильника з кінця дишля. Кобила перестала харчати, але не могла встати, бо накривав її дишель, а задом підлізла під штельвагу. Аж ґазди, що прийшли на поміч, посунули воза взад. Та тепер скоїлося нове нещастя. Від того руху о Абрамович, що стояв на сидженню, втратив рівновагу і впав у воду, наче б його хто здунув. Мабуть ґазди толкували це за велике щастя, бо коли б так єгомость вдарив головою або ребром на задну ручицю падаючи, був би себе сильно скалічив. А так лише скупався, а вода тут не була глибока. Він підвівся мокрий мов хлющ і не знав, що з собою робити. Люде прирадили, щоб таки сідав на воза, бо й так уже більше не змочиться, то йому все одно. І він так зробив. Вода стікала з нього на сидження. Люде підняли кобилу, заложили нашильника і стали підпирати воза, поки не виїхав з ями на рівне і попрямцював уже без пригоди до другого берега. О. Абрамович чув, що під ним мокро теж, та нічого було робити. За той час надїхало більше возів і люде дивилися на чудасію й пе-

рекидалися словами.

— Жалував чотири новенькі на мостове, тай скупався.

— Хто зна, чи тому? Може йому було дуже спішно, а на міст їхати, то таки шмат дороги.

Та в тій хвилі якась жінка з переднього воза стала кричати, та показувати рукою на річку. Усі туди глянули і побачили вже досить далеко єгомостів соломяний бриль, що мов ноєвий ковчег гуляв собі по річних легеньких хвилях. Поглянув туди і єгомость і аж тепер помітив, що немає на голові капелюха...

— Гей Микито! біжи за капелюхом — крикнув на парубка.

Та як йому бігти і лишати коні? Капелюх відплив вже трохи не на цілі стаї. Та Микиту виручили другі люде. Кількох хлопців позіскакувало з возів і побігли берегом переймати капелюх. Та й вони нічого не зробили б, коли б сам капелюх не схаменувся. Зразу було йому любо плисти по хвилях, що його несли мов перце. Йому либонь краще подобалося це, чим сидіти на щитинуватій чуприні свого власника. Але розгадався, бо наче б зрозумів людські поклики, пристанув біля одної кручі, став танцювати в колесо, а опісля прискочив відразу до берега і спочив на лозі, що сторчала з води. До нього підбіг один з хлопців, чепився за лозу, перехилився й хопив капелюх у руку. З ним побіг до єгомостевого воза і передав дезертира, котрого о. Абрамович посадив зараз на свойому місці.

Тепер пригадав собі єгомость, подякувавши людям за труд, що треба відводнити свої чоботи. Микита з тяжкою бідою постягав чоботи, трохи єгомостя не стягнув з воза, а тоді хлюпнудо з них водою наче з під слюзи. Тепер єгомость був не лише мокрий, та ще й босий. Їхали мовчки, а Микита, міркуючи над тим припадком, був певний, що у тому винувата Параська. Вона була дуже лиха і певно їм наврочила, бо у неї погані очиска. Микита став її в душі клясти та стільки їй того добра націбанив, що стало би на десять душ. А єгомость лише над тим думав, щоб чим швидче перебратися через місто, не стрічаючи знайомих. Та це було трудніще, бо його всі знали, навіть ті дітваки з жидівського кварталу, що на вулиці в порсі грались, що це той ґалех, що тудою що тижня їде і богато дітей в школі

має. Тепер вони ставали і показували собі цальцями на мокрого єгомостя, що соромився очі підвести, наче б він був у тому винуватий... Нарешті заїхав на подвірря, де жила його сім'я. Їмость не стямилась, як станув на порозі кухні о. Юліян у перемоклій одежі.

— А з тобою що сталося? крикнула їмость і заломила руки... Не можна як слід передати письмом її оклику і бесіди. Вона все перетягала такий склад слова, де ставлялося наголос, наче б там було дві або більше голосівок. Вона й тепер кликнула так:

— А з тобоою щоо стаалось?

Єгомость махнув рукою і розповів свою пригоду. Найбільше нещастя у тому, що одежа ледви чи висохне до вечера, а другої нема і треба буде тут ночувати, тай у місто вийти буде годі. — Їмость нагадала собі, що десь тут має якусь пару білля. Треба мимо цього єгомостеві перележати в постелі, поки одежа не висохне. Та виявилось, що це не було ще найбільшим нещастям. Бо коли Микита став зносити з воза привезену провізію, то показалося, що з муки зробилося тісто, крупи розмоклися, теж масло і сир набрали води і розлізлися. Лише молоко якось оцілило. Їмость ломила руки і бідкала, лаяла Микиту, чого його поніс д'дько на бистру воду. Аж тепер Микита змінив своє переконання, будьто би його Паранчині навроки у біду завели, бо коли б не єгомостів приказ, то були б приїхали без пригоди. І тепер виправдуючи себе, всю вину звалив на єгомостя і став таки „пащекувати", що він остерігав за небезпечний брід по зливі, а єгомость жалував чотирьох нових на мостове і він мусів слухатися і при тому й сам набідився, бо як зіскакував з воза у воду, то стовк собі болючо коліно до штельваги.

Їмость признала йому рацію і зараз накинулася з лайкою на чоловіка.

— Ти вже до кінця життя останеш дурним... через чотири нові стільки шкоди наробив, стільки добра збавив... що я через цілий тиждень дітям даватиму їсти? Хиба поженеш їх на пасовиско... Вона ніраз не бентежилася тим, що слухав наймит Микита і служанка Кася.

— Та не кричи, Клявдзю, бійся Бога, вгамуйся, сусіди почують... ти краще пошукай білля, бо мені холодно робиться.

— Ага! схаменись, як з муки зробилось тісто. Я тобі ним твою дурну голову обмажу... Недам білля, ходи так, поки на тобі не висохне.

О. Юліян заткав уха руками і пішов, а краще сказати б утік з кухні до кімнати і зачинив за собою двері. Їмость кричала ще, виговорювала, але таки пошукала білизну і кинула через двері чоловікові. Вона поміркувала собі, що з цього вийшло би ще більше лиха, коли би старий перестудився, та занедужав на яку пропасницю або на яку иншу „фрибру". А тих фрибрів вона знала кілька з досвіду, навіть тиф називався ґастрономічною фриброю. Це вона чувала ще від покійної мами. О. Абрамович надів свіже білизну і зараз поклався у постіль. Прикликав Касю і вона повиносила мокру ґардеробу на двір і розвішала на плоті до сонця.

Прийшли діти зі школи і немало здивувались, побачивши батька в постелі. Що сталося? Розповіла їм усе мама, не шадячи докорів на батька, що такий скупиндра, що через чотири нові всю муку збавив, а вони всі цілий тиждень не будуть їсти ні хліба, ні галушок, ні вареників, ні каші. А тепер саме пора на черешневі та афиняні вареники, бо люде виносять того добра до міста коновками... а з чого зробиш, як муки не має? Вони певно всі з голоду попухнуть, а то й поздихають... Такі мамині побоювання видалися старшим хлопцям безпідставними і Мечко завважав зараз, що нічого їм голодової смерти боятися, бо завтра тато привезе і муки і крупів, бо до дому не так то далеко.

— А ти гадаєш, щоо у наас провіянтмаґазини суть? Звідкіля взяти другої муки, як тепер переднівок, а до нового ще далеко...

На те відзивається третій з ряду син Шердко:

— Пан маршалок Пшибельський певно тата порятує... Цю розмову, що велася в кухні, зачув о. Юліян і дуже зрадів з того, що сказав Шердко. Він, як вернеся, піде зараз до двора і розповість про свою пригоду. І з цього виправдається, чому не поїхав на міст... Чого соромитися своєї бідноти? Стільки дітей і треба щадити кожний грошик. „Шердко мудрий хлопець і дасть собі в світі раду" подумав собі о. Юліян і зараз зачав перебирати своїх старших хлопців, хто на що здався... Мечко талановитий хлопець, але фантаст, поет. Фредко вдумливий, любить богато чита-

ти, але слабий талант. Шердко знову теж талановитий, але при тім практичний мов старий. І зараз нагадував собі їхню молодість від дитини. Мечко будучи дітваком ганяв по селу з ровесниками, навчився хлопських пісеньок співати, аж нераз треба було його за це картати... Ловив з хлопцями хрущі, лазив по вербах за горобцями... Фредко сидить було на самоті в садку, не шукає товариства. А Шердко сторонив від хлопських дітей, вважав на свою одежу, шукав кращого товариства між двірськими дітьми економів та лісничих. Раз ударив наймичку за те, що забула назвати його паничем, а таки прямо закликала Шердком. Так само опісля поводилися хлопці, як приїздили до дому на вакації. Мечко товаришував з ровесниками, ходив з вудкою на рибу, купався, виспівував... Фредко думав і запопадливо читав в садку книжки, а Шердко чисто одягнений, обутий, з паличкою в руці любив ходити на проходи, переходити коло двора і заглядав туди за паничами, радий був, коли його там запросили. А коли цього не було, то заходив до лісничого, що мешкав за селом під лісом і там пересиджував. Очевидно, що хлопець пнеться між людей і має амбіцію.

II. Нема такого злого, щоб на добре не вийшло.

Думка, яку піддав Шердко батькові, показалась справді добра. Другого дня надів о. Юліян виполосканий в річці сюртук. Микита вичистив чоботи, аж блисціли і єгомость помандрував до двора, до п. колятора. А п. маршалок уже знав про його пригоду на броді, бо зараз від цього розпочали розмову. П. маршалок показав велике зацікавлення до того, висказав своє співчуття й зараз розповів до того кілька таких випадків, котрі показалися далеко трагічнійщими.

— І малисьте, ксенже, при тім і шкоду...

— Не так шкода, як невигода, — пропала мука, каша і омаста. Одним словом тижнева апровізація...

— Треба зараз післати друге...

— Післалось би певно, коли б було. Та у мене таки, ніде правди діти, переднівок...

— Гм... то не добре. У мене те саме... Йдуть жнива треба для робітників приладити хліба, а в шпіхлірі останки вимітають...

О. Юліян тратив усю надію на поміч. Йдучи сюди, надіявся, що дідич сам перший виговориться з тим, та ось що виходить... Але хотів рятувати положення, як можна.

— Ей! так воно зле не є, пане маршалку добродію... Цілий повіт, ба і цілий край знає, як п. маршалок добродій взірцево господарить і всього має доволі, ще й других підпомагає.

— То ксьондз пробощ сподівався і для себе підмоги?

— Як ласка ясновельможного пана маршалка добродія, то дуже уклінно просив би я. Bis dat, qui cito dat (двічи дає той, хто дає зараз).

— Но, но, якось воно буде, я не від цього. Пів кірця муки вистане правда? Пришліть наймита, а я прикажу видати. Ага... ксенже: ви мали недавно соборчик — правда? Яке там штімунґ що до намічених виборів до повітової ради?

— Як усе, пане маршалку. — Ви знаєте наших священиків. Тепер таке завелось, що місто пильнувати церкви і бути зразковим священиком, впоювати в повірену паству страх господній, згоду, мир і християнську любов, захочується їм печеного леду і робить все не по науці Христовій...

— Чогож вони хотять?

— Щож я буду повтаряти, коли пан маршалок добродій сам добре знає, чого хотять. Хотять з хлопської курії переперти свою лісту.

— То дивне. Хотять вибрати попів, хлопів, тай якого світського інтеліґента на показ. Що то варта? Хиба вони розуміють, чого повітові потреба так, як ми, обивательство-земяне? Якже вони хотять це перевести? Знову розпічнуть бунтувати хлопів проти двора, знову піднесуть клич за ліси та пасовиска? Що лиш трохи ця справа притихне, так знову огонь роздувають.

— Не без того. Хотять перед виборами устроїти місії в кількох селах, буцім-то за тверезістю, а при тім буде більше балачки про вибори, чим про горілку...

— То прямо обурююче! Як можна з місією духовною, де розходиться про спасення душ, мішати такіж справи, як вибори? Го-го! я бачу, що то святоюрська фінезія... Хитро

обдумане, бо навіть староство не може того заборонити... Але ви, ксенже, певно недопустите до того, щоб у мойому селі така місія відбулася.

— Пан маршалок добродій мене знає. Я відпекувався того і навіть спротивився. Хибаж хлопи в моїй парафії запиваються? Пють хиба стільки, скільки хлопові при праці потреба випити для підкріплення сил. Досталося мені за це докорів від моїх кондеканальних... Та я тямлючи на спосіб думання пана маршалка добродія, таки відпекався того і у нас таких новаторств не буде...

— І дуже добре ви зробили і я вам того не забуду, а так само вся дооколична шляхта і можете на нашу поміч числити. А коли б, ксенже, завакувала яка краща парафія, то хоч з болем серця прийшлось би мені розстатися з вами, а таки будьте певні, що презенту дістанете, а що до запомоги з намісництва, то будьте певні, що її що року дістанете, наче б то була друга ваша пенсія. Вам треба багато, я це розумію, бо у вас багато діточок...

На спогад дітей о. Юліян, як завжди зробив пригноблений вигляд і важко зітхнув. До такої міміки він уже привик і повторяв її без надуми.

— Важко, дуже важко дати собі раду, все кінці не сходяться.

— Не журіться, ксенже. Дав Бог діти, дасть і на діти... Але то мене дуже тішить, що в моїм селі місії не буде, тої святоюрської шопки... І так уже мій орендар плаче, що доходи з пропінації вменшаються.

— Певно, що не я тому причина. То посторонні впливи і нашіптування. Так само і тепер буде. Як у нас не буде місії, то таки мої парохіяне на друге село підуть для самої цікавости. Наш люд дуже побожний і все біжить там, мов муха до меду, де голоситься слово Боже.

— А може би ксьондз пробощ на той день у себе яку шопку видумав?

— Гм... Колиж будуть на мене ремствувати і накинуться мокрим рядном. Знаєте... станові обовязки солідарности.

— Не робіть собі з того нічого, а зробіть мені таку прислугу...

— Хиба би... заараижувати посвячення земних плодів... в тій порі гради бувають і можна би обійти з процесією поля...

— Дуже добре, скрикнув пан маршалок і поклепав о. Юліяна долонею по коліні. — Налякайте їх градом, повін'ю, зливами, чим хочете, ходіть по полях з кропилом і процесією, обійдіть і мої лани тоді саме, як буде в найблизшій околиці місія. Можна це розложити на два рази, бо в однім дні буде може за важко в таку спеку. За труд я заплачу... Ось зараз... Пан маршалок поклав перед о. Юліяном дві десятки...

— А пришліть, ксенже, зараз мішок на корець муки, та кілька мішочків на кашу.

Розмові цій прислухувалася з другої кімнати п-і маршалкова Пшибельська, з дому ґрафиня Бабінська. Тепер вона вважаючи, що діло покінчене, увійшла в кабінет свого чоловіка. То була дуже маєстатична пані, одягнена в шовковий довгий халат, з шелестючим хвостом. Вона кивнула по панськи головою на привітання. О. Юліян зірвався з місця і цмокнув паню в обі пухенькі і гладесенькі білі ручки...

— Моя ґратуляція з причини зглядно щасливого закінчення катастрофи на річці. Могло й гірше скінчиться і за це треба Богові подякувати. — П-і маршалкова, як справдішна польська матрона, була побожна людина і часто спомагала о. Юліяна службами Божими.

— Прошу ксендза пробоща за те відправити від мене дзенкчинне богослуження — ось моя лепта... Вона приклала до очей оправлені в золото біноклі, виймила з кишені халата перльмутеровий гаманець, вийняла з нього й передала о. Юліянови десятку.

Знову подяка і цілування ручок... опісля переговори, на який день служба Божа, бо п-і маршалкова хоче на неї бути і долучити й свої гарячі „модли". На прикінці каже пані:

— Я також хочу вам помогти харчами. Як приїде ваш наймит по муку до мого малжонка, то нехай зголоситься до моєї ключниці по солонину, це між дітьми придасться.

Знову цілування ручок і прощання.

О. Юліяна аж розпирала радість. Не міг довше всидіти. А може боявся, що як довше тут посидить, то ще яку коровину або телицю подарують, а це вже видавалося йому за богато на оден раз.

Чи-ж не справдилася пословиця, що „нема такого злого, щоб на добре не вийшло?" Вчора віз до міста чвертку

муки, 5 кварт гречаної паші, 5 кварт пшона. За це дістає корець муки (не знати чи житної, чи пшеничної, бо про це не говорилося, а питати не випадало), — крупи... Пан говорив виразно, щоб прислати мішочки... ну, й солонина... ба! а трицять ривських, то теж не клаки. От слава тобі Господи! а я вчора ремствував, що скупався...

Прийшовши до дому, прикликав зараз Микиту, звелів запрягти воза і їхати швидко до двора. На Парпньку натискав, щоб дала оден великий міх, а чотири малі мішочки, хоч не знав, що прийдеться всипати в четвертий, може логаза? Що всиплять, той добре, бо подарованому коневі в зуби не заглядають.

І то все прирадив розумець того Шердка! Що то за розумний хлопець! Тому певно буде добре життя на світі. В його батьківському серці станув Щердко на першому місці. І при цій нагоді став він намічувати для своїх синів відповідню карієру. Мечкові усміхається вчительство. Правда, жінка ладить його на теольоґію, та це не для нього, бо йому все фю — фю в голові. Попом він і тому не буде, що називається Мечислав, а це у нашої попівської братії, що привикла до Несторів, Влодків і т. і. викликає брак довіря і нехіть. А мавби він жити серед таких антіпатій як батько, то не дай Боже. А в тім, Мечко має талан лінґвістично-фільольоґічний і може зробити в учительстві карієру, навіть на університетську катедру полізти. Фредко, то вже певно піде на теольоґію. В школі йде слабко, та хто зна чи й матуру перелізе, а тепер як раз приймають на теольоґію і без матури... А вже Шердко то неодмінно піде на права, ну й до політичної служби. Вже то пани йому поможуть, а там при свойому таланті і проворности може й староства дослужитися... Боже! О. Юліянову душу насіло таке „умиленніє", що почув в очах сльозу радости..

І треба признати, що о. Юліян не помилявся у своїх поглядах на дарування своїх старших синів. Мечко мав заедно першу льокацію в школі. Був талановитий, пильний, читав багато і вчив других. Особливе добре розумів фільольоґію. До того сам вчився французької мови. Зачинав і по англійськи, та без учителя не міг собі порадити і покинув. Фредкові лише історія йшла легко. Слідом за Мечком йшов Шердко. Він теж мав заедно першу льокацію і теж вчився

сам французького. Притім обивда хлопці були гарні з лиця, а Шердко гарно співав сопраном. Його голос відбивався серед школярських голосків, коли ще ходив до народньої школи і немав приступу на хор. Та як лише прийшов до ґімназії, його зараз приняли до хору і поставили між сопранів. На диво обидва хлопці не були похожі ні на батька, ні на матір. О. Юліян, здається, ніколи не був гарний. Високий, сухий, пригорблений в дугу. Лице подовгасте, крюковатий ніс, а до того дивився він на бік — зизом. Волосся густе, вже на пів сиве сторчало в гору, мов густа пшеничка на св. Юра. Лише боками по тодішній моді волосся над вухами, в тому місці, де жиди плекають пейси, закручувалося в гору, не знати, чи само з себе, чи може при помочи розігрітого залізка. Так само і їмость Юліянова не була красунею. У неї було грубе лице з пульковатими очима, здорові широкі зуби, неозначеної форми ніс, на прикінці грубий на подобу мацінького огірка. При тому голос не симпатичний, грубий, схожий більше на чоловічий, як на жіночий.

Про решту капельок „Божої роси“ о. Абрамовича нема що згадувати.

Про цю назву „роси Божої“ говорили люде таке: Раз навідав о. Абрамовича його старий товариш з теольоґії латинський священник. О. Юліян став йому презентувати свої діти по одному. Вони витали гостя і цілували в руку, а гість за кожним разом говорив: роса божа, роса божа і благословив. Колиж принесла няня семого потомка з черги, гість не втерпів, щоб не сказати: о! Юльку, це вже хиба кара божа. Коли це розійшлося по околиці, стали люде називати молодих Абрамовичів Божою росою...

Микита привіз із двора стільки, що перейшло уяву о. Юліяна. Корець біленької пшеничної муки, півкірця білої житної, пів чвертки гречаної каші, два горці пшеничної, ячмінної і пшоняної і яких 5 фунтів грубої солонини на чотири пальці. Микита аж зігрів, заки позносив усе до канцелярії.

— Пообідай, Микито і повезеш дещо з того до міста, там їмості треба. Приклич з кухні Параньку.

Решту занесено до комори. О. Юліян був дуже радий. Передягся і пішов в поле до робітників. Така купіль, як вчора, булаб добра хочби раз у місяць...

III. На імянинах.

О. Юліян держав строгу евіденцію над імянинами всіх людей, що належали до двора. Як лише купив новий календар то зараз зачеркував після торішнього календаря червоним олівцем ті важні дні імянин обоїх маршалків і їх дітей, потім ржондци, економа і лісничого та їх жінок. В переддень імянин писав повіншування і посилав Микитою, а опісля ходив сам.

В дворі святкували врочисто імянини особливо п-ні коляторки. Зїздилися гості з сусідних дворів. Ці імянини припадали як раз на шкільні ферії, а тоді імость Юліянова приїздила з божою росою на село. Тепер кожна дитина робила, що їй завгодно. Мечко блукав по лісі і любувався природою. Фредко засідав в садку з оповіданнями Шміта або Гофмана, а Шердко прибравшись ходив з паличкою по селу і дуже любив, як селяне і їх діти кланялись йому і величали паничем.

Того року, як звичайно, запрошено о. Юліяна на імянини п-ні маршалкової, а він загадав перший раз перед зібраними панами повеличатись своїми кращими синами, та ще до того преміянтами. Імость до двора ніколи не ходила. Там почувала себе ніяково між великими панами. Їй краще та любійше було зайти до ржондци або лісничого, або таки посидіти між сільскими газдинями. Отож о. Юліян заповів Мечкові і Шердкові, що підуть з ним до двора. Для них буде це добре, що пізнають вищий світ і звернуть на себе увагу панів, бо це може їм в життю принадобитись. Та з цього лише Шердко був радий. Мечко таки не хотів, але на приказ батька мусів йти.

Усе сталося після щорічної програми. На передодні імянин письмо з повіншованням, біляполудня повіншування словне і запросини на обід, а опісля вже до пізної ночі забава. Розуміється, що того дня служба божа в церкви на інтенцію пані коляторки добродійки. Мечко і Шердко прибралися й пішли з батьком. Соленізантка приймала гостей в сальоні. Прийшла черга і на о. Юліяна і тоді він, війшовши з хлопцями, сказав, що мав сказати і представив синів. Вони, розуміється, мусіли поприносити свої свідоства з послідного семестра. Пані читала крізь шкло і не могла

нахвалитися, та показувала своїм гостям... Побачивши в свідоцтві Мечка ноту з французької мови, вона заговорила до нього якусь фразу і хлопець відповів дуже гарно. Знову посипались похвали, а опісля запросили обідати. О. Юліян пішов зараз між гостей на веранду і взяв з собою хлопців, та Мечко зараз непомітно сховався і дав драла до дому. Снідання було величаве, гостей було богато, велася розмова гуртками, говорили тоасти до пізної години.

Найгірше велося Шердкові, бо він ще в такому гурті не був і незнав, що з собою робити, поки не повели його до гуртка паничів до окремого стола. Паничі оглядали його цікаво і перешіптувалися між собою, що це місцевий попович. Шердко не дав себе збити з пантелику. Був до кожного в'вічливий, відповідав на питання сміло, а опісля звів розмову на школу і розуміється своїм знанням загнав в кут своїх одноклясних, котрі вчилися в ізуїтськім конвікті в Тернополі. Паничі більше цих тем не зачіпали, але вже не дивилися на поповича так згірдно як досі.

По сніданню порозходилися гості на цигара, на чорну каву, ставали або сідали гуртками і балакали. Було тут багато польських ксьондзів, а між ними один єзуїт з Тернополя. Між гостями був тут один руський канонік, старий емерит з Поділля. Колись то він був парохом у селі батька солєнізантки ґр. Бабінського. Він знав п-ю маршалкову ще дитиною і тепер забрав його з собою брат п-і маршалкової і старий радо поїхав. Вже дуже старий чоловік. Мешкав у місточку при внуку, та вкорочував собі час тим, що їздив по празниках і уходив за бажаного гостя задля своєї веселої вдачі і дотепу. Та вже хто його зачепив не в пору, то так відрубав, наче сокирою. Він знав усе Поділля і панів і священиків і знав їх родоводи на ізуст. Тепер він ходив від одного гуртка до другого, всюди сказав кілька слів, від котрих всі заходилися зі сміху, тай йшов далі. Аж задержався довше при однім незвичайнім гуртку. За малим столиком сиділа на канапі якась старша поважна пані в окулярах, а довкруги неї сиділи польські ксьондзи з єзуїтом, а між них попав і о. Юліян. Тут велася горяча теологічна розмова, в якій пані вела перед. Вона ставила питання теольогічного змісту до о. Юліяна і настійчиво жадала відповіді. О. Юліян мнявся та увихався, але пані чим будь не вдоволялася. По-

добало те на екзамен з дуже вибагливим учителем та неприготованим учнем. Сердега серед щоденних клопотів забув усе, чого вчився, а нового нічого не придбав. Пані нетерпеливилася, а опісля видала в приявности всіх такий присуд:

— Я вже нераз говорила, що гр.-к. духовенство недорівнює освітою нашому латинському клирові і я не можу надивуватися руській ерархії, що вдоволяються таким низьким рівнем знання у духовних кандидатів.

О. Юліян уже прибрав страдальний вигляд і хотів уже виправдувати своє занедбання в науці злиднями і множеством дітей, зачерез котрі не може продовжувати теольоґічних студій, як почув за собою оплеск для теольоґічної пані.

— Браво! Пані добродійко, браво! говорив над самою головою о. Юліяна старий канонік з Поділля.

Польські ксьондзи були з цього дуже вдоволені, бо признання для пані вийшло з уст руського священика.

— Пані добродійко! Я бачу, що маю діло з особою богобійною і вченою в письмі святім, а це феномен між бяло́гловами, навіть побожними польськими матронами, що хоч на цілий світ славляться побожністю, але вірять серцем, не розумом. А ось тут приключилося мені щастя стрінутися з особою, котра й розуміє те, у що вірить, а навіть як бачу і переконуюся, теольоґію пильно студіювала.

Пані була з тої похвали виголошеної з патосом дуже вдоволена.

На каноніка дививсь з боку брат соленізантки. Він знав старого дуже добре. Тепер помітив, як старий стягнув свої крачасті дуже довгі і густі сиві брови і поморщив чело. Граф зміркував від разу, що старий викине якусь штуку. Він побіг митю за Пшибєльським і шепнув йому до вуха:

— Ходи, Польку, почуєш щось таке, що боки зірвеш зо сміху. Краще було тій пані сидіти тихо.

Тимчасем канонік любувався враженням, яке зробила його промова на пані, і ждав, щоб більше гостей зібралося. Тоді він уклонився пані і питає:

— Чи пані добродійка читала Апокаліпсіс?

— Дивне питання! Як можна того образованій людині не читати?

— Дуже перепрошую за питання. Я не сумнівався, що

таку відповідь почую. Але я це питання поставив як передумову до дальшого питання. Ясна пані читали цей твір певно з гарними французькими ілюстраціями Доре?

— Не лише я читала саму Апокаліпсіс, але й коментарі до неї. До того я ще вела на цю тему диспути з учеными теольоґами в Римі, в Парижі...

— Дуже дякую, але мені ходить головно о малюнки... Отож є там одна ілюстрація, що представляє ангела, котрий стоїть одною ногою на небі, а другою на землі...

Пані подумала хвильку і каже:

— Так, я таку ілюстрацію бачила...

— О як невимовно радію, говорив канонік, складаючи руки, що прецінь почую розвязку одного питання, чого я від нікого не міг довідатися, ані ніде вичитати, а тепер довідаюся від компетентної особи...

Всі дуже зацікавились і слухали, а канонік питає:

— Пані добродійко! Прошу мені сказати, скільки потреба мір полотна тому ангелові на пару ґаців?

Зразу тишина мов перед бурею, а опісля страшний несамовитий реґіт. Пані була обурена такою інпертиненцією і не могла промовити слова. Канонік посумнів відразу, розвів руками і каже:

— Як я і тут нічого не довідався, то вже і до смерти не розвяжу того важного в домовім господарстві питання... Він пішов далі, а за ним відскочив від стола і о. Юліян, котрому від питань пані було дуже гарячо.

Дехто з товариства жадав від господаря, щоб дав пані сатисфакцію і того інпертінента викинув за двері. До того вмішався шурин господаря і витолкував людям, що старому треба вибачити, бо то велика фіґура з титулами і ордерами. Знається добре з намістником і з ґрафами, а таку має вдачу, що чваньків не терпить і так врубає мов сокирою. Не один шляхтич до нього за протекцією забігає.

Господар хотів цілу історію замяти, та звернути увагу гостей в инший бік. Він узяв Шердка за руку, поставив на середину сальону і попросив гостей, щоб послухали співу. Шердко був смілий хлопець і ніраз не збентежився. А в тім, чого бентежитись? Він раз співав в церкві, як був владика на візитації, сопранове сольо і навіть голос йому не задріжав. Він станув в позиції і заспівав українську пісню, яка

тоді була в моді: Як ніч мя покрие...

Голосок чистий та сильний лунав по усіх покоях і всі гості сюди посходилися. Тепер уся увага звернена була на Шердка, а паничі таки йому завидували. Почулись оплески, пани стали гладити його по голівці, питали про його поступи в школі, а коли довідалися від господаря, що він перший в клясі, то Шердко вийшов відразу на славного чоловіка. О. Юліян ріс в гору наче на дріжджах, трохи не прослезився. Зараз один пан піддав о. Юліянови думку, щоби такого таланту не занедбував, а по скінченню ґімназії віддати його якому славному вчителеви співу, а з нього вийде славний оперовий співак.

О. Юліян стискав плечима і зараз став виговлятись своїм убожеством. Він коли б мав спромогу як так дітиска вивести у світ, то бувби щасливий. Взагалі о. Юліян так привик у свого колятора виїздити з своїм убожеством, що опісля робив це перед кожним паном. От може і звідси дещо капне, а на кожний припадок зєднає йому співчуття.

За одною пісенькою слідувала друга і третя. Шердко знав теж і польські пісні і співав тепер без утоми. Тоді одна пані взяла його за руку і підвела до фортепяна. Шердко співав під акомпаніямент, аж зірвів. Усі слухали, аж один вимоклий близорукий ґраф, що увесь час придивлявся Шердкови через шкло, сказав в голос:

— Сільська іділля, слово даю...

Хлопцеві дали чарку вина і підносили тісточки, щоб підкріпився, всі ним дуже інтересувалися. Заінтересувався ним і старий канонік. Він узяв його рукою під бороду і дивився уважно в лице. Зараз опісля вийшов до гурку і став проходжуватись, поки спів не перепинився. Тоді зайшов на веранду, де стояв Шердко зірвітний і обтирався платком. Старий священик підійшов до його і каже:

— Гарна ти дитина, Боже тебе благослови... лише що за рано ти ступаєш на панські покої, памятай собі...

На ці імянини назїздилося багато панів з повіту... Випадало обговорити грядучі вибори до повітової ради. Пан маршалок запевнив, що о. Юліяна нема чого боятись, бо то певний чоловік. Та те знали всі, а лише берегтися гострого язикого каноніка. Чого його сюди чорти принесли? А він наче б сподівався того і ходив від гуртка до гуртка, та слу-

хав, а інколи і своє слово докинув. Тоді пани взялися на штуку. Треба старого заговорити якоюсь любою для нього темою при однім гуртку і задержати довше. Зачали говорити про красу українських пісень. Які вони гарні, мельодійні, тужливі, аж за серце беруть. Усім подобаються.

На те каже старий:

— А я панам скажу одну хибу наших пісень, через що вони не всім подобаються. Коли б її можна усунути, то вони подобалися б усім Полякам без розбору...

— Ми цікаві знати, яка то хиба?

— Колиб ті пісні можна співати латинськими літерами... правда?

Вам би все у нас подобалось, коли б ми виреклися своєї азбуки, а згодом своєї мови, а щоб при нас лишилася лише назва Русинів, тай більше нічого.

Він зараз пішов далі як раз до того гуртка, де обговорювано вибори.

— Кількох Русинів для ока треба конче вибрати — говорив оден шляхтич, але певних і несвятоюрців, а таких щоб нам ішли під лад.

— Ні, панове, обзивається канонік, вибирайте найбільших дурнів, які є в повіті, а ті певне голосувати будуть за вами, а тоді світ скаже: які делеґати, такі виборці... І знову пішов далі.

О. Юліян із вдячности, що старий та гарно визволив його з теологічної диспути, шукав за ним, щоб йому подякувати, тай почути від його слово похвали для Шердка. Пан маршалок просив його, щоб де небудь старого влізливця спрятав, а то своєю рубашністю і влізливістю йому гостей порозганяє. О. Юліян, як усе готовий до услуг пану коляторові, вишукав старого і взяв під руку.

— Тут дуже душно, ходімо трохи до парку пройтись. Старий пішов. Як вийшли в липову алею, канонік спитав:

— Так ви отче тут парохом...

— Вже вісімнацять літ.

— А парохія пршиносьна?

— Не конче, але колятор гарний та побожний чоловік із ним добре мені жити, тому і не забігаю за иншою парохією.

— Значиться ви на його услуги, сказав старий і пристанув, підвів руки і став кивати долонями, наслідуючи ла-

бки дресованого песика, що „служить“.

— Не завидую вам, отче, того добра, бо панська ласка на бистрому коні їздить.

— Щож мені робити, високопреподобний, я бідний, а дітей аж семеро, треба їх якось вивести в люде...

— Як такі всі діти, як отцей ваш хлопчина, то нема з ними великого клопоту.

— Ну, не всі такі. Дотепер лише двох таких маю, що першими в клясі.

— Ні, отче, я вам зле сказав, що такими дітьми не треба турбоватись. Їх треба берегти мов ока в голові, щоб незмарнувались а ви цьому пособляєте.

— Я?

— Певно, що не я, Чого ви такого жовтодзьоба між панів водите? Його місце в дома, на селі між ровесниками. Не бійтесь корона йому з голови не злетить, що з сільськими хлопцями побігає.

— Наберетксся простацьких манер — завважав о. Юліян —а я би хотів його повести інакше у вищі сфери людства...

— Ага! і тому вже тепер водите його поміж панів, щоб ним іграліся мов лялькою, та хвалили, та псували прямий характер хлопця. Скажіть прямо: ви хочете з його відразу зробити панича, що опісля дививсяб на нашого меншого брата не інакше, як прищуривши очі, або крізь шкло. Нехай лизне панських тарелів, то потім не відтягнете його від цього мов медведя від меду. Це йому подобається, мов малпі ковнірець. Звихнеться характер, стане лизуповичем і карієровичем, і будете мати з його потіху...

— Я гадаю, що так зле не буде... Я хотів би його післати на права, а опісля пхнути до політики...

Старий пристанув і, прижмуривши очі, придивлявся згірдно о. Юліянові.

— A jak się jegomość nazywasz? то була його привичка, що коли хотів над ким досадно поглумитись, то говорив по польськи.

— Я вже мав честь представитись...

— Ja chciałbym jeszcze raz usłyszeć.

Юліян Абрамович...

— Herbu? mów jegomość bez żenady, zaraz skontrolujemy, bo znam herbarz na pamięć...

О. Юліян мовчав.

— Jegomość chyba zupełnie ocapiał. Ви хочете хиба дитину запропастити. В політиці хто не шляхтич, то не чоловік. Стане комісаром і посивіє ним, а далі ані руш. Хочете, щоб був старостою? figa z makiem.

Ну, дивіться: Абрамович і староста! Треба було до свого назвиска всунути ще дві букви „га" тоді вийшовби Абрагамович, а то już inna paga kaloszów... І він посивіє, запрацюється, будуть ним ганяти мов собакою, переносити з місця на місце, а тоді проклинати буде свою долю і вас, бо ні в кут, ні в двері. Чужим мусить вислугуватися зі шкодою для свого народа. Чужі його на старість копнуть, а свої ренеґата не приймуть. Шкода його таланту. Остерігаю вас, не вводіть його во іскушеніє, хай панський двір виминає. А коли дасте його на права, то або дайте йому стільки, щоб сидів у Львові і вчився, або нехай сидить в дома і вчиться. Я до того ґоворю, що такі паничі любять іти на село до дворів панських на вчителів. То пропасть для нашої молоді! скрикнув старий, пристанувши на доріжці — такий хлопець як зайде на панські покої, як його навчать в шлюсроку і рукавичках приходити на обід, як засмакує панських страв, напеться вина, доброго пива та солодкої горівки і то що дня, як навчиться виручатись лакеєм в найменшій дрібниці, зачне їздити повозами, то скажіть мені, чи схочеться йому вертати до нашої сірої буденщини, до чайку з молоком та пісним хлібом? Такий або остане вічним ґувернером попихачем і тинятись буде з одного двора у другий, або захоче так само жити. А що не буде на це фондів, то або вжениться з яким старим богатим опудалом і вік собі запропастить, або стане гохштаплером та ще і в тюрму попаде. А скільки він наслухається між панами на свій нарід... Не зможе відгризтися, а опісля то й сам в це повірить... Та це мабуть, отче, для вас нестрашне, бо ви либонь і самі під панську дудочку танцюєте, та я не про вас говорю, лише про вашого сина. Може б із його при його таланті як раз вийшов гарний наш громадянин-інтеліґент. Він талановитий і його велика шкода...

О. Юліян слухав тай невірив в ті перестороги. На його думку лише опираючись о панів можна дослужитися та доробитися, а безцього то дослужиться ранґи якого там адюнкта

судового на провінції.

По кождому реченню старого, він висував зараз свої арґументи проти того в своїй думці і був певний, що вони сильніщі. Що це шкодить ґувернерство на панському дворі? Навпаки, воно принесе молодому користь. Познайомиться з панами, матиме конексії, плечі, а це більше значить, чим готові гроші. А на що має женитися з опудалом? Гарний хлопець, шиковний, а того лише в дворі між панами навчиться, притім з гарними свідоцтвами, то може і обивательці руку подати. А в тім Шердко проворний хлопець і дасть собі раду. Так думав о. Юліян рівнобіжно з тим, що говорив старий канонік, і тому-то всі остороги відбивалися від його душі мов горох від стіни.

Старий зараз догадався, що його слова на дармо. Йшли мовчки. Нарешті о. Юліян заговорив:

— То все ще в дуже далекому полі. Шердко йно ще в III кл. йде.

— Отож то я тому і говорю, що ви його за рано до панських покоїв завели. Та бачу що мої слова впали на камінь. А в тім: quid mihi (що мені до того)? Я сповнив свій обовязок, а ви робіть як знаєте...

Старий покинув о. Юліяна і пішов до двора, де саме стали засвічувати світло. Старий не пішов до двора, а присів на веранді і дививсь на вечірнє небо, де як раз стали виходити зорі. З села заходив сюди вечірній гамір. Вертали люде з поля і співали. Там знову заричала корова, заблеялна вівця. На світі ставало щораз темніще, зате в дворі було ясно і гамірно. Ладили столи до вечері. Пани тимчасом позасідали до карт, инші стукали палицями на білярді, тут стояв і Шердко і придивлявся, бо з роду такого не бачив. Зразу нічого не розумів, та згодом став догадуватися, в чім штука.

За Шердком шукав батько, щоб його забрати до дому. Йому вже було досить того. Каноніка просто соромився через те, що старий заглянув надто в його душу і побачив все, що там крилось. А ще соромився й ученої в св. письмі пані. Попращався по тихоньки з солєнізанткою, з коляторомдобродієм і вийшов непомітно. Господар його не задержував.

А йдучи до дому він зясував собі своє підрядне ста-

новисько серед тої юрби людей зі синьою кровю, до котрих йому так далеко. Почував з тої причини перший раз в життю якийсь несмак. Був лихий сам на себе. Чи йому конче того було треба? От другі священики не кланяються дворові, а навіть стають з ним до явної боротьби і живуть добре... Ба! але у котрого з них є стільки дітей? Закінчив о. Юліян свої міркування — без двора, то я би таки пропав...

В дома і в школі.

Шердкові дуже подобалася панська забава в дворі. Богато оповідав про неї своїй рідні, чванився своїми співними тріюмфами і не міг втаїти свого переконання, що у дворі краще би жити, чим на попівстві, або де небудь. Молодша братія дивилася на Шердка мов на героя. Але старші брати йно насміхалися з його:

— Наймись у пана за надворного трубадура, глузував собі Мєчко. Ти ще того слова не розумієш, я тобі скажу по просту: наймися за двірського співака, будеш панські тарілки лизати...

— А у вільних хвилях будеш паничам чобітки чистити, додав Фредко.

—Ви дурні, сердився Шердко — бо ви „фіши“ і співати не вмієте.

— Співай собі, соловейку, скільки тобі завгодно, ми тобі не завидуємо.

Опісля Шердко цілі вакації заходив до двора і співав аж навкучилося панам слухати той самий репертуар. Було й таке, що не співав зовсім та лише крутився по покоях і заваджав другим. У панства був хлопчик Едзьо, який йно що зачав вчитися, зовсім Шердкові не під пару. Як п-і маршалкова не знала, що з влізливцем робити, то посилала його до покою Едзя і він там хоч-не-хоч мусів забавлятися з дітваком, на якого б і не дивився, коли б він не був панською дитиною.

Минули вакації і пані Клявдія Абрамовичева вернулася на двох возах до міста до свого помешкання. Ті мешкання змінялися що року, бо Абрамовичі обчислили собі, що дешевше винесе зміняти хату що року, чим оплачувати чинш через вакації. Та вони могли брати на помешкания якийсь

окремий домик на передмістю, бо у кого було кілька помешкань, де мешкали другі, був би певно не винаймив. Стільки дітей в одній хаті, ті вічні колотнечі, суперечки, крики, грубий голос їмості, мявкання молодших дітей могли найтерпеливіщих сусідів вивести з терпцю. Було щастям для Абрамовичів, що в тім місті три роки перед тим будували залізну дорогу, було велике запотребовання, збільшився будівельний рух, а опісля хвиля мешканців відплила і помешкань багато стояло порожних.

Божа роса о. Абрамовича посунулася в студіях вперед. Мєчко зайшов до VII кл., Фредко до V, Шердко до III і т. д., а Іван щойно зачав вчитися складати букви. Тепер Мєчко дістав кращі лекції, заробляв та все мусів віддавати мамі, чого не вспів скрити, Настали в хаті суперечки, бо Мєчко мав претенсії до кращого життя, як дотепер. Бо те, яким вони жили, було погане. Їмость була дуже ощадна. На снідання, щоб щадити молоко, давала дітям липовий або слизовий відвар, трохи його осолодила, наливала на тарілки і казала дітям сьорбати ложкою, вмовляючи, що це „гербата“ та закусувати хлібом. Вона впевняла, що така пожива для дітей дуже здорова. Воно, правда, трійлом воно не було, але поживи у цьому було мало. Отож Мєчко вимагав, щоб на снідання давали йому каву... з паленого жита або ячменю, бо таку саму каву пила мама. З того виходили знову ріжні непорозуміння і суперечки. Молодша братія завидувала Мєчкові такого щастя. Частенько котресь з молодшої рідні перебігло Мєчка і випило його каву. Коли викрито винуватця, то діставав від мами кулаком у потилицю, але каву треба було ладити другу. При таких оказіях наставав у хаті великий вереск, поки не пішли всі до школи.

За Мєчком пішов і Шердко у своїх домаганнях. Він же був відзначаючим учнем. А хоч нічого не заробляв і не мав претенсії на каву, то виборов собі привілей, що йому давали „гербату“ в шклянці і не потребував сьорбати її ложкою з тарілки як другі.

Згодом Мєчко забажав ще одного, а саме, щоб йому давати хусточку до носа. Тут хусточок не знано. Їмость вважала це зайвим і давала хусточки лише тоді, коли діти ходили сповідатися. Поза тим, як котре домагалось хусточки то їмость говорила:

— А диви! Який ми ту арциксьонже Голуховський — дуй на землю.

Отож Мечко зажадав хусточок і загрозив, що коли мати цього не зробить, то він на найблищого першого сам собі купить за ті гроші, які візьме за науку, хочби прийшлося і все видати. Мама налякалась, щоб його часом при купні не ошукали, або щоб не купив яких вибагливих хусточок. Отож купила сама дешевеньких. Тепер Шердко пішов за приміром Мечка і ділився з ним хусточками. Мечко проти цього не перечився, але треба було хусточки прати частіще. Але Шердко поводився з хусточками дуже ощадно. Дуття було таки правилом, а хусточка виїмком, так лише при людях. При таких обставинах операція з хусточкою відбувалась остентаційно. Завивав нею носа і дув голосно, наче б трубів. Так робилося особливо в школі. Товариші сердечно сміялися, а вчитель упоминав прімаса, що так хиба огнева сторожа трубить, коли спіщить до пожару.

І так ішло життя день за днем, рік за роком, ферії за феріями. Остаточно Мечко зложив з відзначенням матуру, Фредко лишився в VI кл. повторяти, а Шердко пішов до V кл., значить поліз між гуманіорів. Він дістав теж лекцію і мав свої гроші. Голос у його змінився на тенор. Але він показав себе практичніщим від свого старшого брата, бо не хотів віддавати мамі зароблених грошей. Мама поставила йому ультімат, що коли не дасть грошей, то не дістане кави, та це його ніраз не збентежило.

— Овва! то буду і далі пити гербату, а грошей таки не дам. Я вчуся добре і родичі мають обовязок мені давати їсти. А в тім, я незадовго дістану стипендію, то будете це брати, а те, що я заробляю, то моє.

І якось в щасливу годину вимовив це слово. О. Юліян при протекції маршалка Пшибельського виклопотав для Шердка з краєвого виділу стипендію 150 зл. піврічно. З тим роком о. Юліянові справді полегчало. Мечко дістався до Барбареум у Відні на теольогію, а там міг слухати і фільозофію. Одна людина в семї менше, а прибуток 300 зл. річно мав теж велике значіння в буджеті. Тепер Шердко поставив на своїм, що ціла сімя пила на снідання каву, а липова гербата пішла між ліки, коли хто перестудився,

Зароблені гроші вживав Шердко в епршу чергу на

свою ґардеробу, а зачинав від того, що купив собі кілька ковнірців, наручників, краваток і високий капелюх-циліндер. Цей капелюх вдалось йому купити дешевенько у тандитника. Трохи був на йому волос пойержений, але при помочи води та щітки далося на часок пригладити. Цей капелюх надягав він лише в свято. За тим пішло купно рукавичок. Це була тоді невидальщина поміж ґімназистами. Шердко придивився, як носять рукавички пани і робив сам так. На праву руку надягав і запинав на ґузичок, на ліву надягав лише на пальці і пів долоні. Вчителі, хоч дивилися на ті чудасії косо, не говорили нічого, бо Шердко був справді зразковий учень. Та він уважав ту свою ґардеробу не повною. Колиб так можна ще окульбачити носа цвікером, був би відразу паничем. Але цього в школі не вільно, хиба за лікарською посвідкою. І Шердко поклав собі таку посвідку добути. Зразу прижмурював очі, виходив з лавки на середину і придивлявся, що на таблиці написано, буцім то не добачає. Помітив це господар кляси-математик і порадив йому піти до одного знайомого лікаря. Та саме у цьому лежав цілий траґізм і невдача. Без цього він був би взяв у котрого другого лікаря посвідку без труду. А так треба було йти, куди його послали. А той лікар був шкільним товаришем господаря кляси і може відказати.

Справді лікар випробував очі і сказав таке:

— У тебе очі добрі, носити шкло, то хиба на те, щоб попсувати їх. Та тобі либонь забагалося малювати паничів. Лікар поглянув згірдно на високий ковнірець аїа Гледстон, на колірову краватку, на викрохмалену мов панцир сорочку і рукавички. —

— Не дам посвідки і твому господареві кляси скажу, бо він мене за тебе просив. Бувай здоровий паничу!

Це було фатальне. Тепер хиба незнати [illegible] розпи- був свідоцтво, то господар кляси не повірить, [illegible] ни- лає, а може ще й лиху щотку з поведення шкробнути.

І справді господар кляси, довідавшися від лікаря про вислід консультації, дуже скривився на Шердка. Він цінив його як доброго і талановитого учня, не одне йому вибачив, а на друге не звертав уваги, а нерав мав причину бути невдоволеним, бо всі Абрамовичі були в математиці недотепи. Ось Фредко мусів лише через кляту математику повтаряти

VI кл., а про молодщих братів і не згадувати. Шердкові давали вдоволяючу ноту з математики, щоб йому не псували відзначаючого ступня.

Деякі педаґоґи мають таку вдачу, що довгий час вважають учня за зразкового, у всьому йому вірять, нераз дають себе одурити, поки не підглянуть його хиби, а тоді відразу зміняють свій погляд на його вартість. Так було і тепер. Хоч Шердко не пригадувався з своїми очима, не виходив на середину і сидів в лавці, педаґоґ-математик викликав його до таблиці, питав непомагючи. Показалося, що в математиці можна Шердка поставити поруч з найслабшими.

— Йди, Абрамовичу, на місце. Сьогодня либонь і окуляри тобі б не помогли...

Для Шердка був це страшний удар. Він, прімас в клясі, вертав до лавки з злою нотою і знав, длячого так сталося. Пішов засоромлений до лавки, закрив очі долонями і заплакав. Не вважав уже до кінця години, що робилося в клясі, а думав над тим, як би поправити свою ситуацію. Він знав, що коли б математик взявся до нього добре, то хто зна, чи не злетів би з свого прімасівського місця. Ситуація здавалась йому грізна. Як бельфер на кого завізьметься, то пиши пропало. Але Шердко був проворний хлопець і вирішив у мить, що йому робити. По годині треба піти до вчителя до фізикального кабінету і виправдатися з усього. Так буде найкраще. Обтер хустиною очі і так пересидів до кінця години. По дзвінку обступили його товариші, з котрими жив блище і дивувались, що йому сталося, чого так учепився його математик.

— Ну, годі бути все приготованим... Я вчора читав дуже цікаву книжку до пізна і не переробив математики... Та це нічого, я поправлю...

Шердко знайшов слушний час і зайшов до кабінету. Він був хлопець смілий, відважний. Вступаючи сюди, не почував схвильовання. Лише повторяв собі наче молитву „man muss dabei nur alle Sinne zusammenhalten“.

Учитель очевидно не був радий з того. Він наче б через ті шкла, яких йому лікар відмовив, заглянув у нього на скрізь і втратив усю симпатію,

— Що ти мені скажеш, Абрамовичу, — хочеш собі поправити, то зголосися в клясі...

— Я не хочу поправляти злої ноти, пане професоре, лише мою добру репутацію у пана професора, котру боюся втратити. Мені краще дістати двійку, чим мати лиху опінію, котрою дорожу. Тому приходжу сюди, щоб себе виправдати...

— Але ти таки сьогодня невмів...

— То правда. Я вчора забарився на лекції, опісля зачитався в цікавій книжці і не переробив, як треба. Але то нічого. Пан професор говорили певно з паном лікарем. Він був для мене неласкавий і тому мусів мене посолити, бо я чомусь не подобався йому.

— Він тебе не солив, лише звернув мені увагу на дещо таке, на що я дотепер не звертав уваги, вважаючи тебе за такого учня, котрий особлившої уваги вчителя не потребує. Дай Боже, щоб він помилився, бо мені тебе було б шкода. То дуже досвідний чоловік і він пізнав, що у тебе твій талант не йде в парі з характерністю. Ти зачинаєш паничикуватіти, а це ломить характерність, а згодом опідлює людину. Ти попович, а хочеш вибитись усім поповичам понад голови. Коли б ти був обивательчуком, то це не разило б, ані твої високі ковнірці, ані бюча у вічи краватка, ані циліндер. Та ти і тих хочеш перевищити, бо то смішне, як ти штуцеруєшся. На що тобі того? На що тобі чудакувати таким комином на голові? По що тобі таких високих ковнірців, що вуха до болю обтирають. По що такого крохмального переду? А та ярка краватка хиба на те, що б увагу людей на себе звертати: ось то я панич Абрамович! То все негарне, негігієнічне, неестетичне, смішне. Дав тобі Бог талант, тим вибивайся по перед других, а не смішними фаталашками. Це вказує на схиблений характер. На ховзьку дорогу вступаєш, хлопче, котра веде до гохштаплерства, безхарактерности, а такі хлопці у мене симпатії не мають. А тепер, щоби це блазеньство довершити, тобі загадалось здорові очі псути цвікером! Фе! стидайся, хлопче, я цього по тобі не сподівався. — А в тім... роби, як знаєш, але і я буду так робити, як я знаю, а ти певно знаєш, що твоє знання з математики, коли я поступатиму по справедливости, не-до-ста-точне, а я тобі дав вдоволяючий ступінь, щоб тобі не псувати... Слухай хлопче! війди в свою душу, з'апанізуй себе добре і заверни з дороги паничикуватости,

бо я таким пособляти не буду. Порядний характер може жити в світі з мінімальним знанням математики, але чванько, панич без засобів до паничикування мусить уміти добре рахувати. Йди собі!

Шердко вилетів з кабінету мов з пращі, червоний мов буряк. Такого апостола ще жаден бельфер йому не прочитав. „Що йому моє паничиковання заважає? Ніщо инше, тільки той ескуляп так його до мене настроїв. Коли б я не боявся скандалу, то далебі вибив би йому вікна.

Тепер Шердко став перед альтернативою: або йти математикові на перекір, але тоді треба багато часу втрачати на науку математики, або скоритися, зрезиґнувати з усякого шику і відложити його не кращі часи. По зрілій розвазі вибрав це друге. Зразу покинув циліндер, далі рукавички, опісля купив собі низькі ковнірці, темну краватку, а на прикінці став ходити у некрохмаленій сорочці. Він перекинувся в покірного хлопця і сміявся в кулак, що вчитель повірив, що то його осторога так його поправила.

За те Шердко став вчитися грати на скрипці у місцевого музиканта жида, платячи по 30 кр. за годину. Вчився теж і французької мови. Все при його талакті приходило йому легко. З товаришами жив у згоді і помагав кожному і за те його всі любили, хоч своїм панським поведенням від них дуже відбивав. Вони були такого погляду, що безоглядної рівности між людьми не може бути, що деяким довелось одягатись в сірачину, але треба і таких, що ходять в рукавичках. Тих посилається в ріжні депутації до директора, до вчителів на імянини, то що.

Шердко, хоч зверху покинув панські забаганки, то таки не покинув своїх панських поглядів і горнувся до панства. — Французької мови вчився на те, щоб заімпонувати панам. Він тямив, яке враження викликав його старший брат тим, що вмів говорити по французьки. А коли в місто заїхав учитель танців, то Шердко записався перший. Зібралося стільки охочих, що вчитель мусів поділити усіх на два відділи. Так було і з дівчатами. В місті був пансіон дівчат. Настоятелька згодила цього вчителя до пансіону, та вимовила собі, щоб на науку до пансіону приходили лише хлопці вибрані, а не хто будь. Значиться, що вчитель мусів поділити своїх учнів на аристократію і демократію.

Розуміється, що Шердко зголосився до аристократів і з того титулу ходив на лекції до пансіона. Демократія вчилась окремо і сюди ходили учениці дівочої школи та міщанські дівчата. В пансіоні вчено крім танців також гарного сальонового поведення і Шердко вчився цього дуже запопадливо. По двох місяцях науки він дуже перемінився. Танцював складно, поводився бездоганно і знав, як говорити з жіночим полом. Тут мав нагоду сказати одну, другу французьку фразу. Він дістав панську дресуру мов жовнір на муштрі. В тому він ще вправлявся і в дома перед зеркалом, при чому замикав двері на ключ, щоб з нього не сміялися брати. Присвоїв собі немов другу натуру, а через це затратив свої індивідуальні прикмети, які відріжняють одну людину від другої. Він став маскою зробленою після сальонового кодексу елеґанції. Те, чого його навчив вчитель танців, доповняв ще тим, що бачив в дворі у панів. Тепер Шердко по манерам став паничем у кождому цілю свого складного тіла. Та він помітив, що великі пани не вимовляють як слід деяких букв.

Людська азбука не дає рівноправности всім своїм членам. Там лише деякі букви тішаться всесвітньою популярністю так сказати чуть інтернаціональні. Инші шелестівки дізнають великих шикан і упослідження. З тих нещасливих найменше упослідженою являється буква „Л", котру деякі язики заступають буквою „В". А вже найнещасливіще, то „Р". В деяких мовах воно втратило цілком право горожанства. В инших мовах йому не вільно інакше виступати як у федерації з дуже маленькою автономічною закраскою. Деякі язики лучать того нещасливця з буквою „Ль". Там він ще має трохи самостійности. Але коли його який язик зфедерує є буквою „Г", тоді майже його не видно з під чужого капелюха. Чи це приписати язиковій хибі людини, чи кастовій відрубности, чи прикметам якоїсь мови, не знати. А ця буква як на глум називається р-ци. Ну! рци, коли язик не повертається на „Р". Инші язики то знову у виговорі подвоюють її або і потроюють, а тоді то вже справдішнє псяче гаркотіння. Лише деякі люде вимовляють це як слід, а до тих належав безперечно і Шердко. Але він помітив, що в французькій мові „Р" немає повної автономії, а у панів вона заступається трохи не цілком звуком „Г". Отож Шердко помітив,

що пани аристократія не рцуть рци, тільки замість того вимовляють щось, чого граматичними знаками написати не можна. Шердко поклав собі вивчити такий панський виговір за всяку ціну. У вільних хвилях на самоті вправлявся у цьому, а що мав слух добрий, то не приходило йому це надто важко. Отож треба говорити: добгодію, гобити, гуга і т. д. Одне йому перепиняло, а саме, що часом, особливо в школі треба було вимовляти „р" як слід. Через те він часто помилявся. При такій помилці раз поглузував собі з його вчитель на втіху цілої кляси. Але цеї муки вже недовго, потішав себе Шердко. Як лише скінчить ґімназію, тоді вільно йому буде говорити, як схоче. А вже як зістане старостою, то вільно йому буде і четвертину азбуки не вимовляти.

Думку, стати старостою піддав йому батько. Якось раз не хотячи виговорився. Це дуже Шердкові подобалось, бо чи може бути комусь краще жити, як старості і він заєдно мріяв про те, хоч перед ніким з цим не виговорився.

VI. На панських покоях.

Скінчення ґімназії бажав собі Шердко мов каня дощу. Вчився пильно, грав на скрипцях, читав французькі книжки на голос і вчив других. Як прийшов до VII. кл., то його прямо розривали, щоб учив других. Мав гроші з того. Від мами допоминався кращого харчу і не раз докоряв матері за її простоту, ординарність. Мама не сміла перечитись, бо Шердко давав тон цілій ґімназії. Він став виразником моди, а крамарі продавали йому новий крам дешевше задля реклями. Того року він мав особливе щастя. Один шляхтич узяв його за вчителя до свого синка ґімназиста. Він мешкав в аристократичнім домі одної обивательки вдови. Вона жила з невеликої ренти і з того, що держала якогось панича на станції. Умовини поставили Шердкові дуже гарні: ціле удержання і пятка місячно. Значить, що тепер не треба буде віддавати батькові стипендії, бо від них він нічого не буде брати. Та це все у нього не мало такої великої вартости, як те, що зблизиться до аристократії, до панства, поробить знайомости, котрі опісля можуть йому знадобитись. Помешкавши кілька місяців серед обивательства, можна бу-

де затерти на собі всі русько-попівські привари. Предложення зроблене йому паном Подгужким передав він мамі в такім тоні, що всяка опозиція була неможлива, хоч мама приняла це нерадо. Їй треба було Шердка в дома, бо не могла собі дати сама ради з молодшими урвителями, котрі їй по голові лазили.

Навпаки, о. Юліян тим дуже втішився і пішов зараз до двора з тою новиною. Але пану маршалкові не було це новиною, бо він сам порадив пану Подгужкому так зробити і взяти Шердка на домашнього вчителя. О. Юліян подякував пану коляторові за ласкавість і по сотний раз переконався, що держатися панської поли дуже корисно. До Шердка він говорив те саме і давав йому ріжні науки, як поводитися йому. Ті науки видавались Шердкові дуже цінні, бо він знав краще, що і як йому робити.

— Так сину, це для тебе новіціят. Використай його як слід, придивись, як пани живуть, шукай щораз нових знакомств. Пани люблять пособляти тим, хто їм подобається. По ґімназії тобі непремінно йти на права, а опісля до політичної служби. Не маєш шляхоцького назвиська то правда, але це можна буде заступити солідністю і знанням.

— Я маю вже витичений цілий плян, як мені робити. Я мушу бути доктором прав, мушу заімпонувати панським матолкам. Але я не гадаю кінчити карієри на старостві. Прийдуть якісь вибори, я мушу вийти послом за всяку ціну, а там щойно відкриється ширший горізонт і карієра. О. Юліянові аж в очах стало тьмаво від того. Йому здавалося, що старостиньство то найвищий щабель для його сина, та й що він цим задоволиться. Та от воно можна ще вище підлізти. От розумець бо розумець у того Шердка! Старий поїхав до дому, колихаючи своє батьківське серце на рожевих хвилях.

Шердко став запопадливо приготовлятися до того, щоб гідно станути на новім становиску. В першу чергу розходилося про ґардеробу і білля. Треба було справити собі бодай один ґарнітур і то не який там школярський, лише панський, бо у панів такий звичай, що до обіду треба приходити в сурту́ці, в чистім ковнірці і бездоганній краватці. Шердко не мав на те усіх готових грошей, та тим він не турбувався. Він читав пильно повісти Крашевського, котрі вважав за

енціклопедію панського побуту. Там стрічав лише дві категорії людей: великих панів і слуг. Із них він довідався, що аби себе як так зрівняти з панами, треба мати при собі гроші, а в дану хвилю вміти гроші роздобути. Отож гроші, які він мав, залишив при собі, а всяке купно пересунуть на особистий кредит. А з кредитом він умів собі порадити, бо заздалегідь у цьому вправлявся. Позичав, де попало і віддавав точно. Така поведінка кредитові пособляє. Купці йому вірили як солідному довжникові. І тепер при помочи кредиту передягся від ніг до голови і аж тоді перебрався на кватиру до вдови обивательки. Пані призначила для нього і учня окрему кімнату. Панич Стасьо Подґужский мав до послуги окремого льокая, якого прислали з села. Він послугував обом паничам, а більше не робив нічого. Як паничі пішли до школи, то він попрятав у кімнаті і мав спокійну годину.

Позиція була дуже вигідна і підходила під його мрію: добре їсти, а мало робити і багато спати. То був хлопець з села видресований в дворі на льокая, хитрий на всі штуки, облесний і лукавий. Як би його тепер знову післали на село і веліли працювати на ріллі, вважав би себе дуже нещасливим. Називався Яцко, та його кликали тепер з панська Жаком. Він знав, хто є Шердко і гадав, що візьме його відразу за чуба. Та дуже помилився у цьому. Шердко вмів знайтися в точці і трактував Жака з панська, як слугу. А щоб нелізти панству на очі з своїм попівством, то вимовив собі у рідні, що б ніхто до нього до мешкання не заходив. Як треба буде, то він сам прийде, коли б лише дати йому знати в школі. На новім становиску він усім відразу подобався. Та його завдання не було легке. Панич Стасьо не був дотепним в науці. Треба було багато праці, щоб його всього, найменшої дрібнички навчити. А важко вчити такого, якому не хочеться вчити. Шердко знав з своєї енциклопедії, як до таких паничів треба підбиратися, щоб їх не зразити. Через невластиву методу міг легко втратити місце, йому могли подякувати, бо мати добродійка застерегла собі зразу, щоб поводився зі Стасем не по „ґмінному“, лише делікатно і лагідно. Через утрату місця міг утратити і ласку пана маршалка, котрий його поручив. А там утратив би й протекцію, конексії, плечі і т. і. геть аж до старостин-

ства, бо одне з другим повязане в один ланцюг.

Томуто сповнювання вчительських обовязків забирало йому багато часу. Але притім багато скористав через те, що вів конверзацію на французькій мові з учителькою, яка приходила що днини до Стася на годину. Хоч як силкувався на витревалість, то таки пізнав, що довше як рік не видержить. На другий рік у нього матура, треба буде вчитись самому, а це його виправдає і вийде з честю, не зразивши собі нікого. Та про це він скаже панові аж прикінці року, бо спішитися нема чого. Згодом він обчислив собі, що за його працю дають йому пани мало. Колиб посвятив той час на науку других, заробив би багато більше і не втрачав би часу на молочення таких дурниць, яких йому зовсім не треба. Це правда, що за цей рік він багато скористає теж, але більше тої науки як рік йому не треба.

Нарешті скінчився той важкий рік і то добре. Стасьо переліз до IV кл. ґімназії без поправки, що йому рідко коли траплялося. Панство Підґужскі були дуже раді і дякували Шердкові. Пан подарував йому срібний годинник і запросив до себе на село на ферії. Таки зараз хотіли його забрати, та Шердко випросився на кілька днів. Він мусить у семейних ділах поїхати до дому і на тім стало. Пан обіцяв за тиждень прислати по нього повозку.

Шердкові про це лише ходило. Нехай його сімя і ціле село побачить, як по нього приїде панська повозка, нехай знають, що він не що будь. Притім він матиме нагоду зайти до пана маршалка і почути від нього слово признання.

Із запросин був Шердко дуже вдоволений. Відбуде другий новіціят, як говорив о. Юліян і то вже не в ролі вчителя, будь що будь слуги, але в ролі запрошеного гостя. Двірське життя він знав лише здалека, принагідно, а цього було йому замало. Треба придивитися цьому з близька, а притім не без того, що поробить нові знакомства, конексії, а це вже золотий капітал.

Вернувши на село, він в першу чергу пішов до пана маршалка подякувати за протекцію. Маршалок уже знав, як гарно виконав Шердко своє завдання, бо йому також подякував листом п. Подґужскі. Панство приняли Шердка дуже гарно і обоє завважали у ньому велику зміну на „авантаж". Як говорила п-і маршалкова. Шердко поводився тепер, як

панич з діда-прадіда.

— Коли ж їдеш на село? питає п. маршалок. Він усім дітям о. Абрамовича говорив „ти“.

— Мають по мене прислати в тих днях. Хотів пан, щоб я зараз їхав, та я хотів конче бути в дома, подякувати пану маршалкові і навідати родичів.

— Дуже похвально. Вашому батькові живеться в моїм селі гарно, робимо собі взаїмні прислуги, як між добрими сусідами водиться. Ваш батько гарна людина. Спокійний, побожний, до політики не мішається, а таких капланів що раз менше, вір мені. Проче все заражене тим святоюрством, та лише нашого поцтивого „хлопка“ псує і новаторства заводить. Ось зачуваю з ріжних сторін, що попи якісь сільські читальні заводять, чи чував хто? Зачали від ширення тверезости, за тим пішли громадські шпіхлірі, а тепер до читалень доходять. Коли місто наших шкіл були дяківські, то того не треба їм було, там попи мали свою домену. Тепер ми постаралися о школи етатові з фаховими вчителями, де святоюрству бунтів за ліси і пасовиська пропаґувати не можна, а вони з читальнями зачинають. Зачинають якісь книжочки для хлопства видавати... Таж-то певно повно їди і ненависти до нас, до дворів... Чи ти бачив таку книжочку?

— І бачив і читав, але там нема нічого такого. То звичайненькі собі оповідання, байки...

— Не вір тому. В байках і оповіданнях багато алеґорії. Ти ще молодий і того не помічаєш. А в тім, нащо хлопу байок? Він сам вміє ще кращі байки собі оповідати. Але я тої читальняної язви не боюся в моїм селі, поки я жию і твій батько. Він не зробить мені такої пакости, щоб з читальнею возився. На те я маю його слово.

— Мій батько навіть для себе руської ґазети не держить — почванився Шердко.

— Ні, ти помиляєшся, має і я сам даю на неї гроші. Предплачуємо „Слово“ і „Науку“, я хочу знати, про що святоюрці пишуть. Треба нам слідити за тим, що в руськім обозі діється.

— Але пан маршалок добродій не читають того самі...

— Певно, що ні. Куди мені на старість московського письма вчитися? Але батько приходить до мене два рази в тиждень і перечитує, що важнійше... Бачиш, мій коханий,

я стою на чолі повіту, я мушу держати руку на живчику народнього життя, я мушу все знати. Коли ми, шляхта, втратимо панування над людом, тоді все пропало. А той люд так довго буде нас слухати, поки він жити буде в страху божім, в послушенстві... Коли йому бунтарі і вархоли завернуть голову якимись управненнями, тоді в йому оживе звірячий інстинкт і нас всіх поріжуть як баранів...

Шердко, чуючи таке, почув в душі гіркий несмак, щось начеб докори совісти до рідного батька. В його душі ворушився протест проти такого глуму над його народом. Та він не відважився протестувати голосно. Не говорив нічого. Побув ще трохи і попрощався. Ще ніколи йому не хотілось так утікати з двора, як нині. Отож його батько зислужив собі на прикметник „поржондного“.

Той прикметник є у народа в великій погорді. Про це читав він у тих нечисленних книжках, які попалися в його руки, чував про це від своїх товаришів і йому стало соромно. В його душі відізвалась струна, про котру він дотепер не знав. А ось він сам вступає на дорогу поржондности, бо опирається о панів. Ні, це не те. Він таким не буде, а чим вище полізе в суспільстві, тим краще зможе служити свому народові. А перебуваючи між панами, він краще пізнає їх роботу і зможе її паралізувати. Коли пізнає їхні методи, то це лише улегчить йому боротьбу. Що иншого піп на селі серед копиці дітей і злиднів, а що иншого інтеліґент на становиску, хочби лише старости. Таким міркованням він розважився і заки прийшов до дому, то його душа цілком заспокоїлась і ця дразлива струна вже не відзивалася.

А по відході Шердка з двора каже пан маршалок до жінки:

— Пані Пшиємська (ця вдова обивателька) вміє добре дресувати. Геть перемінила хлопця. Поводиться мов уроджений панич.

— Пшиємська по матері є ґрафянка. Знаю її віддавна... лише не знаю, чи буде з її праці хосен...

— Побачиш, що буде. Хлопець привикне до нас, а коли привикне, то буде нам вірно служити як і його батько. Хоче йти на політичну службу, то й добре. Я йому поможу... а як там загрязне, коли не буде вороття ні назад ні вперед, то краще нам буде служити чим хто другий, бо

його як свого скорше послухає той люд, якого Бог призначив нам служити. Ти знаєш, що засвоєний вовк найкраще надається до польовання на вовків...

Четвертого дня опісля заїхав на попівство до о. Абрамовича гарний фаетоник пана Підґужського запряжений парою баских коней з фірманом в циратовій блискучій шапці в паснистім одягу ліберії. На козлах сидів теж і Жак, щоб панича в дорозі обслужити. Здається, що на попівстві такого екіпажу ще не було ніколи, бо не лише служба, але й сусіди, бачучи його порознімали роти.

Шердко вийшов на ганок. Його привитав Жах і передав записочку від панича. Шердко ніраз не збентежився і вимовив одно слово: як ся маєш, Жак? а вимовив це слово так аристократично, по панськи, що письмом цього віддати годі. То була особлива модуляція голосу, яку требаб окремо вивчитися мов яку дуже тяжку арію. Шердко вивчив цю арію добре, і перший раз її заспівав. Він сам почув і признав, що заспівав її добре.

— Їдемо по сніданню — говорив Шердко далі, і читав закиску.

Потім пішов в хату, де стояла вже його подорожна скринчина з біллєм, з кількома одягами і деякими книжками. Як воно добре, що мама за тих кілька днів успіла випрати та вигладити сорочки... та яке то гладження! От добре, що купив собі трохи ковнірців та нарукавників... Шкода, що не купив собі якої валізки, бо скринчина, яку мав, була роботою сільського майстра і виглядала дуже демократично. Та годі. Поїде до Львова за рік на права, то собі купить...

Шердко, хоч того на зовні не показував, був схвильований і спішився. Не міг їсти, що йому мама дала. Ходив з кута в кут, і обгризав нігті. Нарешті надів на себе полотнянний халат і капелюх і кликнув крізь вікно.

— Жак!

— До услуг! відгукнувся Жак і побіг в хату.

— Це забрати, тут парасоль і паличка. — Їдемо.

Попрощався лише з мамою, бо батька не було в дома. До рідні, що стояла на ганку, сказав: до свидання! і сів на фаетон. Жак обіткав його шкуряним фартухом. Фірман цмокнув на коні, котрі непокоїлись, бо своїми підстриженими хвостами не могли гаразд обігнатися від мух та ґедзів. Фа-

етон рушив з місця вихром і підняв страшну куряву. По дорозі в селі фірман ев-кав, на людей, щоб уступались. Вони кланялися з привички перед панською повозкою, не знаючи, чия то. Але в повозці бачили єгомостевого панича. Шердко випрямився і підвів голову в гору. В руці держав паличку і розглядався по боках начеб говорив до людей: хиба не бачите, якою повозкою я їду?

На дворі була велика спека. Коні зіпріли, із них відлітала жмутками біла піна. Вони гнали вихром. На полі підводилися від снопів зіпрілі люде, кланялись, а Шердко відклонювався кивком голови.

До резіденції п. Подґужского було добрих три милі. Шердко і несчувся, як екіпаж вїхав в тінисту вулицю обсаджену старими липами, що мов стрілив, вела навпростець до білого палацу. Переїхали опісля відчинену браму на подзірря Фірман луснув з батога і обїхав великий ґазон з стриженою травою натиканий ріжними корчами. З ганку палацу вискочив довгоногий худий мов драбина хорт, прискочив до фаєтона і став нюшити. За ним прибігли ще два расові пси до польовання. Фаєтон не ставав перед ганком, а поїхав під крило двора. Зараз скочив з козлів Жак, і став забірати скринку, парасолю і паличку, та помагав паничеві злізти. Шердко трохи побоювався собак, та Жак запевнив, що нічого боятися. І справді собаки йно обнюшили Шердка і пішли знову в холодок на ганок, начеб хотіли сказати: овва? ми вже не таких панів бачили...

Шердко дивувався, що ніхто не вийшов його повітати, навіть Стась не показувався. Йому було ніяково, бо не знав, що з собою робити. Жак повів його в бічні сіни у двір до окремої кімнати з вікном на огород. Кімнатка була дуже привітна. Стояв тут стіл, ліжко, біля нього нічний столик, при порозі одна шафа на ґардеробу, а з другого боку умивальня з мидницею. Жак зазвив, що цей апартамент призначений для панича. Обіцяв зараз принести води вмитися, та просив, щоб панич роздягся, а він вичистить одяг і черевики.

Шердко відчинив свою скринку, виняв чисту сорочку і ковнірець та свій парадний одяг і порозвішував по кріслах. Він мився, а Жак забрав усе вичистити з пороху. Шердко добув пахуче мило, помаду на волосся та гребінь.

Вмився і прочесав ясне волосся до зеркала. Жалував, що не має ще вусів, а то був би їх підкрутив як слід. Передягся гарно, та тепер знову не знав, що з собою робити. Він би тепер радо зняв сурдут та полежав в холодку під деревом.

Взяв зі скринки книжку і став її листувати. Сидів так до 12 години. Почував голод, бо в дома нічого не їв, а сюди ні пес не загляне, ніхто ним не турбується. Аж о самій 12 годині зявився старий лакей з оголеними вусами і сивими бакенбардами і просив панича на снідання. Шердко пішов за ним. Перейшли сіни, опісля дві кімнати, заки зайшли в їдальню. Тут була зібрана уся сім'я при столі: Пан Підгужський і його жінка, Стась, якась респектова старша панна і старенька пані, що сиділа у широкому фотелі.

— Витайте, пане Абрамович, говорив пан, простягаючи йому руку — чи добре вам їхалось? Звертаючись до своїх, представив його:

— Пан Абрамович, вчитель нашого Стася — то моя пані матка, а то моя малжонка. То панна Кундзя.

Шердко вклонився так гарно, що аж любо, і став ходити та цілувати пані по руках. При Кундзі задумався, що йому робити, але рішився вмить і лише подав їй руку та вклонився. Кундзя була дуже заклопотана.

— Сідайте, пане студіозус, — запрошував пан, вказуючи на крісло.

Старша пані придивлялась йому крізь шкло, а Стасева мама розсипалась зараз з похвалами.

— Мені дуже любо, пане Абрамович, пізнати вас близще та подякувати за ваші старання і щиру опіку над моїм коханим Стасем. Таке гарне добув свідоцтво, як ще ніколи.

— Я старався, пані добродійко, по моїм силам вивязатися з вложеного на мене обовязку. При тій нагоді я знову мушу піднести, що мої змагання були б безуспішні, коли б не талановитість і пильність Стася.

Цей комплімент, котрий Шердко вимовив не загикнувшись, усім дуже подобався, хоч усі знали, що це неправда. Стара приклала долоню до вуха, щоб ліпше чути, а опісля звертаючись до сина, сказала по французьки:

— Mon chère! чито справді попович?

Шердко вклонився і відповів теж по французьки:

— Так, прошу пані, мій батько є парохом в селі пана

маршалка Пшибельського.

Стара пані була б певно прикусила язик, колиб у неї були зуби, за таку необачність. Та звідки вона могла знати, що цей син ґміну знає французьку мову? Те саме хотів зробити і Шердко за те, що так необачно вихопився зі знанням французького. Міг був би не одну критику на себе почути.

Льокай обносив полумиски, зачинаючи від старої пані. Опісля перед Стасем прийшов до Шердка, та він попросив панну Кундзю, щоб взяла перше. Паньство це завважали. Видно, що в цім товаристві Кундзя не грала великої ролі.

При сніданні говорилося про всячину. Йшли ріжні запити до Шердка, а він відповідав ясно і сміло. Тепер звернувся до Стася і нагадав йому, що добре було б дещо повторити з минулого року. Стась скривився від того, бо він не любив вчитися, а далі відрізав:

— Тепер вакації. Будемо вчитися там, а тут, то мені краще зі стрільбою на перепелиці, та на моїм конику поїздити.

— То правда, каже пан, відпічніть собі обидва по трудах. А чи ви вмієте їздити на коні? У мене є добрі верхівці і можете їздити скільки вам завгодно. Я видам приказ мому машталірові.

Але то була як раз слабка сторона у Шердка. Він, як живе не сидів самостійно на хребті тої лицарської звірини, що зоветься в зоольоґії конем. Раз, як ще дітваком був, посадив його наймит на коня на перед себе, та він так налякався, тільки наробив крику, що від того часу ніколи не піднімався у такі високі сфери.

— Признаюсь, що я гіпіки не вчився, бо не було до цього нагоди.

— Отож маєте нагоду тепер в мене навчитись. Маю дуже доброго вчителя і віддам вас під його опіку...

Шердко подякував, хоч невелику мав до того охоту, бо невипадало робити інакше.

Того дня довідався ще Шердко, що пани обідають як раз в тій порі, коли він вернувши по полудни зі школи заїдав хліба з маслом, сиром, або зі сливковим повилом.

Поза обовязковою годиною, котру мусів відсидіти при столі, мав Шердко свободу. Ходив зі Стасем і невідступним

Жаком по лісі, по полі на проходи. Лише мусів все одягатися як слід, а це йому в спеку дуже долягало. Не одягненому не можна було вийти з своєї кімнати, бо міг з кимсь із панства стрінутися і взяли б йому це за зле виховання, а того він боявся мов гріха. Він мав нагоду придивитись, як помучені спітнілі женці приходили вечером до двора по квітки за роботу, з котрими треба було ждати аж до суботи. При тій нагоді їх частували польові горілкою, котра воняла сопухом дуже широко, аж млісно робилося. Шердка дуже кортіло остерегти людей, щоб не троїлися сивухою, та тямив добре, що пани не люблять того, щоб до хлопа зближатися і псувати відвічний порядок. Такого погляду був правдоподібно і пан Подґужські, і Шердко не хотів ризікувати. Краще не дивитися у той бік.

За кілька днів зголосився до Шердка двірський уїзджач коней і спитав, коли вельможний панич прийде на науку до уїзджальні, бо він вже чекає після приказу. Шердко був в клопоті, що робити і став вимовлятися, що немає відповідного одягу, а особливо чобіт. Доїзджач Федь, колишний уланський капраль, успокоїв його, що того не треба, що можна обгорнути штани долом і перевязати шнурочком. Хоч не хоч треба було йти, бо відмовлятися було соромно.

Біля стайні за гумном була простора уїзджальня околена поручем і висипана піском. Сюди Федь привів осідланого коня і попросив панича сідати. Він притім усміхався і спитав, чи панич знаєся вже з конем.

— Н—так, я давнійше їздив верхом.

Що це було неправда, о тім знав Шердко сам, і Федь, а навіть і кінь цього догадувався. Він по кінському звичаю поглянув, хто на нього сідає, понюшив і важко востхнув. Шердко неміг досягти ногою до стремена, аж доперва при помочи Феда поліз на сідло і взяв в руки поводи, Федьо позакладав обі ноги в стремена і поступився на бік

Тепер Шердко дуже налякався побачивши себе самітним.

— А чи кінь спокійний? спитав і почув як йому на тій висоті закружляла голова.

— Спокійний мов дитина — запевняв Федь. Він зараз закомандував коневі: шріт! і кінь пішов довкруги уїжджальні ходом. Шердко сидів як на шилю і не міг зважитись

підвести голову в гору. „Но, так страшно воно не є“ думав собі Шердко і вже став привикати до мірового колихання. Та Федеві прийшло щось инчого на голову. Він усміхнувся і скомандував коневі: трап!

Для Шердка положення ставалось тяжше. На сідлі здавалось йому совсько. Самі ноги покинули стремена і притулились тісно до кінського живота, а вчений кінь вважаючи це за звісний йому знак, став поспішати. Шердко мов потапаючий чіпивсь обіруч кінської гриви, похиливсь і почув в серцю передсмертну трівогу, та ще дуще стиснув коня ногами. Кінь пустився з трабу скоком. Шердко скрикнув і впав на землю. І тут вийшло на верх чудо Федьової дресури. Кінь зараз станув, завернув до Шердка і нахилив над ним голову начеб йому хотів сказати: „прийміть, пане, мою кондоленцію“. Ситуація Шердка була невиносима. Наляканий до смерти, блідий мов полотно підносився з землі, а над ним стояло поцтиве конисько і обганяло хвостом влізливі мухи. А під стайнею стоїть Стась і сміється мов навіжений.

— Я перепрошую вельможного панича, я справді думав, що панич вже сиділи на коні, так ми тепер зачнемо від абецадла і я панича за ті вакації так вивчу на коні, що ну. Нема чого соромитися з коня впасти, бо таке кождому зразу трапиться.

Шердко стояв, а Федь помагав йому обтріпати пісок з одежи. Тепер Федь повідпинав стремена, підсадив Шердка на коня і став показувати як на коні треба сидіти.

— Держіться сідла колінами. Тут треба мати все „філюнґ“. Коли б вам поклав між коліно а сідло чотири неві, то він не сміє впасти на землю. Тепер: шріт-марш! Голова до гори! Не треба коневі у гриву за вушами дивитись. Ноги кінцями від живота геть!

Кінь ступав кроком, а попри него йшов Федь і заєдно поправляв, трохи так, як іноді при науці рекрутів. На прикінци скомандував: гальт! Казав Шердкові злізти. Шердко хотів відійти, та Федь його здержав:

— Так не можна, паничу, треба з конем попрощатися, треба його погладити по шиї та по голові. Кінь також має свій гонір, хоч не ходив на филозофію. Шердко робив автоматично все, що йому казав Федь. Находивсь під якоюсь рекрутською гіпнозою і не почував в собі сили в чім небудь

Федеві опертись.

— А завтра приходьте паничу рано, поки ще муха не розгуляється, то буде легче і коневі і вам, бо мені вшицько єдно.

Шердко вертав до двора з такою постановою, щоб більше до уїжджальні не прийти. Але лягаючи спати він розгадався інакше. Ось трапляється нагода без кошту навчитись гіпіки, а це також багато варта. Чи є який панич на світі, котрий би цього не вмів? Це піднесе зараз його престіж у вищого суспільства. Навчився добре танцювати, хоч то не таке небезпечне, навчиться і того під рукою такого мистця як Федь.

Зараз рано зібрався і пішов до уїжджальні. Федь був з цього радий і зараз розпочалася наука. І так йшло два рази в днину, начеб він лиш на те сюди приїхав, щоб навчитись їздити верхом... Робив поступи, а за дві неділі виїздив зі Стасем і Федем в поле.

Говорено про те за столом, а пані добродійка вирішила, що пан Ришард до всього здольний, і „до таньца і до ружаньца".

Але не все так йде, як би собі чоловік цього бажав. Таке трапилось і тут.

Одного разу за сніданням заговорив пан про науку Стася на слідуючий рік. Шердко аж тепер нагадав, що треба на цю тему розмовитись. Він зараз не надумуючись сказав, що від нового курсу йому буде неможливо Стася вчити, бо у нього йде матура, котра вимагає багато праці. Панство зараз поглянули по собі значучо, а пан каже з докором:

— Треба мені було ранче про це сказати, щоб я мав час за иншим вчителем розглянутись, я кого будь не візьму, а підхожого так, раз-два не найду....

І зараз повіяло холодом, котрий Шердко добре почув. Скінчилося снідання мовчки, а пан прикликав зараз Жака до канцелярії і каже:

— Слухай Жак! Зроби якось так, щоб той попович собі поїхав до чорта чим швидше. Роби проворно і чемно, дістанеш за це ґульдена.

Такому кутому дворакові не треба було пояснювати, чому, бо він підслухав сам, а решту витягнув зручно від панича Стася. Не треба було йому подавати способу, як це

зробити. Прийшов рано до Шердка, ще заки він пішов до уїжджальні і спитав просто з моста:

— Коли панич відїжджають, бо ясний пан говорив, що цей апартамент призначений для нового вчителя панича Стася...

Шердко почував себе обидженим, побагрянів мов бурак і каже:

— Попроси, Жак, ясновельможного пана, щоб мені ще нині рано позволи в коний відїхати. Я сейчас позбірею мої річи. Він устав миттю, промив лице, одягнувся і став складати свою мізерію в скринчину так швидко, наче б двір горів. От як з ним обійшлись! Не будеш служити, то марш, і то зараз. Може ще коний не дасть і треба буде йти пішки зі скринкою на плечах. Ні. Він собі найме в селі фіру, бо ще має при собі кілька ґульденів. Ця зневага жалила його кропивою. Треба якось на гордім панкові помститися... Та як? Шердко вдарив себе долонею по чолі і усміхнувся злобно.... Знайшов спосіб. Пішов до уїжджальні, де вже Федь ждав на його....

— Нічого з того не буде, Федю. Я мушу зараз відїжджати, бо є дуже пильне діло. Я лише прийшов попращатись з вами і подякувати вам за труд, а це прийміть від мене на спомин. — Він виймив з кишені срібний годинник, який дістав в подарунку від пана Подґужського і вручив Федеві....

— Що панич роблять? Така дорога річ....

— Але моя власна, я її собі важко заробив і маю право нею розпоряджати. Бувайте здорові. Він завернув до двора і побіг, наче б боявся, щоб Федь не здогонив його і не віддав подарунку.... Був дуже радий, що так помстився, бо Федь похвалиться тим годинником і пан дізнається. По дорозі стрінув старого льокая Мацея і попросив, щоб міг з ясним паном побачитись і попращатись, бо він зараз мусить їхати.

— А то шельма Жак гладко справився, наче медведя з ґаври викурив раз-два. Кажи, Мацею, форналеві Миколі запрягти бороняки до венгерського візка, щоб панича відвіз.

Усе сталося миттю. Візок заїхав, а Мацей попросив Шердка до пана.

— Чогож так пильно пан Ришард загадав виїздити? Ну, щаслива дорога. На другий рік даю Стася до Львова....

Пані ще сплять, так само і Стась. Я їм перекажу...

— Я дякую ясновельможному панові за гостинне і ласкаве приняття в своїм домі, що мені на віки остане в памяти...

— Ну, нічого, нічого... будьте здорові!

— Ясним паням поклін і уцілювання ручок...

— Добре, добре, щаслива дорога! І пан відвернувся зараз, щоб Шердкові не треба подавати руки.

Шердко вийшов іще більше обиджений, Маціеві дав ґульдена, Жакові теж і сів на візок не оглядаючись. „Панська ласка на бистрому коні їздить, можна швидше впасти, чим я перший раз в уїжджальні. Поки думали, що мати муть з мене користь, то угоджали мов болячці, а як побачили що ні, то й копнули. Треба собі цю науку добре затямити.

В дома дуже здивувались, як його побачили. Таж він їхав на цілі вакації, а то ще три неділі до кінця. Шердко говорив, що йому навкучилось в дворі дармувати і краще решту часу присвятити науці, переробити яку партію до матури. І справді за той час виходив хиба вечорами, а в прочім сидів в шпіхлірі і вчився.

VII. Серед нових обставин.

Шердко діпняв того, що собі обіцяв. Зробив матуру з відзначенням. Але цей рік був для нього дуже важкий. Не то, що дуже працював, але неміг нічого заробити і стіпендію мусів віддати мамі. За той рік нічого собі не справив і зі всіх засобів грошевих нічого не лишилося. До Львова треба їхати без нового ґарнітуру. Говорив про це і з батьком, та нічого з того не вийшло, бо старий зсилався на своє вбожество. Шердко дуже похнюпив носа, а батько, щоб його потішити, радив теж йти на теольоґію до Відня, а на права і на старостиньство покласти хрестик. Він же співак, а такі питомці мають на теольоґії „фор“ і ріжні полегчі. На нещастя і стіпендія кінчилася, бо вона була призначена виключно до ґімназії.

Шердко ані чути про це не хотів, представляв, сварився, а старий аж тоді поступився, як Шердко погрозив, що піде до п. маршалка пожалуватись. Тоді старий дав йому пятьдесятку на початок і обіцяв присилати місячно по 15 ґульденів. Решту хай постараєсь заробити лекціями. Шердко

пішов до пана маршалка і випросив собі якого поручаючого листа до когось у Львові, щоб йому дав яку працю. Маршалок зробив це охотно і дав два листи: оден до директора польської ґімназії, де вчаться панські діти, другий до одного радника намісництва. З тими листами, з батьківським благословеньством, з пятьдесяткою в кишені та зі своєю деревляною скринкою поїхав при кінци вересня до Львова.

Львова він не знав зовсім і не знав, що з собою робити. Просив поради старших товаришів з тої самої ґімназії. Та вони завізвали його, щоб перш усього вписався до академічного товариства. Таких товариств було тоді два: українське „Дружний лихвар“ і москвофільське „академическій кружок“. Це друге було краще ситуоване матеріяльно, мало даремний льокаль в Народнім Домі і ріжні пособія. Воно могло давати бідніщим членам грошеві допомоги. Але треба було показувати з себе руского чоловіка. Ті допомоги притягали менче характерних хлопців до себе, хоч вони і не дуже то спочували москвофільству. Зновуж „Дружний лихвар“ був вбогий і обмежався до того, що потребуючим товаришам уділяв невеличкі позички...

Шердко станув на розстайній дорозі, бо його симпатії розходились однако на обі сторони. Він, як багато тодішних людий „стояв понад партіями“ і міг навіть до обох належати. Та він дививсь лише на практичний бік справи. Краще би піти там де можна дістати допомогу, але що скаже пан маршалок (він певно за ним буде слідкувати), коли довідається, що він належить до москвофільського товариства? Тодішні Поляки оставали ще під вражінням послідного повстання і його багатої літератури і не любили москалів. А на протекцію п. маршалка Шердко багато покладав. З того виходило, що найкраще буде вписатися до польської академічної читальні. Оден товариш Поляк дуже його до цього підмовляв, толкуючи, що з цього можна мати велику користь, бо читальняк і запомогу може дістати і має вступ до арістократичних товариств. У Поляків предсудь демократії не має. Шердкові це подобалось і записався, а щоби і для свого народа щось зробити, то записався і до „Дружного лихваря“.

Аж тут довідався Шердко, що по провінціональних ґімназіях істнували тайні кружки т. зв. „студенцькі громади“ і що така громада була і в його ґімназії. Тепер він

пригадав собі, як оден товариш говорив йому ще перед трьома роками, що слід би таку тайну громаду заснувати, та він того страшно налякався, бо могли його за це вигнати з ґімназії і запропастити карієру. А ті громадяне все так робили, щоби збагнути товариша. Опісля вже його про те ніхто не чіпав.

Шердко закватирувався до одного товариша з першого року права з иншої ґімназії. То був дуже діяльний чоловік в життю академиків. Називався Петро Вовчук, попович з Поділля. Йому заімпонувала Шердкова талановитість, хотів його для справи приєднати та до праці втягнути. Здавалося, що оба здружились. Вовчук брав його з собою на всякі сходини, наради і забави. Але Шердко поводився пасивно, слухав, що говориться, але сам нічого не говорив. Лякався, щоб не висунули його на верх поміж академічною молодю, а тоді про него довідалася б поліція і це могло б його карієрі в політичній службі повадити.

Одного дня остав Шердко в дома сам і вибирався кудись йти, як війшов в хату відомий йому зі зборів та сходин академик Остап Мотрюк, котрого звали всі Діогенем задля його дивоглядного життя. То був кремезний парубок, плечистий, з руками мов довбеньки, але дуже виснажений. Лиця позападались, аж вилиці з під шкіри сторчали. Носив довгу бороду і розкуйовдане волосся, мов стріха по бурі. Ходив в широкому плащі з ковпіром, котрого ніколи не знімав. З під шиї визирав грубий полотняний не гладжений ковнір від сорочки підвязаний якоюсь стяжкою замість краватки. На ногах сторчали грубі сільської роботи чоботи і обдерті штани. То був справді контраст до Шердка, котрий в сю хвилю стояв перед дзеркалом і примірював краватку.

— Здорові! Звитався Мотрюк, знімаючи шапку. — Немає, бачу Вовчука...

— Кудись вийшов, я теж виходжу незадовго...

— Можете, хоч би і зараз, каже дивлячись згірдно на Шердка. — Я підожду, бо Вовчук умовився в тім часі на мене ждати...

Шердко приступив до його і представився. Очевидно хотів засоромити цього неотесу.

— Я Ришард Абрамович студент права...

— Ага! ви хочете, бачу, щоб по модньому. Мені зда-

валось, що ми знаємось із зборів — ну хай буде по модньому: я Остап Мотрюк, студент фільозофії.... Подали собі руки, а Мотрюк каже:

— Та скажіть мені, будь ласка, хто вам таке імення приложив?

— Якто хто? Певно, що батько тоді, як мене хрестили.

Мотрюк придивлявся Шердкові начеб якому до тепер невиданому хрущикові і підсміхався, тай начеб говорив до себе, каже:

— Є такі люде, що думають, що як охрестять когось Ришардом, що зараз у нього львине серце вскочить... Та яке мені діло, що воно смішно? вибачте за моє питання, каже звертаючись усміхненим лицем до Шердка.

Шердко обидився:

— Не розумію вас, добродію, як можна так неприлично з чужого імення глумитись?

— Хрань Боже! Чого мені над вашим іменням глумитись, про мене, хай люде називають своїх дітий хочби Магаметами. Тільки, бачите, я философ і природник. І як я щось дивоглядного почую або побачу, то це мимоволі викликає у мене ріжні міркування. Те саме і що до імення. Кожну звірюку, чи птицю, чи комаху, чи ростину, чи камінь, заки приложили її імення, то довгий час їй придивлялись, слідкували за його прикметами і після того назвали. А у людий навпаки. Дають імення наперед надіючись, що імянник буде таким самим, як його патрон... ви либонь попович — правда? Не обиджайтесь. Ви стоїте вище мене на суспільній драбині, бо я лише мужикович і того не соромлюся. Ви вписались на право...

— Хибаж право що?

— Ну, наука. Добре, що ви не вписались на клясичну фільольоґію, ви кращий ученик, то я знаю і вже булоби там шкода, бо то змарнований час...

— Навпаки. Філолоґія найпевніщий хліб дає, бо по ґімназіях найбільше філолоґів потреба.

— Ви з цьої бочки? Ну, я нарошно туди повів бесіду, щоб збагнути... То не вашому головно ціль науки повинна бути карієра... У мене не так. Non scholae, sed vitae discimus. Я вчусь для самої науки, бо вона мені дає насолоду.

— Чого хочете, я не філолоґ, я правник...

— Я теж правник....

— Хиба я зле чув... ви природник.

— Нічого в цьому суперечного. Ви вчитесь права писаного, котре після обставин зміняєся, коли буде того потреба, то люде встановлять собі инчі закони. Я виучую закони природи. Ви вчитесь задля карієри, а я таки задля знання. Наші дороги геть розходяться. Але я не прийшов сюди задля діспути, лише тому, що мав зійтись з Вовчуком, та коли його немає то бувайте здоровенькі! І не подаючи Шердкові руки він вийшов.

Не минуло чверть години, як вернув Вовчук.

— Не приходив хто до мене?

— Приходив той неотеса нешкребтаний та немитий Мотрюк, чи якось так називається.... То імпертинент, таких я не люблю....

— Пізнаєш його блище, то й полюбиш. То гарна душа, він усіх підбиває. Нема в нього крихітки бляґи. Він щирий, серіозний, правдомовний. Цей вчиться на правду, а професори вважають його за жемчуг університету. Скільки він вміє! Не любить тих, що блягують, що пливають по верху....

— З ким він мешкає? Я би з ним одної доби не видержав....

— Він не мешкає ніде, а радше сказати усюди. Літом спить на Замарстинові де небудь в якій стодолі. Зімою де небудь у товариша, хочби на долівці поклавши кулак під голову. Харчується звичайно на передмістю і за це вчить дітий. За одну шістку потрафить вижити добу. Не любить розкоші, а з паничів глумиться. Біда тому, хто йому на язик попадеться. Заходить частенько на студенцьку громаду на відчити і зараз по діскусії говорить прелегентові, що його відчит варта. Через те з чим будь до відчиту не виривати-ся. А вже блягер, пляґіятор не має що робити, бо відхочеться йому на завжди.

— Та скажи мені Шердку, чи у вашій студенцькій громаді бували відчити? Та чи приходив хто зі старших? До нас в Тернополі приходив оден учитель семінара....

— В нашій ґімназії громади такої не було, каже Шердко паленіючи.

— Та що ти говориш: не було, коли ми з нею листу-

вались....

— Я про це нічого не знав....

— Та ти був першим в клясі і не знав нічого про громаду?

— Мене в це не втаємничали.... Впрочім то було тайне товариство, небезпечно було там належати, бо якби викрилось, то карієра пропала....

— Карієра.... Гм, ти певно з боязни про карієру не дав себе вибрати в Лихвярі до виділу.... А до кружка ти вписався?

— Я буду мусів це зробити задля батька... він належить до старої партії.... Впрочім в Кружку можна деколи дістати запомогу.... Там є більша бібліотека. Я там вправді ще не вписався, але зроблю це в тих днях....

— То ти певно і до академичної читальні будеш належати....

— Я вже належу. Там знову можна познайомитись з обивательчуками, з синами арістократії, а то багато значить в життю.

— Значиться, що ти і Богові свічечку і всім чортам по огаркові....

— Не бери цього так траґічно. Я через те моїх поглядів не змінюю, я лише поводуючись практичним розумом, хочу все використати для себе, де лише можна....

Настала прикра мовчанка. Вовчук сидів на своїм ліжку і курив папіроску. Він був схвильований і на щось рішався. Шердко ходив по хаті засунувши руки в кишені штанів. Він виминав зору товариша, який дивився на него згірдно з відразою, прошивав його очима, бо він гидився свого співмешканця. Шердкові хотілось чим швидше вийти з хати. Станув ще раз перед зеркалом і поправляв волосся, що йому перепинив Мотрюк. Вовчук дивлючись на його переходив цілу скалю почувань. Він аж тепер пізнав моральну вартість того чоловіка. Досі він замаинився його поверховністю, його природною талановитістю, тепер пізнав, провидів, що під тою гарною шкаралупкою криється моральна гниль. Хотів зараз з дружбою покінчити, та не рішився, як до того взятися.

— Я зараз виходжу — каже Шердко — в мене діло в академічній читальні, де маю зійтись з одним обивательчуком, якого я пізнав в дворі у мого дідича — гарний хлопець, а його батько має розлогі конексії і впливи.... Шердко

думав собі, що Вовчук тому мовчить, бо його поконав своїми практичними арґументами. Тепер йому отцею фразою, що не було правдою, заімпонує до решти. Ось, мовляв, ти бачиш з якими людьми я знаюся.

Та ця фраза як раз вирішила діло, як йому робити. Вовчук сплюнув з досади і каже:

— Знаємо, що римський Янус мав два лиця. За трилиця, які є у тебе, я не чував. До Лихвара належиш по народности буцім то по переконанню, до кружка задля батька... кацапа, ну і запомоги ради, до чительні, щоб промостити собі дорогу до карієри. Ти одним словом трилична людина, ми стоїмо на противних полюсах і ми ніколи не погодимось. Кажеш, що зараз виходиш... прошу тебе пошукай собі за одним заходом инчої кватири.

Шердко такого не сподівався і дуже збентежився. В ґімназії товариші йому таке вибачали, бо їм треба було його помочі. Тут його о шкільне завдання не попросять. Зразу хотів виправдуватись, хоч не знав як, та згодом розгадався. Як тут тих некультурних, не розуміючих світа хамів переконувати? Начхать на них, він знайде собі инче краще товариство....

— Але до першого, то я таки буду тут мешкати....

— Як би ти знайшов ранче якусь кватиру, то я би дуже з цього радів.... Але по першім ані години довше.... Вовчук взяв шапку і вийшов не прощаючись. Шердко подивився у слід за ним і здвигнув плічми:

— „От дурні! Не розумію тих людий, чого вони хочуть, до чого прямують, яка у них ціль життя? Хиба думають, що збудують Україну без людий з вищою огладою? Дивні люде! Чи воно варто для чого инчого вчитися, як не за для хліба і карієри? Будь я нині сином такого Пшибельського, чи я би дурний мучити себе наукою? Хиба би.... я справді хотів відіграти якусь ролю в політиці... але то було б теж для карієри. Я не вірю в ці наукові сентіменти, то лише бляґа, то позовання на вчених. Ну, той якийсь Мотрюк, то друге діло, бо то півголовок „бзік“.... Але де я тепер найду кватиру? Але перенестись треба, бо я сам бачу, що тут для мене неможливо жити. Сюди ніхто би до мене з ліпших товаришів не зайшов. А якби так стрінувся тут з тим Діогеном.... Компромітація на всю губу. Він готовий

кожному, у кого порядна краватка на шиї та чистий ковнірець, наговорити субекції, бо що такий голодранець має до втрачення?... Ну, ну, мої любителі науки.... Може я стрінуся з вами за яких 20 літ, а тоді побачимо, чий ідеал кращий та практичнійший.... Шердко став тепер частійше заходити до академічної читальні. Та тут, хоч всім чемно кланявся, нікому надто не заімпонував. Він від бідніщих товаришів держався з далека, а наближався до паничів, які не спішилися з заявами дружби. Шердко розмовляючи змагався вести розмову так, щоб згадати про свої близькі зносини з паном маршалком Пшибєльським, згадати за свій побут у Подґужського, поки не стрінув такого, що те все знав з оповідання про його їзду на коні і т. і. Він все те розповів товаришам паничам, вони з того сердечно сміялись і прозвали зараз Шердка „малпою в півкошульку".

Це, що Шердко був відзначаючим, що з відзначенням зробив матуру, не захоплювало тих паничів. Вони хоч ледве перелізли ґімназію, зайдуть певно далі чим той попович з своїми відзначеннями. Шердко пізнав, яким оком паничі на його дивляться, та не робив собі з цього нічого. Прийде час, що він їм покаже, що він може. Він поклав собі працювати невпинно, а добрі свідоцтва з іспитів заступлять йому шляхецький диплом. Згодом то він при невсипучій праці добеться того, що цісар надасть йому титул Ritter von... а це буде його особиста заслуга, а не якась там спадщина по батьках....

І коли Шердко леліяв такі рожеві надії чистячи щіткою свій циліндер, Вовчук стрінув на вулици Діогена.

— Вибачте товаришу, що я не здержався в слові і не вернув на умовлену годину, але мене задержали і не вспів прийти.

— Ну нічого. Ви невольники людей і поведенції. Я би зробив інакше. Я би сказав, що о тій годині мушу там бути і бувайте здорові. Та це пусте. Та я маю вам, товаришу, ось що сказати. Чи ти чоловіче не міг собі знайти нічого сожителя, як цього півня з натиканим павяним пірєм? Бійся Бога! Та де тобі цей чванько-карієрович під пару! За тих кілька хвиль я провидів його на скрізь.

— Отеж і я провидів, але вже аж тепер і тому я йому прямо вимовив кватиру і то без обиняків сказав, чому я це роблю.

— От і добре, за це хвалю. А на счот того, що я вам нині мав сказати, то ось шо: зложіть собі свій кружок правників так, як це зробили історики. Я з птиродниками не можу цього зробити, бо нас дуже мало...

— Щож я з тим зроблю? Який я правник? Я щойно зачинаю, хай би старші.

— Говорив я і з старшими, та у них нема того орґанізаційного талану, що у вас. Тяміть! Возьміться за діло не відкладаючи, а я вам поможу радою...

VIII. На переломі.

Шердкові поталанило в короткім часі знайти другу кватиру з товаришем менче вибагливим на характерність, як Вовчук. Це був теж попович з Поділля Нестор Неврич з III. року права. Він мав богатого батька і тому міг сидіти у Львові і вчитися. Його батько о. Стефан Неврич часто свого сина навідував і тут пізнав Шердка. Довідався, що то співак, музик, при тім відзначаючий і дуже собі його вподобав. Довідався від Несторка, що Шердко ходить пильно на університет і в дома вчиться лекцію за лекцією і дуже був радий з такого товариства для свого сина, котрий не дуже то любувався в науці і вчився лише для карієри, як багато правників.

Шердко шукав за яким зарібком, та тут йому ніраз не везло, хоч був певний того, що знайде якусь добру лекцію. Цю певність будував на листах пана маршалка і від цих листів зачинав. Пан директор і пан радник прочитали листи і обіцяли свою поміч, та позаписували собі адресу. Висказували при тому свій жаль, що Шердко зголосився трохи запізно, бо всі ваканси обсаджені з початком вересня... але якось воно буде бодай би з початком другого курсу. Шердко відійшов з обіцянкою, а він надіявся чогось більш реального, бо гроші які привіз з собою вже минались. Шердко рахуючи на ласку панів зразу не дуже то їх щадив, хоч їх і так не було багато. Писав розпучливі листи до дому і дістав відповідь, що аж від 1. грудня діставатиме з дому обіцяних 15 зл. місячно. Більше не спромога, бо богато дітий в школі, а тепер усе дорожіє. Треба посилати Мечкові до Відня десятку, Фредкові пятку до Львова, а доходи з парафії скупенькі. Нема, тай годі. Шер-

дко наближався до фінансової катастрофи. Міг ще заплатити за кватиру до 1. грудня, дав свого ринського на нафту. Треба було розвязати спілку з товаришем на ранішний і вечірний чай з молоком та хлібом. Вимовлявся тим, що купив собі абонамент в кофейні на каву. Брат Фредко порадив йому емпірію в семінари і Шердко мусів на це пристати, хоч дуже того соромився. Він майбутній староста переживає таке пониження. А з тою емпірією було так, що богослови семінара зрікались чергою одної страви, котру видавано убогим учням та студентам. Шердко потішав себе тим, що він ці злидні якось перебуде, що його положення зміниться на краще і щоб незнать що, він перебеться в світ наукою. І чим більше ставало йому тісно, тим пильніще він вчився. Добув скриптів, ходив пильно на виклади, вчився в дома, а чого не розумів, то просив у Несторка пояснення. Звичайно на першому році права ніхто не вчиться. Шердко робив навпаки. Через це його знання ставалось основніще. Неврич неміг надивуватися такій енерґії у свого товарища і пишучи до дому хвалив його дуже. Через нього, йому теж соромно байдикувати і він взявся до науки теж. У відповідь на це мама добродійка присилала що тижня почтою клуночок з печеним та смаженим настільки, щоб на два роти стало і Несторко радо ділився тим з товаришем. Таким способом Шердко не завмірав з голоду без снідання і вечері. Нарешті прийшли з дому обіцяні гроші і Шердко вирішився зречись імпірії, бо йому це не лізло в горло, хоч Фредко дуже відраджував, бо опісля в друге, коли б прийшла скрутна година, годі буде дістати. З присланням гроший з дому, положення Шердка трохи поправилось, але не богато, бо при такій підмозі о гардеробі не можна було і думати. А від високих протекторів не приходило нічого.

Шердко не любив перед другими розкривати своєї душі особливо на счот бідноти. Навряд він показував себе краще, як було. У тому стояв він у противенстві до свого батька, котрий все і всюди фасіонувався бідностою і обильностю божої роси.

Але перед Нестором годі було своє убожество скрити. Він зачав „обдиратися". Черевики „показували зуби", штани долом понадгризав зуб часу, загортка витерлась. Одне, що засіб краваток, ковнірців і нарукавників та запинок був ве-

ликий. У тому лише біда, що прання того добра вимагало багато кошту, а каса не позволяла на вдержання того інвентара в бажанім стані, треба було в однім ковнірці і цілий тиждень ходити. Задля того Шердко виходив з дому лише на університет і на обід до дешевенького ресторану.

Нарешті прийшло візвання від пана радника намісництва, щоб зголосився. Шердко в неприсутности Неврича, взув його черевики і святочний свій одяг та з бючим серцем повним надії пішов на ґубернаторські вали. Пан радник знайшов для нього місце до вибору: в уряді цловім і у одного панського нотара. Шердко дуже подякував і пішов з порученням. Та в однім і другім місци дуже розчарувався. В уряді цловім треба було сидіти в канцелярії від 8—12 і від 2—6 години денно за десятку. У нотара від 9—1 і від 4—6 за пятку. Значиться треба було перестати ходити на університет і заробити тільки, що не могло вистати на найконечніщі потреби. Шердка це так схвилювало, що трохи одного і другого шефа не назвав імпертінентами. Неприймив ні одного ні другого. Хотів зараз піти до пана радника і пожалуватись на такий розбій, але нагадав собі, що Неврич може вернути, незастане черевиків і Бог зна, що собі подумає. Відложив це до другого разу і вернув до дому дуже лихий на злу долю. Неврич ще не вернув. Він вичистив черевики і поклав на своє місце. А як Нестор вернув, то не міг здержатись, щоб не виляти своїх жалів на визиск.

— Шкода було ходити, закінчив свої жалі.

Не було виходу. Шердко рішився з великого болю серця піти в слід за тими богатьома правниками, які не маючи з чого у Львові жити виїздили зі Львова на село і там вчилися зі скриптів. Значиться, що як на різдвяні ферії поїде до дому, то вже до Львова не вернеться, задягне батьківський халат і під печею буде вчитися.

Несторкові нема що про це говорити. Напише з дому листа, тай годі.

Несовісність тих шефів, що так його обидили своєю пропозиціею, страшно його злила. Не втерпів, щоб про це не сказати одному другому товаришеві.

— Хиба-ж вам, товаришу, цього зарібку так дуже треба? каже оден.

— Колиб не треба, то певно не кланявся би таким йолопам. Мій батько, бачите убогенький собі священик, бо парохія вбогенька, підгірська.

— Гм... ви пильний і працьовитий чоловік. Ви вчитесь вже тепер, а другим й не в голові, а ви держите крок з викладами. Відриватися від цього через такі плохенькі бічні зарібки, через працю, котра вам ніякого хісна не принесе, то справді шкода. Врешті, яка вам користь з того, що будете сидіти у Львові, на університет не ходити.

— Я сам так думаю, тому-то я вирішив, як поїду на свята до дому, не вертати більше сюди, а вас просити буду написати мені, коли професори катальоґ читати будуть. Тоді я й приїду.

— Шкода вас...

— Нема иншого виходу для мене. Я вже і обдерся, а далі прийдеться ходити босо.

— На це є одна рада, каже товариш усміхаючися — вам треба пошукати собі якої посажної панни і заручитися, а вже майбутній ваш тесть подбає про це, що зможете й далі сидіти у Львові і вчитися.

— Хибаж це можливе? Хибаж є такий дурний чоловік, щоб на таку непевну карту ставляв?

— Я в тім нічого непевного не добачаю, бо треба вам знати, що і я так зробив....

Шердко дивився на нього недовірливо. Гадав, що жартує...

— Я не жартую. Багато з наших так робить.... Оцей наш товариш, що редаґує скринта має ціле вдержання з тої притоки, що заручився у двірника польської капітули.

— Таж на це треба великих сум...

— Як великих? Чи не вистане вам 50 зл. місячно...

— А цеж не гроші? На рік вийде пятьсот, а на чотири роки 2000 зл. до того ще і такси іспитові то що...

— То вийде на три тисячі.

— Опісля по скінченні прав, поки не дадуть підмоги в намісництві, теж треба. А де-ж знайду таку панну, щоб стільки приданого мала.... У нас священик, як дасть посагу тисячу зол., то вже багатий.

— А я знаю таких богатирів на Поділлі, що дають дочці посагу і двацять тисяч...

Шердко почувши це схопився за голову наче б ті двайцять тисячів мали йому на голову впасти і розбити її в щент. Зараз війшов на салю професор і розмова перепинилася.

Але підсунена товаришем думка не давала йому спокою і коли по лекціях вертав до дому, то все про це думав.

Про це, що йому прийдеться женитися, він знав, та вважав цю хвилю ще дуже далекою. А як він вступить на політичну службу, то треба йому женитися з якоюсь дідичкою, що має колігації. Та щоб з такою вже тепер заручитися, про те нема що й думати, бо якаж обивателька схотіла б собі вязати світ з студентом з першого семестру? Треба буде з обивательки зрезіґнувати, а шукати або тут у Львові якого богатого купця, або різника, або пошукати якої богатої попівни.... На Поділлі.... Він чував ще, як хлопцем був, що про Поділля люде говорили, що мовляв: на Поділлю, хліб на кіллю, а ковбасами пліт городять. Туди їздили в голодні роки люде за хлібом... Та як на це Поділля дістатися? Та як до цього братися? Йому показалося Поділля недоступним і вже хотів цю думку покинути.... Та зараз на порозі кватири стрінула його люба несподіванка. Нестор Неврич сидів на ліжку і держав в руках листа.

— Знаєш Шердку, батько пише, щоб я їдучи на свята, забрав й тебе з собою.... Сподіюся, що не відмовишся, а я з цього дуже радий. Погуляємо, небоже, одну і другу ніч. Ти послухай: першого дня Різдво, другого матусі імянини, третього дня татусеві. А потім їдемо в сусідцтво... Дівчата будуть гарні і не гарні, але музика буде з Тернополя...

Шердко почувши таке дуже зрадів... От дорога на Поділля отверта. Там покаже себе! Хиба ж він може не подобатися дівчатам своїм гарним виглядом, голосом, танцем, ну і маперами? Трохи не підскочив з радости. Та зараз охолов нагадавши собі на свої подерті черевики...

— Рада би душа до раю, та... черевиків не має. Каже Шердко — дивися, як мої черевики злючо зуби шкірять....

— Це пусте, на то порадимо...

— У мене нема одного грошика за душею і на борг мені ніхто не дасть, а батько не пришле нічого.

— Кажу тобі, що це пусте. Я тобі пожичу пятку, а за це добудеш у моєго шевця гарні черевики.

Шердко почувши таке, не втерпів, щоб не кинутися

Несторові в обійми і не вицілувати його з усіх боків. Отож він поїде на Поділля, у цей казочний богатий край, між богаті дівчата, а там вже певно знайде долю.

Той Нестор, то золотий хлопець. Як воно добре склалося, що з тим патріотичним Вовчуком розрізався.

Тепер став випитувати Нестора за Поділля, тамошніх людей, та які там звичаї.... Хотів поперід усе знати, щоб після того скласти собі план, як йому бути.

Розмовляли так ціле пополудне, та ще і у вечір, поки Нестор не заснув...

Але Шердкові Поділля не дало довго заснути. Обдумував подробиці: чи взяти з собою і скрипку? А може вийде сьмішно з скрипкою возитися. Досить буде його тенорового голосу. Що він буде співати? Самих народніх пісень буде за мало. Заспівати б яке сольо з опери... Він знав їх кілька. Хоч і з німецьким текстом, то це нічого. Став зараз підспівувати з тиха, те що знав...

На другий день пішли до шевця і вибрали пару гарних черевиків. Нестор показався дуже гарним товаришем, бо дав зараз старі Шердкові черевики направити. Усе заплатив сам. Та то ще не був кінець його щедрости. Дав до своєї прачки випрати його білля і ковнірці. Це був найслабший бік у Шердка і найбільша амбіція носити блискучі ковнірці, наручники і нагрудники.

Коли вже доля така для него ласкава, то вже певно його не лишить серед дороги. Значиться, що там треба вишукати яку гарну та богату дівчину, познайомитися, а потім сміло вперед...

А може воно не гарно так чужим жити? Чомуж не гарно, хибаж це неетичне?

Він вже знав з кодексу царя Юстініяна дещо про connubium (подружжа), про dos (посаг). Отож після думки первородних римських правників цей посаг має служити ad sustentanda onera matrimonii (для підмоги подружних тягот). А чи посаг дістається перед, чи по подружжі, це не важне. Важне це, що є притока, титул до посагу, а коли він є етичний і законом усвячений, то й таке брання посагу на перед не може являтися неетичним. Трудніща річ знайти другого контрагента до такого договору... А може Нестор його висватає.

В кінці настав той вижиданий час і обидва поїхали на Підзамче на двірець. Виїхали під ніч і цілу нічку лиш дрімали, бо тільки людий їхало, що не було місця покластися. До Тернополя заїхали аж над раном. Нестор вибіг перш усього на площу перед двірцем і розглядався за кіньми. Помітив зараз батькові широкі ковані сани, а на них два кожухи і бараницю. Нетерпеливі коні держав в руках парубок Василь, одягнений в сутий баранячий кожух і такуж високу кучму.

— Здоров Василю! привітався весело Нестор — я подержу коні, а ти йди та принеси клунки. Мій клунок ти пізнаєш, а той молодий пан, що при них стоїть, то їде з нами

Василь зіскочив зі саний і подав паничеві руку на привітання. Передав віжки Несторові і побіг на дворець. За хвилю таскав дві валізи, а за ним вийшов заспаний Шердко розглядаючись. Василь поприв'язував мотузами валізки позаду саний, поправив упряж і помагав паничам надягати кожухи та обіткав їх бараницею. Миттю сів на переді і цмокнув на коні: Вйо мої коськи! Коні рушили мов вихор, а дзвінки і брящали видзвонювали у такт. Шердко помітив, що кращих саний і його пан маршалок не має. Приїхали в місто. Василь передав віжки Несторові і скочив до торговлі, звідки стали хлопці вносити клунки і клуночки з усячиною та складати на сани під переднє сідало. Зараз поїхали далі. Коні гнали без упину подільською рівниною. На дворі була морозна тиха погода. По деревах при дорозі пишався срібний иней, що блищав мов діяменти до перших промінів сходячого сонця. Повітря було чисте і здорове, аж любо було подихати. Хлопці очуняли відразу по невиспаній ночі і не почували утоми. Обидвом було дуже весело на душі Нестор радів, що їде до дому, Шердка розпирала цікавість, як виглядає справді та казочна подільська країна. Він розглядався по боках, та не було на чому спинити ока. Тут і там дрімало якесь село вкрите снігом, з відтам піднімались прямо в гору пасмуги синього диму, а впрочім рівнина, аж по край обрію. А над тою площею вкритою плахтою замерзлого блискучого снігу розпростерте голубе ясне небо. Ця одноманітність околиці, плавний рух саний, порскання коників і дзвенькіт браскальців та дзвінка навели на Шердка сонність. Примкнув очі і таки добре заснув. Аж прокинувся від голосу Нестора, котрий заговорив кілька слів до Василя.

Сани як раз вїздили в розлоге подільське село і їхали на впростець на велику муровану церкву з трьома банями. Зараз побіч стояло попівство, що виглядало на панський фільварок. Скільки тут будинків та стирт і стіжків! На переді усього пишався розлогий будинок з великими вікнами. На задній веранді, як вїхали саме на подвірря стояло кількох ґаздів в сутих кожухах і високих баранячих шапках. Вони щойно прийшли до о. каноніка за ділом, бо саме обмітали березовою мітлою сніг з чобіт. Шердко помітив в середині дому рух. Хтось поглянув крізь двері і знову скрився. Хлопці позлазили з саний і попрямцювали східцями на веранду. Нестор витався з ґаздами подаючи кожному руку. Війшли до сіний. З кухні вибіг гарний расовий пес від польовання, обнюхав гостий і вимахував хвостом, а відтак скочив передними лабами Несторові на груди. Вийшов з кухні піддячий Гарасим, повів паничів до канцелярії і познімав з них кожухи. Шердко розглядався по канцелярії, як з другої комнати вийшов о. декан Неврич. Він щойно вернув з церкви, випив каву і закурив люльку на довгім вишневім цибуху.

— Вітайте, вітайте! Добре їхали?

— Знаменито, таточку, каже Нестор і став з батьком витатися, цілуючи його в руку. Шердко звітався теж. Неврич обняв його і поцілував. Зараз вийшла і їмость деканова, зажиточна жінка одягнена по домашньому. Вона очевидно вийшла з кухні, бо не вспіла відопняти білої фартушини, в котру обтирала по дорозі руки. Вона обняла Несторка і сердечно цілувала.

— Представляю мамі мойого товариша і сожителя Ришарда Абрамовича.

— Витайте, пане Абрамовичу, ми вже вас трохи знаємо, бо богато доброго про вас чували. Тепер раді, що вас лично пізнаємо. Прошу, розгостіться мов в дома. Шердко привитався ґалянтно. Він дуже радий з цього, що має нагоду зложити свій поклін родичам свого друга, з котрим зжився мов з рідним братом. Однакові у них погляди, однакі почування, однаке замилування до праці, котра запевнить їм кращі умови життя і поставить їх на рівні з культурними освіченими одиницями. Шердко говорив гладко, бо заздалегідь зложив собі в голові, що він на першому кроці тим людям скаже. Він навіть студіював на самоті до зеркала, який йому

приняти вид при кожній фразі. Тепер йому це добре повелось і він подобався Невричам. Їмосць пішла зараз в кухню, щоб для гостий приладити каву. Нестор пішов за мамою, щоб привітатись з сестричкою Олею, а Шердко остав зі старим в канцелярії, аж поки не покликали його на сніданя до їдальні. Тут була вже і Оля, котрій Нестор представив гостя. Оля була молоденька дівчина, небільше тринайцять літ, румяна та здорова, чорноброва та струнка з чорними мов терен очима. Шердко підступив до неї і розпочав розмову, яку знав по мистецьки вести, бо вивчив її з якогось німецького підручника доброго тону. Сьогодніщий ранок йому дуже подобався. Ті дерева прикрашені срібним инеєм, що блищать до сонця мов діяменти, ті широкі простори, та легенька їзда саньми, то щось такого чарівного по не виспаній ночі, що чоловік забуває, де він саме є. Здається, що начеб попав у якийсь казочний світ.

— Ви певно поет, сказала Оля, бо такі гарні картини малюєте начеб з книжки читали.

— Ні, панно Олю, я ніколи в життю одного стишка не написав. Але так на загал беручи, то кождий молодий чоловік стає поетом, коли серед таких обставин опиниться. Бо він не знаючи ще світа, дивиться і без цього на все через рожеве шкло, а вже коли помітить що справді гарного, то мимо волі тою красою захоплюється...

І серед такої розмови посідали за стіл до препишної кави, якої Шердко навіть у дворі пана Подґужського не пив. Тимчасом о. Неврич пішов до своїх парохіян, що зайшли в канцелярію і тут ждали на єгомосця. Їмосць частенько виходила в кухню, а молоді остали самі.

— Йдіть но ви паничі спати – сказала їмосць вертаючи. Там вже постелено. Вас збудять аж обідати. Несторку, проведи...

Несторко взяв Шердка під руку, обидва вклонилися паням і вийшли до кімнати, до котрої треба було аж через три кімнати переходити. Шердко пильно розглядався. Тут стояли два ліжка застелені чистою постілю. В комнаті було тепло. Не говорячи вже нічого вони роздяглись і шубовсьнули в стебло. Було їм любо. Находила сонність. В ухах дзвонили ще сиґналеві стацийні дзвінки, гуркотіли залізничі вози, свистіла льокомотива, дзвонив дзвінок залубень в супроводі брязцалів, гойдав ними легенький плавний рух саний і у такому вони заснули...

Тимчасом старі Невричі обмінювались своїми помічуваннями.

— Несторко писав правду — говорив декан до жінки — гарний хлопець і не дурний, пильно вчиться.

— Вміє знайтись,.. такі сальонові манери... і з лиця гарний та здоровий хлопець.

IX. На Поділлю хліб на кіллю, ковбасами пліт городять.

Того дня був у Невричів пізно обід, бо їмосць хотіли, щоб хлопці виспались доволі. Розуміється, що обід дуже їм смакував по львівських обідах і не треба було припрошувати. Шердко був дуже вважливим і послугував паням при найменчій дрібничці. Декан став випитувати Шердка про відносини на Підгіррю. Шердко не знав на яку ступити. Порівнював тутешню заможність з біднотою підгірської парафії і йому стало соромно. Хотів дещо підцукрувати батькові злидні, та нагадав собі, що він попередно з усім щиросердечно перед Несторком виговорився. А нуж Несторко написав це до дому і може вийти з цього суперечність, блямаж і зараз стане у злому світлі. Отож треба будо і далі йти тою самою стежкою.

— Батькова парафія плохенька, звичайно підгірська, вівсяна. Треба добре звязувати кінці, щоб на своє вийти тай вижити.

Але без чванькуватости він не міг витримати, чомуж би і тепер не почванькуватись чим небудь, про що Несторко ще не чував. Отож у Шердка зявилась богата тітка в Самборі, вдова по священику. Вона бездітна, живе самітно і [illegible]має великі гроші, і камяницю свою має. Вона помагає деш[illegible]ідні, тільки йому не хоче помогти, бо його незлюбила тому, що він не хотів йти на теологію. Його братям, тому, що у Відни в Барбареум і тому, що у Львові посилає що місяця.

— А ви таки не хотіли йти на богословіє?

— Таки не хотів. Вже пішло тамтуди двох братів, може ще котрий з молодших вибереться, то колиб ще і я, то Абрамовичі засілиб пів дієцезії...

— Та воно й правда, що всі не можуть бути священиками.

— І я так думав і тому вибрав собі світську карієру.

— Якіж ваші плани? до суду вступите? Несторко о тім лише і думає, чи до адвокатури?

— Ні одне ні друге. Я поклав собі піти до політичної служби. Тамтуди з наших ніхто не поступає, а там наших людий треба і вони можуть колись нашому народові станути в пригоді. Але я не маю шляхецького дипльому... Ну... Щось там батько говорив, що мій прадід був вірменином, дістав в Польщі індіґенат і купив собі село. Батько навіть збирав нитки, щоб відновити наші станові права... Та серед буденних злиднів усе пішло в забуття. Може я колись до цього візьмусь, а поки що треба собі здобути дипльом науковий...

— Як це ви думаєте?

— Я мушу докторізуватися і тому я вже від тепер зачав вчитися.

— Дуже похвально.

— Цілу ґімназію я йшов першою льокацією, то може мені поталанить зложити докторат sub auspiciis imperatoris... Може з тим світ буде числитись.

Така самопевність дуже заімпонувала о. Невричові. Перша льокація! А скільки то нераз треба було находитися за Несторком, возити натуралія, та фундувати снідання, щоб його минула яка поправка коли і не двійка.

— Ваш батько мусів вам зразу платити доброго вчителя домашнього, поки ви не вложились до самостійної науки.

— Ні одної години. Чого я зразу не зрозумів, то пояснив мені старший брат теж відзначаючий ученик. А відтак мені не треба було жадної помочи, я ще других вчив і тим заробляв, та віддавав мамі.

— Тепер у Львові даєте певно лекції другим.

— Не маю ні одної. Я мав поручення до одного директора ґімназії, та приїхав з тим до Львова за пізно. Вже все порозбирали. Я за ними і не шукаю тепер, бо мені часу шкода.,.

— Ну так. Мій Несторко того не потребує. Я Богу дякувати маю на стільки, що можу його вдержати у Львові. У нас лише двоє дітий, а живемо, як самі бачите по людяному. У мене парафія добра, подільська, та ще я докупив ланок від дідича яких 50 морґів. Наш дідич, бачите, kurczy

się — продає. Купили мої парохіяне, купив я трохи.

Шердка ця відомість поскоботала трохи по серцю наче пуховим перцем. Його б зараз булаб захопила мрійна струя про майбутнє, колиб не те, що Неврич заєдно щось говорив і треба було всі змисли держати на поготівлі. Але він мимоволі поглянув у той бік, де сиділа Оля. Йому майнуло блискавкою через голову, що тут у цьому домі жде його щастя і поміч до добуття наміченої карієри.

Шердко зразу помітив, які богаті люде мусять бути ті Невричі. Куди лиш оком глянув, усюди добробут. Нагадав свого батька. Вони обидва попи, та куди одному до другого! Хоч би тобі цей оден обід... Такого не видав у себе на празнику, як тут у буддень. В сальоні він побачив фортепіян і зараз по обіді завів з Олею розмову про музику. Вона грала, вчилася в Тернополі, коли там ходила до дівочої школи, і тепер раз на тиждень там доїжджає. Вона і співає трохи, бо таточко дуже любить спів і музику, але вона співає лише для себе. Шердко показував велике заінтересовання у тому і попросив Олю до фортепяна. Пішли тоді всі за ними. Шердко став шукати поміж нотами і поклав на пульті „Гриця". Шердко жалував, що не взяв з собою скрипки. І справді був би не засоромився побіч гри на фортепяні молоденької сільської пяністки. Відтак просив Олю, щоб заспівала. Вона не відказув лася, та лише під умовою, що і він опісля заспіває. Узяла сшиток пісень Лисенка і заспівала при супроводі фортепяна: „Ой зійди, зійди, ясен місяцю..." У неї був дуже ніжний гарний голосок. Відтак заспівав він своїм гарним здоровим тенором і всіх захопив. Стали відтак перешукувати копицю нот, що лежали побіч на столику і знайшли модний тоді дует із Запорожця за Дунаєм. Дует вийшов складно і почулись оплески. Склалась гарна семейна картина. При фортепяні сидить гарна молоденька дівчинка, біля неї стоїть білявий гарний хлопець, під печею стоїть о. декан з Нестором, на фотелі засіла їмосць деканова, а на другім у кутику старенька мама їмосці в окулярах з панчішкою в руках. О. декан був в золотім гуморі і залюбки дивився на молодих співаків, а інколи на Несторка, начеб йому дякував, що такого гостя привіз.., А далі не видержав і приніс з канцелярії ноти, та роздав усім. То була пісенька народня „На беріжку у ставка..." Шердко, якому дістався

тенор, переглянув раз ноти і піймив. О. декан співав басом і діріґував. І Шердко мусів признати, що то не аби який співак і діріґент. Усі захопились і забули о світі Божім. Їмосць забула, що треба її піти до ґаздівства, єгомость забув, що мав їхати зараз по обіді на деканальну комісію. Пісня йшла за піснею. Дещо так подобалось, що треба було повтаряти... аж згодом порозходились. Декан надів реверенду і казав запрягати. На відїзднім шепнув до Нестора:

— Все справдилось, що ти про його писав... а голосок у його, ну!

Їмосць теж вийшла, а молодих оставили в сальоні під оком старенької бабці, як тоді було в моді, щоб з молодими все оставала якась „приличниця“, яку з польська звали „пшизвоїткою“. Та бабця нікому не перешкаджала. Вона вже недочувала добре і мало говорила. Сиділа тепер на свойому кріслі і пильно перебирала дротами, лише в ряди годи поглянула на фортепян. Та зараз вернув Нестор. Засвітили світло, бо вже смеркалося. Нестор піддав думку, щоб тепер пошукати за чимсь до тепер невиданим і нечуваним на мамині імянини, щоб зробити несподіванку. Шердко нагадав собі Жидівку і пішов шукати в своїй валізі за нотами. Оля обіцяла привести дещо від своєї учительки з Тернополя, як поїде в суботу на лекцію фортепяну. А проби робитимуть непомітно, щоб мама нічого не догадалася. Таким чином зложиться цілий концерт. От шкода, що пан Абрамович не взяв скрипки. Та це нічого, Нестор десь позичить в Тернополі. От у Лишковського є гарна скрипка і його теж треба буде запросити. Та це Шердкові не було по нутру. Хто зна, як той Лишковський грає? Може то який вчений скрипак, а тоді Шердкові нема чого вилазити наверх з своєю грою.

І так зложилась ціла програма. Знайшлось місце і на деклямацію. Предкладали цю точку Шердкові, та він нічого не вмів на память.

— Деклямацію оставлю за фанти... каже.

— На те не буде місця, каже Оля. Ви тяміть, що у нас танцювати будуть усю ніч, таточко замовили смичкову музику з Тернополя.

Шердко дуже засоромився, що так необачно вирвався з „фантами“, але в його підгірських сторонах була це найкра-

ща забава по празниках і забавах у священиків. Такого, щоб аж музику з міста спроваджувати, він ще не видав, бо то певно дуже богато коштує.

— Перопрошую, панно Олю, але я не знав, що це йде на таку велику скалю.

— У нас таке водиться що року на мамині ґімянини. Шо року приїжджає та сама жидівська музика. А як вони грають, то самі почуєте. Наш Берко славний на ціле Поділля.

— Чи тут всюди так?

— У багато домах таке водиться.

— А що буде з деклямацією? Приймете?

— Я признаюся, що мало знаю віршів на память, хиба те, що в школі казали вчитись: Гушалевича, Дідицького, Могильницького...

— А Шевченка?

Шердкові стало ніяково. Він повертався в колах „твердих" Русинів, котрі Шевченка не признавали,..

— З Шевченка, то я не вмію нічого. — Він почервонів на лиці...

— То хиба ви кацап? Спитала наївно Оля.

— То ні, я стою понад партіями, я Русин.

— Знаєте, до свят ще кільканайцять днів — навчіться дещо.

— Олю, дайже спокій, як можна гостя заставляти до науки... Деклямуй ти „Тополю", тай годі.

На тім і стало, що Оля буде деклямувати „Тополю". Але Шердкові пішло це по серцю, мов нігтем дряпнув. Його засоромила дівчина за безпартийність. Чому того не сказав йому Нестор, до якої партії його батько належить, а він про це ніколи не згадував... Треба похибку направити, треба справді дещо вивчити із Шевченка, а тут не знати, з відкіля взяти книжки. Соромивсь про це спитати Нестора, щоб не показати себе таким уляглим дівочим примхам. Він це зробить аж верне до Львова.

Радили так, аж мама покликала всіх вечеряти. Вернув і декан з комісії, де полагодив якийсь спір між парохом а парохіянами.

— Ззвтра польське різдво, підеш до двора? питає їмость чоловіка.

— Не піду і до себе не буду просити. З нами від тепер квіта.

Шердкові видалось це дивовижним. Не пійти до двора і не просити колятора до себе. Як так можна?

— Хиба тут колятор не такий, як треба? спитав. Йому здавалося, що через те ціла врочистість втратить на вартости, як дідича не буде. От мав би нагоду познайомитись з подільськими панами, а так годі, може то як раз знакомий намістника, бо він теж з Поділля.

— Хай собі буде який хоче, то мені начхать на нього. Тому, що ми поставили церкву без конкуренції з самих добровільних складок, то він не хотів дати своєї 1/6 части, хоч я ходив до його з найповажнійшими ґаздами. А того всього після рахунку виходило на 1000 зл. Представляю йому, що коли б була конкуренція, то заплатив би більше. А він ні. Каже, що до конкуренції був би не допустив, що ще стара церква могла служити, а нам забаглось ставити „катедру". А нам як раз тільки було треба на заплату решти довгу за бляху. По тій відмові мої парохіяне вирішили, що не треба їм панської ласки і зложили самі. Вирішили також, що не позволять поставити в новій церкві коляторської лавки, а я не дам йому патини поцілувати, як би прийшов до церкви. Від того часу моя нога не була в дворі і не буде. Я таких голодранців двох заткну за пояс.

Декан хвилювався. Дідич був худопахолок. Продавав збіже ще на пні, дещо поля мусів продати селянам, не раз позичав у пароха насіння на засів і він поважився так говорити йому, деканові і радникові консисторському.

Шердкові від цього аж голова кружляла. Його батько супроти колятора був такий маленький та покірний, гнувся перед двором у дві погибелі, брав запомоги і мусів під його дудочку танцювати, а тут на Поділлі парох позичає дідичові збіжа на насіння. Шердкові здавалося, що в тім куті землі і сонце не в той бік повертається.

— Мені дивно, що тут люде так самоохотно гроші складають,..

— А чомуж би ні? Сказав я про цілу подію в церкві тай в читальні і зложили все до ґрайцара. Тепер церква не має жадного довгу.

— То тут і читальня є?

— Вже близько десяти літ. Тепер збіраються велику хату ставити зі салею на вистави і концерти...

— А до читальні люде ходять?

— Побачите самі. Підемо в неділю. На тебе Несторку страх нетерпеливо чекають.

— Підемо... Він цікавий був побачити, як виглядає сільська читальня. Такого дива, він ще не бачив.

— А якже тутешний дідич відноситься до читальні?

— Так як кождий дідич. Їм усім читальні сіллю в оці, та хто би на це зважав? Він своє робить зі старостою, а ми сміємося з того і робимо своє.

— А яка тут школа?

— Як всюди, двоклясова. Ми стараємося о чотирокласну. У нас люде радо горнуться до школи. Дали нам тут вчителя поляка, щоб нам допекти. Хотів зразу показувати нам свої „фінфи", та усе село стало його бойкотувати. Всі його оминали, ніхто нічого не продав. Він став помстувати на дітях, батьки подали до суду. Там нічого йому не зробили. Тоді взялись люде за хлопський параґраф, вибили і він сам забрався.

— І певно сиділи за це...

— Коби то знаття, хто. Піймали в ночі в тіснім куті і лови вітра в полі. Наш народ добрий, гостинний, милосердний, але як йому допече...

— А тепер є кращий вчитель?

— Гарна людина. Українець, щирий, працьовитий чоловік і добре мається, бо що року приготовляє кількох хлопців до ґімназії і за це люде радо платять. Який він господар, який помолог, який пасічник, що хочете. Він буде у нас на святах, то познайомитесь.

О. канонік довше тут парохом?

— Двайцять літ. Можу похвалитися, що я зробив село таким, яким воно є тепер. Я ніколи не журюся виборами. Скажеся раз, що так має бути і жадні виборчі методи не поможуть. Вже навіть не пробують, бо мої люде хитріщі за всіх комісарів.

Шердко прислухувався всьому пильно і запамятував. Робив так як природник, що збирає по горах камінчики в торбу, а відтак прийшовши до дому сортує і складає в шафу. Шердко назбирав сьогодня гарну колекцію, котру хотів в ночі, як ніхто йому не буде перебивати — упорядкувати. Як лише поклались спати, він прокидався перед

Нестором, що спить, прикрив голову і став усе розважати. По перед усього порівнював подільське село з підгірським. Воно багате, люде заможні, горді, певні себе, не зігнуться від леда вітру. Це вже походить ізза добробуту. З дідичем навряд. Його маршалок богатий, гордий шляхтич, не любить опору і ломить його безпощадно. Він мусить кожну свою ціль осягнути. Все мусить йому коритись, чи піп, чи хлоп. Тут дідич якийсь худопахолок, який корчиться. Його бере з гори і піп і хлоп, і можна вірити, що піп таких двох дідичів заткає за пояс. Такий дідич і читальні не може перепинити. А як би то було у п. Пшибельського? Припустім, що батько хоче заснувати читальню, та возьмім, що не батько, а хтось инчий більш енергічний хоче це зробити. А як пан маршалок пішле своїх людий по селу і загрозить, що не пустить читальняника до ліса, тоді і пес до читальні не загляне.

А чи без того вписався би хто? Ледве. Народ заспокоює свої культурні потреби в коршмі, там і освіта і політика і газета редагована шинкарем. Шинкар має за собою маршалка, котрому платить аренду і бере з його горальні горівку. За те танцює під його дудочку. Обидва мають у тому свій інтерес, щоб народ пив і був дурний. А всій тій біді причина, що народ убогий, через це він і темний, і пасивний і покірний.

А з цього такий висновок, що лише добробут, богацтво дає підставу до щастя, до освіти і культури, а навряд убожество людину упідляє. Богацтво треба собі здобути. До того ведуть ріжні шляхи: оден крадіжю та кривдою других, инший працею, проворністю. Та цей шлях дуже тернистий, тай цей віз не на наші дороги. В Америці чоловік зачинає від замітання вулиць, а стає згодом міліонером. Та таке хиба в Америці водиться, але не у нас. Наприклад Шердко. Він ні красти ні ошукувати не буде, бо то ховзька дорога. Промислу жадного не вміє, наукою також майна не доробиться. Отож... щоб стати хочби не богатим, а лише заміжним, треба з богатою вженитися. Нічого тут ані не можливого, ані неетичного не має. Подружжя то спілка. Оден контрагент—спільник дає до спілки свою науку, знання, суспільне становиско, титул; другий дає гроші, майно і вийде з цього гармонія. До тепер він мріяв, щоб оже-

нитись лише з обивателькою, бо за нею можна взяти не лише гроші, але добути конексії, протекцію, одним словом: „плечі“. Тепер він на це обивательство став дивитись трохи скептично. Можна ошукатися і за обивателькою можна взяти голизну. От тутешний дідич. Парох його каже, що таких двох заткне за пояс. Отож і між обивательством є голодранці. Titel ohne Mittel. Можна заманитися самою геральдикою і стати ще гірше чим без того, бо така шовкова жінка матиме шовкові вимоги. Але посажну панну можна знайти і поза обивательством, хочби і між священиками. Нпр. Оля. Одиначка. Тих 50 моргів подільської землі, певно їй самій дістанеться, а це рівняється 500 підгірским моргам. Старий може ще додати, а з цього можна зробити гарний хутірок інтратніщий чим яке село. Впрочім можна тут спродати, а де инде село за це купити. Значить, що не шукаючи далі, можна і тут копнутися. Таж той товариш піддав йому таку думку, щоб з богатою заручитися, а майбутній тесть поможе скінчити університет. Говорив виразно, що тут таке водиться. Ну, певно, що хиба тут, бо деж би нпр. його батько був в спроможности удержувати майбутнього зятя до Кадзі? — Йому потреба на скінчення науки більш менш 3000. зл. А що така квота значить у о. Неврича, та до того ще не від разу, а на рати?

— „Ну Шердку, лише сміло і обережно! Саме щастя в жменю лізе, аж проситься: бери мене, не цурайся! На дівчині зробив я добре враження, у батьків здобув також добру марку, з братом живу по дружньому... то чому би ні? А коли б так служачи в політиці мати своє сельце... Гогого! Зараз будуть зі мною інакше говорити, навіть сам намістник. Тоді не буду я лише робучим волом, як дехто говорить. Тому що я зовусь лише Абрамовичем, бо я стану членом того суспільного слоя, що країною трясе і з самим цісарем говорить... Оповитий такими солодкими мріями, мов лебединим пухом заснув солодко і спав до рана...

X. Шердко помічає дивні дива.

В найблищу неділю пішли всі до церкви. Нестор пішов з самого ранку. Він любив співати з дяками в крилосі утренню. Шердко остав, щоб йти з панями аж на слу-

жбу Божу. Він не заходив ніколи між дяків, бо не випадало і напівів не вмів. З панями станув біля престола.

— А ви не йдете на хор? питає Оля.

— Шердко прибрав такий вид, що мовляв, нічого йому там робити.

— Не знаю тутешнього напіву, то не буде там з мене хісна.

Оля усміхнулась злобно. Та зараз по першім: амінь. Шердко дуже здивувався. На хорах співали з нот. Ба, ще і як співали! Чудова гармонія мішаного хору, такт, тіньовання. А далі почув „Слава“ Вербицького. Чи він не случайно у волоській церкві у Львові? Дивиться на хор, а там самі мужики в сіраках та кожухах, дівчата та молодиці. Хор зіспіваний, вишколений аж любо. Хором управляє молодий гарний парубок. Шердко, не може встояти на місци. Його щось непереможно тягне туди... Таки не втерпів. Вийшов задніми дверми, обійшов церкву і таки перепхався на хор. Зайшов зараз між тенорів і пристав до них. Співаки витали його приязно і припустили до нот. Шердко бачить, що і дірігент не аби що... Держить цілий хор в руках мов добрих коний за віжки. Хор дуже широкий, співаки стоять в півколесо. Шердко співає враз, а притім розглядаєся по церкві. Дуже простора збудована в хрест. Стіни ще білі, ясні. Образів мало. Очевидно йно недавно поставлена, та ще не викінчена. Іконостас ще з старої церкви, бо за малий з почорнілими образами. А народу повна церква. Люде одягнені по святочному. На долині не співає ніхто, не перетягають, не пищать, а кожне з молитвословом в руці. О. Неврич співає барітоном. Та як він гарно моделює свій голос! Видно, що це музикальна людина. Хор відповідає мов на шнурочку... Самі дива, не видальщина. У його на підгірю в церкві харамаркають дячки утренню, відтак старий Цяпутик реве охриплим голосом службу Божу, кількох мужиків дреться в перед, ревуть мов би з них шкуру дер оден поперед другого, а в церкві пищать дівчата мов розколені сопілки та ще і перетягають бодайби о два такти довше, начеб на хорах не було дяків, лише вони самі співали. Порівнання виходить фатальне... Душа Шердкова захоплюється співами. Енергія дірігента впливає і на його, він чує наче якусь магнетичну силу...

Прийшла проповідь. Люде не кашляють, не зівають, не виходять з церкви, а слухають. Проповідь проста, ядерна, ясна, практичні висновки для життя з евангелія. Мова проста без балясту цитатів, чиста народня після місцевого говору.

Шердко і не счувся, як загреміло Бортнянсько: Буди імя Господне!

Шердко вклонився співакам і сходив з хору мов зачарований. На дворі узяв Нестора за руку, бо чув, що йому голова закрутилася.

— Як же тобі це подобалось?

— Це переходить мою уяву. Я навіть не припускав, щоб можна мужиків так вишколити. Хто це такий мистець?

— В першу чергу не говори: мужики, бо як почують, то обидяться. Вони дуже гонорні і кажуть називати себе селянами... У всьому заслуга мойого батька. Гарний хор, то його мрія. Коли йде до сусіда на храм, то і хор свій бере, інакше не буде правити. Наших співаків радо приймають і угощають. Вони виступають на Шевченківських концертах в Тернополі... Перше батькове питання до тебе за обідом буде, як тобі подобався хор?

— Розуміється, що не прибільшу, а скажу правду.

Вони так заговорились, що Шердко забув за пані і пішов прямо на попіство. Тамтих ще не було. О. Неврич мусів ще бути при тому, як обчислювати будуть те, що зібрали на підніс. Сума записувалась в книжці, а скарбона замикалась на два ключі, з котрих оден був у єгомосця. Про якусь мальверзацію не смів ніхто й подумати. Книжка мусіла все годитись з касою.

О. декан вернув з церкви дуже вдоволений. Мав нагоду пописатися своїм хором перед посторонним чоловіком, що на співі розуміється, і підчас цілої служби не почув ні одного фалшу. Йому зараз принесли гарячу каву. Тут придержувались старого попівського звичаю, що священикові по службі Божій належиться кава без огляду на обід.

Шердко хотів випередити питання.

— О. совітнику! Я сьогодні почув наче б якусь не імовірну казку. Ваш хор... я не находжу слів, щоб мій подив висловити. Слухаєш і не хочеш вірити, що цей спів виходить з грудий одягнених сіраками...

О. Неврич був радий з такого признання.

— А що вам у цьому хорі найбільше подобалось?

— А вже, що це тінування голосу. Пяна виходять знаменито.

— Так! Ви добре помітили. Це найбільша штука у сільських співаків, з котрих жаден співу не вчився... Мав я з тим чимало праці, як ви це добре розумієте, але gutta cavat lapidem, non vi, sed semper cadendo (капля жолобить камінь не силою, а тим, що заєдно паде). У мене завелась свого рода консерваторія, ну, скажім: музична школа. Від мене менче заміжні ходять по селах і організують хори і з того живуть.

— А цей дірігент, то справді мистець. Заімпонував мені.

— Не думайте, що він оден такий. Я маю їх тепер шість, і що неділі зміняються...

— Деж вони вчаться, де проби відбувають?

— В читальні. Ми наняли на це простору хату з двома кімнатами.

— Я би рад побачити...

— О це не важко. Підемо сьогодня по вечірні і проба буде...

Не задовго прикликали обідати. Шердко опять хвалив хор. Оля підсміхалася.

— Я знала, чому пан Абрамович не хотів йти зразу на хор. Здавалось йому, що почуе розриваюче вухо ревіння, що хоч з церкви втікай...

— Із того виходить, каже о. Неврич — чому по містах інтеліґенція вдоволяється читаними службами Божими, а на великій їх нема. Це брак хорального співу, котрий би притягав людий, приковував увагу, підносив душу до Бога. Знаєте чим я заробив собі крилошанську відзнаку? Приїхав владика до Тернополя. Там не було инчого хору хиба ґімназийний. Запросили мене. Я сам навіть не діріґував, а станув до соборної. При обіді я вислухав признання, а опісля зараз прийшла грамота.

— О. совітник мають тепер першеньство на найкращу парафію епископського надання,..

— Також вигадали! Кращої парафії, як моя нема на цілу Галичину. Я сам зробив собі добру парафію, Я отверезив село, виховав молоде покоління і старші мусіли силою фак-

ту піти за молодшими. З парохіянами живу в братній згоді. Нічого мені не пожалують. За треби не то що не торгуюся, а навіть не кажу скільки. Кожний дає що може і соромиться дати менче, як може, а за це я роблю кожному однаково. У мене всі похорони первокласні. Так само говорю пращальне слово халупникові, як і першому дукові, а нераз то тамтому і краще. Бо я не дуже то держусь засади: de mortua nihil, nisi bene, а навпаки: котузі по заслузі. Я говорю про похибки покійника для науки других. Розуміється усе у формі обережній, а неоден не хотів би навіть, щоб я говорив, але знає, що я буду говорити і цього вони бояться. Говорю о таких похибках, про які всі добре знають. Борони Боже зраджувати якусь тайну з життя покійника. Я застав село дуже опущене, з пяницями і неробами. Тепер моє село цвітуче, люде моральні, тверезі, працьовиті, освічені. Я не мав ні одного процесу з ким небудь з моїх парохіян.

— О. совітник винаймають поле на спілку?

— А з чого би я жив? Ні. Я господарую сам з моєю дружиною.

— Я мушу показати моїм живим приміром, як треба господарювати, щоб добути дохід з землі. Маю на чім ґаздувати і з тих прибутків я докупив 50 морґів. У мене сад, пасіка. Богу дякувати всього доволі і бідному можна допомогти. І тепер мені це все покидати і шукати нової парафії? Я знаю душу кожного мого парохіянина і я ними кермую так, що вони того і не помічають і роблять мою волю наче б самі із себе... Це добре з педаґоґічного огляду. Люде набірають самопевности в свої сили і свій розум. Я ніколи не був тут правиборцем, не засідав в комісії. Люде самі так зроблять, як я хочу. Бо то бачите, пани нарікають, що з мужиком все далось би зробити, як би не піп. Ну, а у мене самі мужики роблять, буцім то без мене, а пани казяться зі злости...

— Коли б так усюди...

— Могло би так усюди бути, та бачите: много є званих, а мало ізбраних. На священику тяжать великі обовязки. Горе тому, хто їх занедбує. Лемсити на лихе матеріяльне положення, за малими виїмками, пусте. Коли б я не був взявся серіозно до праці, не підвів села з упадку до добробуту, коли б не ґаздував сам в поті чола, не досипляючи і не до-

їдаючи, а віддав поля в аренду задля святого спокою, щоб з робітниками не гризтися і т. і. Я був би нині так, як другі, гнувся в дві погибелі і жебрав що року запомоги в намісництві, був би торгувався за треби, процесувався з людьми, мене би ненавиділи і треби мені не помогли б. Є тут недалеко оден мій сусід. Парафія гарна. Він пустив все відразу в аренду і то жидам, бо більше давали, чим мужики. За треби дреться, з людьми процесується, в церкві людий ганьбить. І чого доробився? Має пару шкапенят і одну корову. Чоловік бездітний. Про своїх парафіян не скаже доброго слова. І селяне завели у себе таке, що не знають инчого похорону, як через покроплення під церквою за 5 шісток. І то не бідаки лише, але і дуки. А зараз другого дня заїздить до мене кілька фір з родини покійника і замовляють у мене поминальну службу Божу з панахидою. Платять нераз і по пятьдесятці і привозять такий принос, що подай Господи! Ну і щож? мені не можна не приняти на службу Божу. Я це мушу зробити, бо така у нього інтенція. Сусід лютиться, називає своїх людий безбожниками, шле на мене жалоби до консистора, а це нічого не помагає... Я нікого не кличу, самі приходять і просять... І нині завдяки його нетактові я маю більшу часть його парохіяльної роботи і прибутків у себе... А чи мій парохіянин зробив би так? Та я буду мати з ним ще більше клопоту. Його парохіяне задивившись на моїх хотять заснувати читальню. І я буду мусіти їм помогти, сам там не можу бути, бо випадало би зайти до нього в гості, а я цего не можу зробити. Але я сам не пійду, а вишлю моїх довірочних, а вони зроблять, що треба...

По обіді відпочав о. Неврич і пішов правити вечірню. Нестор співав знову в крилосі, а Шердкові теж не випадало лишитися в дома. Він помітив, що місто дяківського харамаркання співали гарно на два крилоси і він захоплювався тою мельодийністю, про яку не мав поняття. В церкві було повно народа. Після того остали ще самі діти на катехизацію, а на прикінці співали діти колядки. Вже смерклося, як вернули до дому і по каві пішли до читальні. Тут знову новина для Шердка. Повна хата людий, що ніде голки кинути. Старші сидять за столом і балакають, другі сідають де попало. На привітання гостей всі встають, просять гостий за стіл. О. Неврич скидає кожух і подає ґазету найблищому:

— Читай Василю!

Василь зближається до висячої над столом лямпи і читає усе за порядком в голос. По кожній статі пояснення і діскусія. По ґазеті читають книжку. Всі слухають. Читання книжки йде чергою з рук до рук... Тепер деякі відходять в другу кімнату. Там проба. Тут стоїть велика таблиця з нотними червоними пасмужками. Співають голоси окремо, відтак разом. О. Неврич поправляє, вигладжує. Він дуже вибагливий, бо інколи каже співати по кілька разів. Шердко бачить, що то небуденний вчитель та дірігент. Кожний кивок пальця має своє значіння і співаки його розуміють. Опісля колядують по нотам. Гармонізація для Шердка нова, це робота о. Неврича.

Проба скінчилася. Вертають у першу кімнату. Тут кіпить великий бляшаний самовар. Люде пють чай по кілька шклянок. Частують гостий. Знову гутірка про громадські справи. В хаті горячо аж душно, а селяне навіть не знімають кожухів, пють чай, аж попріли.

Гості виходять, їх вічливо пращають.

— Таточкові певно горячо, каже Нестор.

— Не говори до мене нічого, бо шкода горла, ...мороз...

Вертають мовчки селом. На дворі мороз, скрипить під ногами сніг. По хатам блимають світла. Дим виходить з димарів прямою пасмугою в гору. Деде на вулиці стоять люде гуртками позакладавши руки в рукави кожухів, або в кишені.

— Славаж тобі Господи за нинішний день — говорив о. Неврич — хрестячись до образа.

— О. совітник певно дуже знеможені.

— Не дуже, оттак трішки. Та годі. Поки є сила, треба працювати.

— І так що неділі?

— А як би? Неділя і свято, це день праці для священика. Завтра, то вже собі спочину, а зате люде будуть працювати. У мене сьогодня була праця, а для них день супочинку і розради.

— —

Надійшло Різдво. Кілька днів перед тим їмосць з Олею не виходили з кухні. Треба на свята прилагодитись, бо будуть гості. Різали кури, качки, гуси та індики, зарізали без-

рогу не числячи того, що вже було в коморі готового. Несторко забігав у кухню, та приносив Шердкові яку добичу, яку повелось на ходу захопити. А Шердко за той час переглядав бібліотеку. Він чув, що в домі був рух, але без метушні, без крику і галасів та лайки. Шердко нагадав колишнє з дому. І в тому велика ріжниця. У нього в дома особливо послідні дні перед святами ґвалт, крик. Мама кричить своїм грубим голосом, гонить дітий вереховю з кухні, що мов голодні песенята хапають усе з під руки. Не богато того випікалося. Діти втікають видираючи собі на ходу добичу з рук. При тім вереск і драча. А батько вернувши з церкви ходить мов сновида по хаті похнюпивши голову, та заєдно кудись чіхається. І так сходить час до вечері. Тут обходили свята після старих звичаїв врочисто, з дідухом, соломою на помості в їдальні та сіном на столі.

Ранісенько пішли всі до церкви. На другий день ходило кілька партій колядників зачинаючи від о. канонїка. Їх приймали в їдальні і угощали. Шердко завважав, що тут не давали горівки, лише мед або овочеві вина.

Але ціла вага того свята зложена була на другий день, на імянини ґмосці. Того дня раненько почув Шердко під вікнами музику. Заграли зразу марша, опісля грали Шуберта Ständchen. Шердко вискочив з ліжка і побіг до вікна. Прохухав шибу і побачив селянську орхестру 20 чоловіка з дутими інструментами.

— А це що? питає Нестора.

— Це наша орхестра вітає матусю з імянинами.

— Я зразу гадав, що це військова музика. Гарно грають. Їх також о. канонік вивчив?

— А вжеж. Коли б ти почув, як вони літом в неділю грають на площі...

— Дивне, диво. Я не думав, щоб мужиків так можна вивчити.

— З нашої музики йдуть до військової, як котрого асентерують. Ми маємо тут кілька вислужених.

По кількох переграних кусниках їх запросили до їдальні і почастували. Оден з них привітав ґмосць з імянинами. По службі Божій поїхало кілька фір до Тернополя за запрошеними гістьми і за музикою. Над вечір стали гості зїздитися. На подвіррі станув великий табор залубень. В сальоні

випрятали і стали зараз танцювати. В другій кімнаті роздавали горячий чай і перекуски. Всі домашні увихалися коло гостий. До помочі прийшло зі села кілька гарних молодиць, які вийшли з під руки їмосці заки повіддавалися. Шердко вважав себе за домашнього і увихався поміж гостями, котрих тільки назїздилося, що по всіх кімнатах було повно людий, та ще і дяківку випрятали. Шердко мав нагоду показати свої сальонові манери. Забава йшла весело, жиди грали складно, аранжер вигукував. а тимчасом заставляли столи в їдальні і ще в другій кімнаті. І концерт відбувся на навзах поміж танцями. І тут Шердко мав нагоду показатись своїм гарним голосом. Всі звернули на нього увагу, особливе ті мами, що сиділи в сальоні по під стіни на фотелях і зорили за своїми донями.

— Як той молодий чоловік називається? питає одна їмосць своєї сусідки — представлявся та я не запамятала.

— Я теж не затямила... Якось так дивно, що тут таких назвиск не чути.

Запити пішли чергою по під стіни сальоду від фотеля до фотеля, аж одна пані піймала Нестора за полу і спитала.

— Ришард Абрамович, студент права. — І знову відповідь йшла тою самою дорогою аж до першої інтерпелянтки.

— Агі! каже пані, та не мали як інакше назвати дитину як Ришардом? Чудасія! Хиба своїх імен не має?

— Певно, що у його батьків тільки дітий, що своїх імен не стало, та мусіли у чужих запозичити.

— Хиба жартуєте. Кілько то наших іменнів славних князів, гетьманів...

Одна не стара ще їмосць стала підсміхатись.

— Знаєте мої пані, як я мала першого хлопчика, то чоловік хотів його конче назвати Ігорем. А приїхав охрестити його мій старенький тесть. Як почув т ке, то і говорити собі не дав. „Зачинай, каже до чоловіка — нище. Бо як зачнеш від Ігоря, а схочеш всім нашим великим людям угодити, то заки дійдеш до Тараса, то жінка не витримає.

Всі стали сміятися, а одна питає:

— Ну і на чім стало?

— Ми мусіли поступитися аж до Богдана.

Перша їмосць, що питалася за Шердка нагадала собі свою Марійку, для котрої заздалегідь шукала пари. От була б з них гарна пара. Та одна річ її занепокоїла.

— Щось той Абрамович за дуже крутиться коло Олі...

— Не диво. Мусить робити гонори панні дому.

— Саме, що ні. То не личить. Люде зачнуть думати, що його нарошно для своєї дочки запросили до дому.

— Хай собі думають, що хочуть, а я в тім не бачу нічого злого. Він товариш Нестора, разом мешкають і запросив його на свята.

— Саме, що не товариш, бо Нестор на третому році, а він щойно на перший вписався, а то велика ріжниця.

Ця друга їмосць відразу відгадала, що її сусідка думає, а що у неї не було дочки і за Шердка було її байдуже, хотіла її ще трохи подратувати:

— Дивіть пані, яка з них була б гарна пара — каже показуючи на Шердка і Олю, що як раз танцювали.

— Навряд. Він за високий ростом супроти неї.

— Алеж пані, та Оля ще дитина, за два-три роки виросте мов тополя.

— Позвольте пані собі заперечити, говорила Марійчина мама вже схвильована—Невричі не бувають високого росту.

Суперечку перебив голос аранжера, що приказав ставати в рондо.

В одній кімнаті був столик з картами. Там кидали картами, присували або відсували гроші, спорили, а підчас роздачі карт балакали.

— Сильний голос — тенор, може зробити карієру... Так на два роки в руки доброго вчителя...

— Куди! він на правах. Кажуть, що вже тепер пильно вчиться. Має бути дуже амбітний.

— Він з котрих сторін?

— Десь з сяніцьких гір, чи щось, не знаю добре.

А знову між панночками така йшла гутірка:

— Танцював з тобою?

— Раз тільки — складно танцює.

— Мене ще ні разу не просив... Та куди мені... Коло Невричівної вертиться.

— Дарма. Жадна з нас такого посагу не матиме, як Оля,.. Дівчина зітхнула, та дуже налякалась, бо в тій хвилі

зявився Шердко і попросив її до танцю. Її здавалося, що він підслухав її розмову з товаришкою.

— Як ви бавитесь? питав Шердко серед танцю.

— У панства Невричів усі гарно бавляться — а як вам наша сторона подобалась?

— Прекрасно, прямо казочна сторона. Я дуже радий, що сюди приїхав, а то знав би Поділля лише з оповідання, а людий не пізнав би зовсім.

Від разу перестала музика грати і попросили гостий до вечері. Шердко узяв свою танечницю під руку і повів до їдальні. Сюди сходилися гості з усіх усюдів і сідали за столами по старшині. Молодь пішла у другу кімнату. Там буде певно веселіще. Шердко сів побіч панночки. Вона паленіла, бо їй все ще здавалося, що Шердко підслухав її розмову. Шердко розглядався за тим, що на столі стояло, та не задля лакімства лише тому, що після того можна оцінити заможність господаря. Він нагадав не лиш свята в дома але і імянини пані маршалкової. Де куцому до довгого. Той Неврич мусить бути дуже богатий чоловік, коли його на таке стати. Він забавляв свою товаришку, а думав про Олю. Треба таки копнутись сміло і проворно, а тоді не треба йому і обивательки шукати. Старий не пожалує нічого, бо то одиначка, та чейже одиначкою і остане.

В їдальні говорили тоасти, а в малій співали многоліттствія. Потім музика зі свого кутка грала „туш!“ Опісля стали співати пісеньок вже без програми, поки не повставали всі від стола і повелись парами до сальону, де музика підстроювала інструменти. Шердко відвів свою сусідку на місце, але зараз її покинув і став роздивлятися за Олею. При вечері сповняв він обовязок товариський, а тепер йде до серіозного діла.

Гульня скінчилась аж рано. Гості здоровили з імянинами господаря і стали розїздитися. Господарі супроводжали гостий з подякою, а кожному з міста діставався клуночок з чим небудь їдальним. Такий тут був звичай. Тепер хата Невричів виглядала як по нашествію легіонерів. Всюди недобитки, недоїдки, недопитки, а серед тої руїни ходять всі сонні мов сновиди, не знаючи за що перш братись. Але їмость деканова не з таких була, щоб не дати тому ради. Змобілізувала своїх слуг і помічних молодиць, себто загальне опол-

чення і за дві години все стояло на свойому місці. О. Неврич вмився і пішов до церкви, а обидва хлопці таки не видержали і пішли в стебло.

На другий день поїхали всі до містодекана на імянини їмосці. Там така сама забава, лише що менче гостий з міста. Шердко вже не почував себе до обовязку домашнього, мав більше свободи і увесь час присвятив Олі. Це завважали всі і стали між собою нашіптувати, що тут заноситься на „мар'яш". Дехто був з цього не рад, інчі завидували Невричам такої „партії" для Олі.

XI. Що з цього вийшло.

— Ну, Шердку, признайся, говорив Нестор — по повороті до Львова — чи твоє серденько вже „уязвлено", чи причарувала тебе яка Подолянка?

— Гарні на тім Поділлю дівчата, нічого казать...

— Якже ти говориш? Хиба з десятьма хочеш женитись?

— До женення мені ще далеко...

— Слухай Несторку, чи ти не вважаєш цего смішним, коли б я йно на першім семестрі права, зробив таку пропозицію якому батькові? Чи не висміяв би мене?

— Далебі, що ні! Ти лише вибери, а коли хочеш, то я сам буду посередником, бо ти того варт. Я того певний, що такий амбітний чоловік як ти, коли раз скаже, що так, коли раз покладе собі скінчити університет з відзначенням, то певно так зробить. Ну, кажи, котра тобі подобалась? Я їх усіх знаю...

— Ти такий певний за мене, а я сам не певний. Вчуся, то правда, а чи я що з того знаю, то я не певний цього. Scio, ut nihil scio, (Знаю, що нічого не знаю). Підожди, як вийдуть мої кольоквії, котрі буду при кінці семестра робити. Вийдуть вони добре, тоді й поговоримо,

— Ну добре, я підожду, але скажи мені вже тепер, котра тобі подобалась?

— Не питай, бо не скажу. Тепер взагалі про це не говорім, я хочу вчитися, хочу відзначення, хочу докторату sub auspiciis, хочу зробити карієру в політиці. Не хочу йти поруч з тими моїми товаришами, котрі вдоволяються надією на становище якого там адвоката, чи радника судового. Я

почуваю в собі силу станути вище тої сірої маси голодних та обідраних. І хоч би я мав сухим хлібом жити. то свого я діпну. Побачиш.

— Ну, твердо сказано, дай Боже! Я так високо не підлечу. Мені вистане, як скінчу радником апеляції, а це вже буде тоді, як голова посивіє...

— Чому не вибираєш собі адвокатури? Ти будеш не без гроший, буде з чим зачинати.

— Сім літ практики, мені за довго.

— З тої самої причини і я не йду до адвокатури.

Більше про те не говорили. Шердко, як йно зрівноважився по тій мандрівці, взявся запопадливо до науки. Не ходив нікуди, хиба на університет, та яку годину на прохід. Від батька не було нічого. Треба було ждати першого. Але йому пособляв Несторко і заплатив йому абонамент на обід, розуміється титулом пожички. Снідали і вечеряли дома, а з Поділля приносила почта нераз і двічи в тиждень клунки з харчами. Шердко не дбав про свій одяг. Коли б лише чистий ковпірець, а про сорочку йому байдуже.

Накінець зачались кольоквії. Шердко зголосився до усіх і повиносив посвідки з поступом дуже добрим. Прийшли малі ферії. Ось і великдень, треба кудись поїхати, та не знає куди. Несторко якось ні разу йому не сказав, щоб їхав з ним, а Шердкові так того дуже бажалось... Обидва мали до того важні причини. Оден не хотів накидатися, другий тягнути. Але з покінченням кольоквіїв настав речинець, коли Шердко мав признатися... і це нагадав йому Нестор.

— Я їду на свята, хотів би дещо зробити для тебе, але без тебе і привезти тобі якусь надію, ну, або гарбуза. Скажи ж мені щиро, куди твоє серце „бере дірекцію"?

— Я думав над тим і сказати тобі не можу. Може би і сказав це инчому, тобі не можу...

— Не маєш до мене довірря?

— Не те, я тебе люблю мов брата, знаю, що ти мені щирий, бо я про те переконався нераз, а однак... не можу...

— Шердку, не будь дурним. Хиба ти боїшся, що з тобою суперничати буду до тої якоїсь вибраної і станемо до двобою? Не бійся. Даю тобі слово чести, що я ще жадної не вибрав і всі вони мені однаково інтересні.

— Цього я не знаю, але знаю, що суперництва між

нами не буде і ти з цею не оженишся, котру я маю на приміті...

— Так не говори, бо я в такому разі можу піти на перекір моїм поглядам...

— Отож я того не боюсь, кажу, що ні, бо це неможливе з природи річи...

— Що-ж тут такого неприродного, рад би я знати... ну, ти зі мною не коверзуй і кажи прямо...

Шердко вагався. Був схвильований, ходив нервово по кімнаті і не міг виговорити слова... Нестор ждав, а далі питає:

— Ну скажи вже раз... чому я не можу суперничати з тобою?

— Шердко станув серед кімнати. Він чув, як у його серце бється.

— Тому, що це... твоя сестра! Він це слово так напруго зі себе викинув, що це виглядало на крик...

— Ось воно як? А чому ти, гільтаю, мені цього раніш не сказав.

— Щож я буду повтаряти те, що вже сказав? Я нічого ще, юрист, ембріо, це плятонічне любовне почування повинно було не виходити поки що на верх, аж я стану до чогось подібний. Мені зразу здавалося, що це може бути після кольоквій. Мені здавалося, що після цих екзаменів я вже підлізу високо на щаблях єрархії. Так здається кожному перед іспитом, навіть тому, що робить вступний іспит до І. кл. Та зараз по кольоквіях я побачив, що це таки нічого і я станув там, де стояв перше. Можна поробити кольоквії, а при іспиті вивернутися.

— О то вже неправда, Хто має добрі кольоквії, той при іспиті певний. Але не в тім діло. Тут розходиться о долю моєї сестри. Скажу тобі, що там ти бачив далеко кращі дівчата... Та впрочім — de gustibus non est disputandum — (над уподобаннями нічого перечитись). Що до мене, то я з того радий. Тебе я пізнав і полюбив. Такий шурин мені по душі. Здається мені, що і у родичів не стрінеш нехіті. Буде залежати все від дівчини. Вона ще дитина. Скажу мамі, то її зручно розпитає. Знаєш Шердку! дай мені твої кольоквіяльні посвідки; свою везу тільки одну, якось скапарив. Я заберу буцім припадком з моїми паперами і завезу до дому. Сим разом тебе не запрошую. Признаєш сам,

що так краще. Ти їдь у свою Сяніччину до батьків, а я пришлю тобі посвідки почтою і перепрошу за помилку. Покажеш і дома, щоби знали, що ти даремно хліба не їв у Львові... А як верну по святах, побалакаємо...

Шердко не говорив нічого. Він був лихий на себе, чому того важкого слова не здержав. Пощо було відкривати карти, коли знав, що вони слабкі... А що буде, як партнер скаже пас!... не граю з вами? А так згодом міг числити на успіх. Тепер, якби йому відмовили, ніяково там їздити, а того велика шкода. Там можна було б і забавитися з шиком і поживитися було причім. Прийдеться їздити на свята і ферії до рідного села, до батьківського дому, а туди його ні раз не тягло, не манило. Та чогож? Рідного села він не любив. Що там було любити? Темного, запитого, заголюканого мужика, що не знає, на яку перед паном ступити? Чи любити того нездарного, непорадного батька, що перед усіми спину гне, та на недолю, на Божу росу нарікає? Чи ту маму некультурну, крикливу та сварливу жінку? Чи тих рідняків своїх замараних, нечистих, обдертих та незгідливих мов подрочені щенята? Там не було нічого, що притягало б, не було ні одного гарного спомину. На Поділлі, в домі Невричів знайшов розраду, яка затирала в його памяти те все, що пережив в рідній хаті: крики матері, скупість тупоумного батька, верески дітвори... А над тим усім світила осліплююча зоря з двора п, маршалка, котру треба було шанувати, а не дай Боже спротивитись панові, показати свою волю, не послухати великопанських примх. Розуміється, що коли на Поділлі піймає гарбуза, то ніколи там не покаже носа. Та то була би ще не вся турбота. Там побуваючи, ще поки не сказав того важкого слова, міг розглядатися за иншою дівчиною маючи свою операційну базу в домі Невричів, а так було б годі і всі плани пропали би. А з чого буде жити у Львові, як не заручиться з такою, батько котрої міг би помагати? До тепер він показав, що міг би зробити, коли б ходив пильно на виклади і міг учитися лекцію за лекцією не відкладаючи. Приватних лекцій тут у Львові ледве чи дістане. Це хиба для філософів, а не для юристів. Брати яку писарку, сидіти за що будь цілий день у канцелярії і не ходити на університет, то краще забратися на село і там учитись. Але де? Дома? Брр! Жи-

ти тим, що батькові сільська кухарка зварить або хоч би й мама, то краще харчуватись у студентській столовій. Отож треба би шукати десь лекції на селі. Деякі священики приймають учителів до дітей на село. Дають харч, але платять мало, та ще хто зна', на якого попав би... Але й дідичі шукають таких учителів. В дворі жити, то вже друге діло... Він вже раз жив у дворі, а раз жив із дідичівськими паничами. Лише, коли би таке знайти. Треба знову піти до директора польської ґімназії і до того радника на місництва і пригадатися ласкавій памяті... Отож із того всього найкраще було би піти за радою товариша й заручитися з богатою і піти на її удержання аж до свого хліба.

Від тої важної розмови відносини обох співжителів трохи змінилися. Шердко соромився перед Нестором наче би признався йому до тяжкого гріха. Виминав його і не смів глянути йому у вічи. Нестор завважав це і брав як добру прикмету його характеру. Це-ж скромність і більше нічого.

І в таких настроях вони розїхались на свята. Несторко б цікавий, як його післаництво поведеться. Їхав із тим ісля ром, щоби діло як найкраще повести в користь Шердка і в користь сестри, бо то був би для неї дуже добри ються, них. Шердко знову їхав до дому з почуванням лі му він учня, що вертає з ферій до школи, або того жовнір и йому вертає з короткої відпустки до війська. ся по 50

Приїхавши до міста, зайшов до мешкання пе, не байще не вернули зі школи. Маму застав у кухні ле чи часом обіду. На привітання спитала мама: Шердко схоче,

— А ти чомуу не приїхав на Різдво?

— Я їздив із товаришем на Поділля... анцелярії. Нестор

— А чи то правда, що там такі дуже мі. А що Шердти був у священика, чи в дворі? ому тут дуже по-

Шердко мусів заспокоїти цікавість ма вся в Олі. Коли що з того, що бачив. більше подобалась,

— Я все говорю татові, щоби старав овгім ваганні прицезії та шукав за инчою парафією, щож о. Неврич, бо мама тай дурний. Засів тут мов чорт у болоті ся нікуди. Я сама за нього зробила би, як же би ти що вишукав, тай батька пхну отів перш усього пікраще і нам. Бо з тими 15 зл., котрі то ред тим не хотів вити певно тоненько свищеш у тому Ли

посилати нема з відки.

Потім питала мама, чи йому помогли ті листи від маршалка, а коли почула, що ні, то здорово заклялa.

Мама заєдно балакала порпаючись коло кухні, а не спитала одним словом, чи він не голодний, мусів сам пригадатися.

— Давайте мені, мамо, дещо їсти, бо я голодний... Цілу ніч їхав.

— Підожди до обіду, бо навпись не будеш обіду їсти. Зараз прийдуть діти зі школи, пообідаємо.

Але Шердкові здавалося задовго ждати. Метнувся до шафи за хлібом, та вона була замкнена. Їмосць держала ключі при собі.

— Дайте, мамо, ключа від шафи, бо мені за довго ждати.

— Кажу тобі, що обід буде зараз. За півгодини прийдуть діти зі школи, а ти як обпхаєшся хлібом, то обіду ми зможеш їсти. От, ти краще порозставляй поки що тарілки, ложки та вилки... сіль, то не будеш скучати, і скорше маму час промине.

рідняки... нічого було робити. Шердко скинув загортку і взявся вих мов ти, котру нераз робив, як ще ходив до гімназії. При гало б, в домі Н ді знайшов якийсь хлібний недоїдок, і таки його мяти те в трохи заморити голод.

пість тупоум... і поприходили брати, та сестра. Входили з гасвітила осліпл кидало книжки на постелю, роздягалося, було шанувати, говорили мамі, що голодні. ти свою волю, н чили Шердка, облягли його, а кожне питамієтьcя, що коли твіз. не покаже носа. Т алися на нього градом, аж мама прийшла буваючи, ще поки та. Згодом вона винесла з кухні і поставглядатися за иншою й горнець із картофляною юшкою, та в домі Невричів, а хою на тарілки... Голодні школярі хапаби. А з чого буде ласом сідали за стіл. кою, батько котрої м е з другим, бо собі висок попарили, що міг би зробити, к учитися лекцію за лек був голодний, то картофляна юшка не ції тут у Львові ледве- ідсипав то соли, то перцю, та це не а не для юристів. Брат ла пісненька. Коли би хоч кусок хлілий день у канцелярії вт не було звичаю до юшки давати забратися на село і там бати так. По юшці прийшло по ку-

скові домашньої ковбаси, сухої мов шкура, з вареною бруквою і куском хліба, тай уже було по обіді. Діти жалувалися, що голодні, а мама порадила їм, щоб постискали животи ремінцями. Нині їм більше не треба, бо по обіді не йдуть до школи, а на підвечірок дістануть хліба з смальцем... Протести не помогли нічого. Шердко встав від обіду теж голодний. До того він почувався винуватим, що своїй рідні зробив кривду, бо для нього нічого не варилося і поживився коштом других. Зараз потім ліг спати в другій кімнаті. Помітив зараз, що в хаті нічого ні раз не змінилося на ліпше. Тепер він чудувався, як міг тільки років жити на такому харчі? Чи справді в його батьків така біда, що не стає на більше?...

Виспавшись пішов у місто, знайшов щасливо зі села фіру й поїхав до батька...

— —

Цілком краще їхалось Нестеркові. На нього ждали на стації коні. В дома всі його гарно вітали, а мама таки зараз заставила до їди. ...ліся

— А деж твій товариш? питає батько — чому приїхав? ...ються,

— Поїхав до дому. Не випадало так родичів...му він дбувати. ...и йому

— Це правда. А ти Несторку зробив яке коли... ...ся по 50

— Я зробив одне, бо далебі більше не ваг...пе, не бай- і всі зробив, то вони таки мене від такси не зв...ле чи часом доцтва бідноти не добуду — зараз покажу та... Шердко схоче, — Він метнувся до скрипки.

— Опісля, опісля — каже мама — ми ...нцелярії. Нестор

Але Несторкові ходило про що инче. ...амі. А що Шерд- свідку і Шердкові разом. ...ому тут дуже по-

— О! а це звідкіля у мене взялося ...вився в Олі. Коли відіслати почтою, бо я і Шердкові забрав...більше подобалась,

— А ну, покажи! О. Неврич став ...овгім ваганні при- то розумію; дуже добре, дуже добре...

— Зі всіх предметів зробив... то ...о. Неврич, бо мама хлопець. Такого я ще не видав. Нігде

університет, на обід, тай вечером йдем...отів перш усього пі- тись. А в прочім вчиться, робить екс...ред тим не хотів ви- мав сідати до державного іспиту. І

щобто який „коваль“, щоб на память вчився. Все, що прочитає, розуміє.

— То якийсь фономенальний юрист, каже о. Неврич.

— Справді. Поклав собі, що має скласти докторат sub auspiciis imperatoris, добути золотий перстень, і прямує до цього крок за кроком,

— Будуть з його люде, а таких нам треба.

— А однак убогий він хлопець, і хто зна', чи зможе так далі вчитись, як тепер. Батько посилає йому лише 15 зл. місячно, а того дуже мало.

— Певно, що мало. Якже він собі радить?

— Був час, що ходив до семинара до брата на емпірію. Відтак подякував. Мені його жаль стало і я помагав, що міг, годував тим, що мені мамуся посилали.

— Дуже воно гарно з твого боку, але так заєдно жити не можна...

— Він шукає лекції десь на село, не хоче батькові на ми ярку сидіти...

— Це вже не то, що ходити на унівеситет...

На тім розмова перепинилась. Несторко не хотів від- всього виговорити. Він знав, що родичі про це ще бу- оворити. Зараз на другий день відіслав Шердкові ки.

той час старався Несторко поговорити з Олею. За- про Шердка стараючись збагнути, як він її по- вона до його ставиться. Та Оля була ще ди- її подобався тим, що гарно танцює, співає истві поводиться. Чула, що він талановитий я. Та це не робило на неї великого враження. лий, нічого казати.

зміркував, що далі нічого не договориться вити мамі. Але як це мамі сказати, чи ого предложенням? Та це нічого. Від мами . Знайшов пригідню хвилю. Говорячи за- мама зміркувала від разу, чого він хоче. сватати сестру за нього?

що кращої пари для неї не знайшов би... ається, але до того ще дуже далеко. ну році.

рдко скінчить науку у свій час, то я

маму
ріднякі.
вих мов
гало б,
в домі Н
мяти те в
запість тупоум
світила осліпл
було шанувати,
ти свою волю, н
міється, що коли
не покаже носа. Т
буваючи, ще поки
глядатися за иншою
в домі Невричів, а
би. А з чого буде
якою, батько котрої м
що міг би зробити, к
учитися лекцію за лек
цій тут у Львові ледве
а не для юристів. Брат
лий день у канцелярії і
забратися на село і там

того певний. У тім діло, щоб йому допомогти. Він худопахолок. З дому дістає 15 зл. в місяць, а того мало. На якийсь заробіток не має щастя. Йому би треба місячної певної допомоги. За тим він мусить шукати і я знаю, що її знайде, бо кількох моїх товаришів з такого джерела живе. Оден з них вже навіть оженився у портієра архієпископської палати. Живе при тестю в окремій кімнаті з молодою жінкою і ходить на університет. А який пильний! Видає скрипта римського права, а за ними дуже питають, бо письмо дуже гарне.

— І ти гадаєш, щоб і ми так робили?

— Нічого злого у цьому не бачу. Хлопець амбітний і словний. Буде старатися на випередки поскладати іспити. Вік його цілком відповідний. Її тепер пятнайцять літ. Він як раз за чотири роки скінчить, а її буде девятнайцять.

— Я не від того. Він мені теж подобався. Але треба поговорити з татом, бо наше говорення то ще не все.

— То вже хай мама самі говорять, бо мені якось не ялось і... не знаю як зачинати.

Стало на тім, що мама поговорить з батьком, а опісля з Олею.

О. Неврич знав такі случаї, що молодята заручаються, а батьки молодої помагають майбутньому зятеві. Тому він ні раз не счудувався почувши таке від жінки. Скільки йому треба на місяць? Тільки, що і Несторкові, значиться по 50 зл. місячно. Коли хлопець не грає в карти, не пє, не байдикує, то з тих гроший може і одягатись. Але чи часом Несторко не говорить на вітер? Хто зна' чи Шердко схоче, може він куди вище дивиться...

Зараз опісля прикликав Несторка до канцелярії. Нестор не вмів більше сказати, як те, що сказав мамі. А що Шердко схоче, то нема чого побоюватися. Йому тут дуже подобалось, а хто зна', чи вже й не залюбився в Олі. Коли його розпитував, котра дівчина йому найбільше подобалась, то зразу не хотів сказати, а відтак по довгім ваганні признався, що полюбив Олю...

— Коли так, то друге діло, каже о. Неврич, бо мама мені цього не говорила.

— Бо і я мамі того не сказав. Я хотів перш усього пізнати, як родичі на це дивляться, а перед тим не хотів виїздити...

— Коли так справді, то я згоден. Йому нічого не можна закинути. Я згоден з тим, що він амбітний і словний, а коли йому допоможеться до осягнення наміченої цілі, то і держатися того буде. Та це таке діло, що його на довгий час відкладати не можна. Йому треба підмоги негайно, а до того, то я мушу мати якийсь правний титул, бо так ні за що ні про що гроший давати не можу, бо це подобало би на милостиню. Тепер мама поговорить з Олею, бо вона тут найважніща особа, ніхто її не буде силувати.

Рівночасно з тим пані деканова сиділа з Олею в салонику і говорила їй на ту саму тему. Оля була розумна дівчина, знала, що її треба вийти заміж і вона певно вийде, бо о посаг не треба журитись. Знала об тім, що її подруги мріють про те, щоб вийти за питомця, бо то найпевніщий хліб, але ці шабльонові мрії не були її по нутру. Чогож її гонити за швидким хлібом, коли у її батенька хліба доволі? Вона почувала себе щасливою, що не конче мусить бути попадею, що вона зможе піти по своїй волі і за „цивільного" чоловіка і жити в місті, ходити по камінню, а не конче по сільськім болоті... Але вона не розуміла того, що то любов.. Бачила ріжних хлопців і в Тернополі і Львові, куди їздила раз з родичами на вечерниці. Не оден її подобався, та лише тому, що був веселий, або гарний, або складно танцював, або гарно співав. Поза тим нічого. Тепер пізнала Шердка і в йому побачила усі ті прикмети разом. Він і з лиця був гарний і веселий і гладкий танцюрист і співак, та ще й на скрипці грав... Одним словом він її подобався. Але чи вона його любить, то вона не знала, як мамі сказати... Та чому би ні? Коли її подобався, то певно, що вона його і любить. А чи пішла б за него? Чому ні? Мала б найгарніщого чоловіка з поміж усіх тих, котрих пізнала.

Так вона й висповідалася перед мамою, не почуваючи жадного зворушення.

Отож усе складалось для Шердка гарно. Мама сказала це батькові, що від Олі почула, батько обговорив діло з Нестором, а Несторко вже не міг діждатися хвилі, коли верне до Львова і привезе Шердкові добру вістку.

— —

Шердкові теж було спішно виїхати з дому. Батькова хата не привязувала його. Сидів тут мов би відробляв пан-

щину. Був два рази у п. маршалка в дворі, раз їздив до міста, а кожного разу вертав до дому нерадий з того, що мусить до дому вертати. П. маршалок був до нього дуже ласкавий, випитував про його поступи в науці, хвалив його намір, що хоче піти на політичну службу, обіцював йому свою протекцію. А він багато може помогти через свої конексії, особливо через своїх шваґрів ґрафів, котрих знакомства і споріднення, то мов ціпкий ланцюх, звязують багато маґнацьких родів. Але... Шердко мусить викадити із себе всі... як би то сказати... всі руські „налецялосці". То годі, це треба полишити попам і то не таким, як його поцтивий батько — та поповичам, дяковичам і хлоповичам. Хто зна', чи не було б добре постаратися о зміну назвиська. За короткий час забули б люде з якого він роду. Пани всюди мають і мусять мати верх і панування, а „ґмин" ніколи не прийде до влади. Бо якаж би то. не дай Господи, була влада, як би хлопи і хлоповичі, шевці і їхні нащадки на світі запанували? Того і Бог не хоче і тому такий установив порядок, що поділив людий на кляси, одному дав пять талантів, а одному оден. А той, то і з одним не вмів собі порадити і запропастив його і треба було його відібрати і дати тому, що вже мав десять...

— Я знаю, говорив п. маршалок, що ти не з таких, бо твій батько все жив з нами в примірній згоді, як правдивий християнський каплан. Тобі треба йти його слідом, а певно зайдеш високо.

Та це було Шердкові не в смак. Він бачив, що його батько не дуже то далеко, чи високо зайшов. Але то зівсім що инчого. Поміркував собі теж, що на панській ласці треба дуже обережно їхати, щоб не впасти. От ця протекція п. маршалка у Львові придалась псу на чоботи. Видно, що рука п. маршалка не надто довга. Він хотів зараз сказати, що з тої протекції нічого не вийшло, але здержався.

— Я гадаю, пане маршалку добродію, що знанням і працею можна також далеко зайти в суспільній єрархії.

— Н — так, але на це дуже не покладайся, не рахуй на саме знання і працю, до того ще треба мати милозвучне назвисько і плечі. Наше громадянство, вища сфера на це дуже вибаглива і не терпить між собою влізливців. Назвисько можна собі легко перемінити, а протекцію можна здобути через розумне оженення. Ти гарний хлопець, ну і тала-

новитий, можеш подобатись, але вибачай, жадна з наших панянок за Абрамовича не вийде... Це слово виговорив я, маршалок з пентиском в інтонації, нач б глумився.

— Тобі треба одружитись з обивателькою. Обивательство тепер горою завдяки нашому найяснішому пану. Наш монарх, дай йому Боже довгий вік, любить нас і нам довіряє. Ми стали опорою трону, заступниками монархії і держави. Ми тут панами і довго ними будемо. Той час треба використати, щоб наше становище закріпити, бо поки нас, поти і Польща. Ми продовжуємо старопольську традицію. Чим була для польської держави шляхта, тим вона є нині і для Австрії. Наш монарх аріст-крат і так не хоче оточення. Вправді нам зроблено велику кривду тим, що скасовано панщину, але ми самі тому винуваті. Не треба було фиркатися, робити заговорів, бунтувати, а сидіти тихо. То кра. І цісар був би певно не скасував панщини, якби не мусів. Треба памятати, що то був р. 1848, рік бунтів в цілій монархії..., але пропаще. Ми мусіли змінити нашу орієнтацію. Замість клича: до обруї — наші кольнілі придумали практичніший клич: przy tobie panie Boże i przy cesarzu. І це нас врятувало. Коли б не те, то може би були нас і вивластили і хлопам нашу землю роздали за даремно, а може були б пособляли таким рухам, як бунт і різня. Шелі під Тарновом, і ми були б опинились голі і босі на еміграції. А тепер ми пани. Лихо направилось, ми здобули позицію і нині робить нам хлоп корисніше панщини, чим іншді.

Ми заховали ліси і маєтности, а що нам вже світить не видре. Ми заховали в руки владу. На вищих стаціях не пустимо нікого, кого не хочемо. В наших руках школи. Керуємо нею так, щоб між дітьми не було фільософів, бо з тими була б велика біда. Ми задержали в своїй руці право презенти, стараємось не пускати на парафії людей непевних, котрі би перевали свій відомостями гаманцем мій двором, плебанією, а хлопськими стадами, вони вибрували в довгевіковій нужді, нужденні без віри і без гарівства не може жити. Без того він не стане бути тим, чим ми, а тоді горе нам! Задержання теперішнього ладу і більшости освяченого народу це наше: Лучи... не бути. Ні, ні. Ришарде, все те говорю, бо кажу тобі за свого. Знаю твого поштивого батька і тебе від малої дитини. Як був на твоїх

хрестинах. До хресту держав тебе мій покійний ржондца. Я тебе обсервовав і помітив з вдоволенням, що ти виминав все хлопську дітвору, не заходив собі з ними так, як твій старший брат Мечко, ти берігся істинктом дитини, щоб не схлопіти. Отож коли ти берігся того поводуючись лише чувством як дітвак, то ти не зробиш того, як доспілий чоловік, поводуючись розумом. Ти наш і я хочу вияснити тобі наші тенденції, бо коли ти рішився йти до політичної служби, то ти мусиш нам пособляти. Без того, то ти одного кроку в аванзі не поступиш і останеш робучим волом і посивієш комісарем.

П. Маршалок відкрив в своїй шляхоцкій добросердечности цілу свою душу. Шердко слухав і міркував собі що инчого. Так не може бути. Він вибється своєю працею і знанням понад уровень сірої маси політичних урядовців, стане твердою ногою, а тоді не одну панську затію зможе спаралїжувати. Отож йому треба йти до політичної служби, але не для того, щоб панам вислугуватися. А ще й тому треба там пійти, бо політичний урядник стоїть в громадянстві вище, чим який инший. В повіті староста, хоч нисший рангою, стоїть вище, чим такий президент суду. І що такий староста має з боку... На свята і на новий рік всі зносять усячину. Він це добре знає...

Він вийшов з двора з повною головою всіляких планів. Почував себе самопевним, що дасть собі в світі раду, поконає всі перепони і добуде таке становище, що пани його будуть потребувати, а не він їх. Це все треба однак робити політично. Треба інколи прокинутись в кого інчого, не говорити того, що думає. Треба жити з панами добре, хитрити, а своє зробити так, щоб і не зміркували, чому це так зробилося. Він бачив себе в своїй уяві старостою, всемогучим паном в повіті. Всі дивляться за кивком його пальця, мов співаки за кивком руки вправнього дірігента. Він у великих почестях. Відтак його покликають на радника намістництва, опісля до міністерства... але треба здобути велике знання, вчитися більше чим вимагають, не витрачати часу на дурниці і на молодече байдикування, як це робить загал університетської молоді... Коли б лише забезпечити собі удержання на університеті, колиб серед науки не треба журитися, що їсти, в що одягнутися прилично, по моді, чим заплатити хату...

І тепер прийшли йому на думку Невричі. Несторко піднявся його сватати... Не знать, з чим приїде? Чому до тепер нічого не написав? Прислав посвідки з кольоквій, дописав на карточці: веселих свят, тай тільки. А йому бажалось мати бюлетин з кожного дня, як далеко справа поступила... Веселих свят! Це хиба глум... Як можуть бути веселі свята серед таких обставин? Нагадав зараз, що він в дома, де нічого веселого не зазнає у пригнобленого, покірного батька, що боїться своєї тіни біля крикливої мами, що ходить мов задряпана жидівка і гуде мов муха в порожній фляшці, та без крику не може жити, що з нічим не може собі дати ради...

Як вступив на поріг, зараз почув голод і грубий голос мами, котра сварила на дівку Євку, що недоладно відцідила галушки і кілька впало до шафлика.

— Мамо! Мені їсти хочеться...

— Мооожеш зачекати до обіду... Зараз буде. —

Мати як раз приїхала з дітьми на свята до дому і обняла керму домашнього господарства. Шердкові нічого було робити, бо всі харчі були під маминем ключем. Війшов в канцелярію, де батько як раз торгувався з якимсь кудлатим мужиком за похорон. Мужик випрошувався на всі лади, що стільки не може заплатити, а батько не хотів поступитися. Шердка ця сцена дуже вколола. Не подобались йому і кудлатий, неграмотний мужик, покірний і зігнений в дугу перед єгомостем і батько, що в такій скрутній для мужика ситуації може торгуватися. Нагадав зараз Поділля. Тамошний хлібороб гарно, чисто одягнений, розумний, інтелігентний... а о. Неврич? Той місто торгуватися, показує свому парохіянинові при такій нагоді своє співчування в нещастю. А батько? Наче б радів з того, що похорон трапився і він візьме за це гроші. Шердко нераз таке в батьківській хаті бачив, та тоді воно здавалось йому чимсь звичайним, неминучим і не звертав на це уваги. Аж тепер через порівнання одного з другим почував в серцю гидоту до усього, до цілого дому і його мешканців, до цілого села. Він собі бажав чим швидче втекти з того дому. Бо тут, де він вродився і дитинячі та хлопячі літа переживав, вважав себе цілком чужим... Вийшов до огороду, де як раз копали грядки і садили ярину. Було тут кілька дівок та молодиць з села, що

відробляли свої повинности за слюбний протокол або вивід. Вони співали пискливими голосами, що аж в ухах лящіло. Як побачили панича. зараз замовкли мов ті горобці на вербі, коли людина до них наблизиться. Шердко ходив нервово по стежці. На робітниць не звертав уваги. Не було на що. Кожна брудна мов вили від гною, з ідіотичним лицем. Так бодай йому здавалось, коли нагадав подільських селян.

На польський великдень пішов з батьком до двора. Батько забрав кольоквіяльні свідоцтва Шердка і показав їх п. маршалкові. Він все вважав свого колятора за якогось опікуна другої інстанції над своїми дітьми, котрим може з панської ласки дещо капнути. Тепер посипались похвали, запевнення протекції і ті самі науки, які Шердко вже чув від п. маршалка. При тій нагоді спитав п. маршалок, чи дістав які лекції від протекторів, до котрих передав Шердкові поручаючі листи. Не дістав жадної, хоч кілька разів пригадувався ласкавій памяти. Лише п. радник намісництва посилав його з білетом до уряду і до нотара, та там таку мізерну плату давали, що не виплатилось би.

— Ей мій коханий, треба було брати, що дають, а опісля то певно були б підбільшили.

— Я би там тратив цілий день, не міг би ходити на університет, а з того певно був би не вижив.

— Це правда, В такім разі, ксенже, треба йому помагати. Вам тепер безумовно легче, бо два сини в семінари і їм не треба... А кілько посилаєте Шердкові на місяць?

Батько з сином подивились на себе. Старий не хотів нічого говорити, аж Шердко виручив його і сказав:

— Пятнайцять ґульденів.

— Е! ксенже, то за мало. З того не вижиє, а хиба довгів наробить, з яких ціле життя не вилізе.

О. Абрамович розклав руки, як звичайно. Такий жест він вистудіював від давна, коли річ йшла про гроші.

— Бог мені свідком, що більше не можу... Дітий буцімто менше на моїй голові, але тепер усе дороще...

— Ви не забувайте, що Бог дав вам перлину між дітьми. Хлопцеві усміхається карієра, а тоді він певно своїй молодшій рідні поможе... Мусите підбільшити бодай у двоє стільки...

І знову настав торг між старим, а п. маршалком, по

котрого стороні стояла пані. Шердкові ставало ніяково. Але воно не довело до путнього кінця, бо зараз приїхали гості і треба було відходити, а о. Абрамович і Шердко знали, що такі святочні візити не повинні бути довгі. Попращалися і пішли до дому. Старий не згадував нічого більше про те, а Шердко мав надію, що п. маршалок, як прийде до них на руський великдень, то ще може ста. ого підбатожить. Але на руський великдень п. маршалок тої теми більше не чіпав.

XII. Заручини.

З яким почуванням відїздив Шердко з батьківського дому, годі собі зясувати. Поперед усього він був вдоволений, що вирвався на волю у широкий світ. Відтак надіявся на Несторкову місію, то знову, скільки разів нагадав, що з того може нічого не вийти, почував страх перед тим, що буде далі і що йому прийдеться робити? Ті перемінн почувань з рожевих на чорні дуже його дратували. У Львові не превеликий жаль не застав ще Несторка в хаті і так ще кілька днів перетомився, що не бралась його жадна робота. Був подразнений і схвильований. Тут і його амбіція мала сказати своє слово. Він оден з перших студентів університету з усіми познаками на великого чоловіка мав би бути відкинений мов перший ліпший? Того хиба не може бути... а коли б так справді було, то що йому робити? Від батька таки нема що більше надіятися, а з тих 15 зл. у Львові не вижиє. Давніще мав думку вернути на село до батька зі скриптами і вчитися. Але тоді він і не думав, як там в батьківській хаті тепер є. А тепер побачив на власні очи, котрі мали час і нагоду привикнути до кращих видів. Чи він мігби серед такого вчитися? Ніколи. Отож лишаєся лише оден вихід: лекція десь на селі у якого дідича і за тим треба буде попукати. Треба пригадатися директорові гімназії. Та це також не може бути зараз, хиба від ферій, А до того часу з чого жити? А чи можна голодному вчитися? Через тих кілька днів ходив на високий замок і проходжувався аж до втоми, а опісля сідав в якім кутку на лавці і думав над своєю долею. Нарешті по довгих ваганнях, бо леда година сподівався повороту Нестора, пішов до директора. Директор вже забув про него і треба було пригадуватись. Ну,

ще нема нічого, але директор тямить, бо має записане.

Тоді Шердко натякнув, що він остаточно вдоволився би якою лекцією в дворі.

— А, коли так, то друге діло. Шкода, що ви мені відразу того не сказали, а було б до тепер все поладнане. Зараз по першім семестрі була добра лекція для двох приватистів до п. Н. в Бобреччині. Осібна кімната з услугою, харч при панськім столі, коні до виїзду і 25 зл. місячно. Шкода! Але таке ще трапиться.

Шердко пішов на обід і немало зрадів, як застав тут Несторка. Привітались. Шердко аж кипів з нетерплячки, щоб дещо розвідатись. Таж це квестія його життя... а тут годі було про це питати. Несторко сказав лише, що всі його поздоровляють. Це вже влило трохи надії в його серце. Значиться, що там вже щось зробилося, як його поздоровляють... А може нічого не зробилося, може Несторко і не згадав нічого і все остало по давньому і тому його поздоровляють? Це би ще не найгірше. Шердко став випитувати про здоровля усіх і так розмовляли до кінця обіду. Зараз на вулиці Нестор взяв Шердка під руку і каже:

— Все гаразд поладнано. Родичі приняли, Оля теж не супротивилась. Незадовго мусимо там поїхати і поладнати діло формально.

Шердкові відразу світ прояснився. Відітхнув повною груддю. Кошмар непевности, який його мучив, пропав відразу. Тепер можна буде безжурно працювати, йти прямою дорогою до мети. Він хотів зараз розпитати про подробиці, та на вулиці якось не ялось про таке питати. Тому Шердко посміхнув що сили, аж Нестор мусів його гамувати. В хаті не говорячи нічого кинувся Несторкові на шию і став сердечно цілувати, дякувити, аж прослезився з радости. З того Нестор міркував, що Шердко дуже полюбив Олю. Тепер розповів йому усі подробиці.

— Колиж би ми їхали?

— Під найблищу суботу.

До тої найблищої суботи здавалось Шердкові дуже далеко. Коли б так не соромився, був би заставляв Несторка що днини оповідати собі з початку до кінця, як воно було, що говорив Несторко до родичів, що йому відповіли і т. д. в кружок. Але тепер мав про що думати. Ось він їде на

село в такій преважній цілі, як йому там поводитись, як говорити. Як освідчитися дівчині, це вже входило в царину любовну, котрої він ще не знав, Бо Шердко до тепер ніколи, навіть на часок не любився. Навіть тоді, як ходив на науку танців до пансіону, де було багато гарних дівчат, звідкіля кожний школяр виносить якісь любовні спогади, ті невинні, плятонічні, про котрі відтак розказує своїй жінці і дітям, а навіть і тій котра дряпнула його молодече серце стрілкою амора, коли з нею пізнійше стрінеться. Таких спогадів Шердко не мав. І на тих перших святах у Невричів Шердко не вподобав собі жадної. Оля йому подобалась лише через своє окруження, серед якого вона жила. Шердко не вмів розріжнити межи вподобанням, а любовю і брав це за одне...

Та ось вони поїхали знову під ніч у Тернопіль, а звідсіля легеньким візком їхали розлогими, подільськими шляхами посеред широких, бездеревних, безлісних, подільських ланів. Люде вже обробили весну. Де де ще досівали гречку, Довкруги одноманітна зелень молодого збіжа. Воно під благотворними промінями весняного сонця росло таки на очах. Усе було рівне, густе, зелене. Шердко був лише раз на Поділлі, але зімою. Тепер инчий образ. Та одноманітність впадала непривичному у вічи. То не Підкарпаття. Вона при легесенькім, веснянім вітерці наводила на душу сонливість, особливо по не виспаній ночі. І хлопці справді задрімали. А коні гнали вихром, а коли прокинулись з дрімоти, побачили високу церковну баню, обведену наче віночком розлогими деревами. Все тут виглядало інакше, як перед півроком.

В дома всі на них ждали. О. Неврич сидів на ганку з газетою.

Шердкові забило серце, коли привітався з о. Невричем. Стояв перед ним наче винуватець, хоч не знав, чому. Оля вітаючись з ним запаленіла мов рожа. Зараз по сніданню договорились до путнього кінця. Олю стрінув Шердко в сальоні і по короткій розмові освідчився і „просив о ручку“. До тої церемонії він приготовився заздалегідь, уложив собі, як має стояти, що говорити. Цілком природно треба приклякнути так, як писано в романах, котрі він читав. Але в рішаючій хвилі забув все і говорив таки по просту. Оля запаленіла ще дуще і закрила лице долонями, але

не втекла. Аж згодом побігла до мами, коли Шердко поцілував її в руку. Тепер війшли обоє Невричі і поблагословили. Мама аж прослезилася і поцілувала Шердка в голову. При обіді сидів Шердко при Олі і балакав їй про усячину. По обіді співали. Опісляж прикликав о. Неврич Шердка до канцелярії „на одне слово“, і сказав йому таке:

— Я дуже радий з вас, радий, що матиму такого зятя для нашої одиначки. Ви чоловік талановитий, пильний і амбітний. Це мені дає запоруку за щастя моєї дитини. Та вам треба помочи до скінчення студій і я вам її дам. Я подбаю, щоб ви не турбуючись насушним хлібом могли вчитись. А що ви не змарнуєте ні гроший ні часу, то я того певний.

— Високопреподобний Отче совітнику! Я не зійду з дороги, яку я собі витичив і не дам Вп. панству причини до якоїсь турботи через мене. Як що я поборов перші труднощі в науці права, то тепер пійде вже все гладко. Я мушу стати тим, чим я захотів зразу і кленусь моєю честю, що панна Оля буде за мною щаслива.

Тій розмові прислухувався Несторко. Тепер обидва вицілували Шердка, а о. Неврич дав на початок дві сотки гульденів. Шердко взявши в руку такі великі гроші почув себе від разу великим, незалежним паном. За ті гроші можна одягнутись по літньому від черевиків до капелюха, заплатити абонамент в харчівні, хату і купити яку книжку та скрипти. Треба буде позаплачувати залеглости вкладок в академічній читальні. З читальнею не можна йому зривати, а треба навряд удержувати добрі відносини, та робити нові знайомости. Політичному урядникові того конечно потреба. Ці думки промайнули зараз Шердкові блискавкою, як почув в своїй руці гроші, тоді він вже й не дуже то вважав на те, що далі говорив о. Неврич.

Ще побули хлопці оден день у Невричів. Шердко спішився, вимовляючись тим, що не може пропустити університетських викладів. Усі тому повірили, хоч це не була одинока причина поспіху. Шердка аж розпирало, щоб чим швидче бути у Львові і піти до кравця. Готового купувати не буде, бо всеж роблене під міру складніще пристає.

Перша його робота у Львові була прикликати прачку і передати їй білля, а особливе ковнірці і нарукавки. Обіцяв

заплатити по два нові дороще, щоб лише все було гарно зроблено. Відтак навідав кравця і шевця і замовив, що платить готівкою, а навіть подавав завдатки. Так само заплатив наперед на три місяці в харчівні. Тепер вже в нічім не радився Несторка. Як поприносили йому роботу, зараз передягся. Виглядав мов ляльочка. Голову держав гордо і на університеті розглядався по товаришах, начеб їх питав: хиба ви не бачите, який я тепер? Помітив це Нестор, та йно підсміхався... „От бідний хлопчисько, передягся, та не може собі знайти місця".

Щойно за кілька днів узявся Шердко до науки. Вставав дуже рано і вчився, відтак йшов на університет. По обіді вчився теж, аж вечером виходив на вечірній замок пройтись з Нестором. Підчас тих прогулів Шердко обговорював ріжні правничі теми, цитував по латині правничі теми і тим дуже імпонував Несторові, або знову розвивав свої плани на будуче. Нестор помітив в розмові з Шердком його пильність в тому, про що говорив. Шердко потай Несторка ходив до академічної читальні. Кожного разу висловлився, що йде до брата до семінара. В читальні держався здалека від бідніщих товаришів, а вертівся коло паничів з великими іменами та зі знатними батьками. Шердкові поступи в науці, його думка на семінарах і та увага, яку звертали на нього професори, як на найпильніщого студента, заставляли паничів терпіти його між собою.

І так минали дні за днями до кінця літнього семестра. Шердко поскладав всі кольоквії дуже добре.

Несторко дивлячись на Шердка взявся теж до науки. Йому було соромно лишатись по заду і байдикувати. І він цього разу зробив аж три кольоквії. Про Шердка писав частенько до дому самі похвали. О. Неврич присилав правильно що місяця по сотці для обох. Шердко тими грішми, що діставав від батька, посплачував всі свої довги, а решту складав як зайвий гріш в щадницю.

Наближились вакації. Не було иншої думки як, що Шердко поїде на Поділля. Тепер має до того повне право. Про батьківський дім він ані не думав. У нього тепер є свій кращий і любіщий дім, де можна веселіще і краще пережити ферії. До дому написав, що їде на село на приватну лекцію. Не дурний писати правди, а то батько, коли б дові-

дався, то певно пэрестав би посилати. А йому те правно належиться. І справді, як йно курс скінчився, поїхали з Нестором на село. Тепер знову декорація Поділля змінилася. По розлогих ланах стояла жовта стерня та високі полукіпки зі збіжем. По полі людей мов мурашок. Усе увихається то возами то пішки. І в дома у Неврич́ів великі зміни. О. Неврич в полі, їмосць при молотільні, а Оля пильнує хатного господарства з ключами від комори та пивниці за пояском.

Другої днини по приїзді Шердко і не счувся, коли Нестор встав ранесенько і вийшов. Встав опісля і Шердко, вмився і став прибиратись мов на празник. Треба показати себе перед усіми, як він виглядає, який у нього шик. Та довго ніхто до нього не приходив, ніхто ним не турбувався. В домі панував великий рух, а в стодолі на тоці тарахкала молотільня. Шердкові принесла дівчина каву. Опісля він вийшов до сіний і як раз стрінув Олю. Вона несла до кухні якийсь горнець великих розмірів, а за нею в слід йшла наймичка з великим саганом молока.

— Добрийдень, панно Олю. Поспішав до неї в лянсадах, щоб поцілувати в руку...

Вона пристала, вперла горнець на коліно, щоб освободити руку на привітання.

— Будьте ласкаві вийти в садок... каже.

Оля засміялась сердечно і зараз взяла горнець обіруч.

— Що вам Бог дав? У нас тепер найпильніща робота, „садок вишневий коло хати...“ треба відложити на свято. Вона лишила Шердка в сінех і поспішила в кухню.

— А де о. канонік? питає Шердко, стоячи серед сіней, наймички.

— Эгомосць ранесенько відправили службу божу і пішли в поле.

— А їмосць канонікова?

— Їмосць від рана при молотільні.

— А панич Несторко?

— Снопи возять...

От довідався! Йому здавалося, що наймичка посміхається з його. Значиться, що сьогодня не зробить на нікім враження своєю елеґантною появою. Пішов в садок сам. Що воно тут робиться? Такі богаті люде, а самі все роблять, усього самі доглядають. А у нього в дома як? Вправді у них нема мо-

лотільні і нема при чім стояти, а батько у всему покладається на старого дяка, тай на стару господиню, а сам нічого не знає. Але Нсстерко! Возить снопи, мов парубок. А він сам ніколи того не робив. З простими парубками возити снопи і тим розухвалювати їх до себе, то не для студента університету. З нього би цілий світ сміявся. Впрочім надривати собі руки снопами, щоб відтак не міг взяти скрипки в руки... Гм... Навіть Олі не пощадять, хоч вона одиначка. Смажиться бідна дівчина при кухні, а то належнть до кухарки, котру є з чого заплатити. Чи не скупство це? Він собі інакше представляв ферії в такім багацькім домі. Будуть читати разом, грати, співати, ходити по садку, а вона обіцює йому вишневий садок лише на свято.

В саді було багато овочу, аж галуззя згиналось. Він зїв кілька грушок і ходив по садку в задумі. Але далі й це йому навкучилось. Він мусить таки бути біля Олі, хоч би і в кухні і пішов туди. А тут такий розгардіяш і спека, що аж годі дихати. В печі палає вогонь. На великому столі Оля в білому кафтанику, червона мов буряк кухарка і ще одна сільська дівчина виробляють пироги. Качають тісто качалками, кладуть це на капустяний листок, накладають груженої картоплі помішаної з сиром і обліплюють тістом. Кухарка зорить за роботою і робить свої уваги.

— Панунцю, ви за тонко розкачали тісто, бігме прорветься, а ти, Настю, замало розмішала. Дивись, тут аж стікає сало, а тут пісне. Розмішай ще раз... а докинь до печі ще зодва поліна...

На постелі лежить печений хліб. Його порозкладано всюди, щоб скірка не відстала. Звідсіля розходиться милий сопух свіжого хліба.

На те все війшов Шердко, одягнений по модньому. Оля покрутила носиком невдоволена, а кухарка кремезна жінка з повязаною білою хусткою головою таки поглянула на нього бісом і буркнула під носом: „ще його тутки треба... до хреню“. Шердко станув біля Олі і придивлявся через цвікер роботі.

— Вважайте, паничу, бо обберетесь мукою, каже кухарка.

— Не бійтесь кухарцю, я вважаю...

— Але ми невважаємо... а коли на те, то вмийте собі, паничу, от там в мисці руки, я вас опережу фартухом і ста-

вайте з нами ліпити пироги, не буде вам скучно.

Шердко поглянув на Олю, а вона сердечно засміялась з дотепу кухарки.

— Таки йдіть в садок, каже Оля, бо з нашою Паранею нема жартів. Шердко мусів вийти.

— Той панич либонь з міста, каже Паранька до Олі.

Як раз приїхала фіра зі снопами. На запавуженім возі, високо на снопах, сидів Несторко в полотняному халаті, в сорочці без ковнірця, в соломяному старому капелюсі. Зараз розпавузили воза і Несторко станув в цілу стать, тай став подавати снопи на стіжок, котрі відбирав хлопець і подавав старшому вже чоловікові „майстрові". Бо стіжка складати кому будь не дадуть. Це треба вміти, а то стіжок або перевернеться, або розколеться, а тоді при першому дощі все замокне. Стіжок треба наче з цегол мурувати. За кожною верствою трохи ширше, а все в „циркель". Треба вміти прикладати снопи оден другим, щоб усе моцно держалося. А на прикінці треба стіжок гарно завершити і вкрити соломою. До того є на селі спеціялісти так, як пошивальники, котрі дорожать своїм знанням... А Несторко, наче той грецький Позейдон, стояв з довгими вилами і подавав снопи, поки фіра не випорожниться. Він зіпрів в три ряди і не помітив Шердка, що станув біля воза і дививсь в гору.

— Здоров, Несторе, ти при роботі...

— Ого! від досвіта. Дуже пильна робота, треба сьогодня стіжок завершити, бо в ночі може бути дощ. Тоді треба би все розкладати, а при тім багато зерна висиплеться.

Нестор говорив не перериваючи собі в праці. Коли вже видав всі снопи, закинув павуз на воза, позвивав мотуззя, впорядкував коні і поїхав мерщій, бо як раз заїздила на те місце друга повна фіра. На Шердка навіть не зважав, начеб його тут не було. Шердкові було ніяково тут стояти, пішов далі на гумно, де тарахкотіла молотільня і зайшов на тік.

Тут було досить тьмаво. Їмосць деканова обгорнула білою хусткою голову, стояла при молотільні і дивилась за кожним рухом дівчини, що вкладала розвязані снопи у гірло молотільні. Другі дівчата крутили колесом, подавали снопи, відгортали зерно. Шердко зміркував, що то від пилу було так тьмаво, бо молотільня від разу і віяла полову.

— Цілую руці! каже Шердко і приступив до їмосці,

щоб виконати те, що говорив.

Та їмость не дала поцілувати себе в руки, вкриті верстівкою пилу.

— Пані добродійка так самі томляться...

— Нема чим томитись, лише треба за порядком дивитись, щоб якого нещастя та калїцтва не було. Недай Боже, колиб так неосторожну руку триб захопив. Я тут пильную, поки машина йде, а то нечитні дівчата її обслугують.

Шердко дививсь на роботу, бо не ялось зараз відходити, хоч тут тілько пороху-полови в повітрі залазило в очи і в ніс, а особливо осідало на новій одежи. З під машини висипається пшениця мов золото, її відгортають на бік і зсипають в міхи, котрі відтягають в инший кут току.

— Це мусить вступитися із засіків — говорила імость, бо привезуть друге. Годі все збіже в стіжки зложити, бо місця не стало би. Але ви йдіть з відсіля геть, бо вам одежу запорошить тай вашому горлові не буде здорово таким порохом дихати.

Шердко вклонився і вийшов, та аж пчихнув опинившись на дворі. Пішов знову в садок і ходив аж навкучилось. Відтак пішов в канцелярію і став порпати в шафі між книжками. Узяв одну і став читати. Але читання не чіпалось голови. Хибаж він приїхав сюди, щоб книжки читати? Приїхав сюди, щоб бавитись з дівчиною, а це показуєсь неможливим. Чи так мають йому перейти вакації? Це не можливе. Треба собі знайти якусь инчу роботу, щоб даром хліба не їсти, коли тут такий звичай, що кожне мусить щось робити. В тому лише біда, що він не знає ні одної господарської роботи. В дома він був паничем, ходив з палицкою в поле, до ліса, зайшов до двора або до лісничого, а все сторонив від господарства, бо вважав це поникаючим для себе. А того всього тут нема, до двора не можна, лісничого певно нема, бо ліса ніде не бачив і тут такий звичай, що треба конче щось робити.

Шердко почував на собі, що в тій елегантній одежи, серед тих спітнілих працьовників, виглядає смішно. Нічого не лишається, хиба возити снопи з Несторком... Пішов зараз в кімнату і став перебирати свої одяги, чи котрий не надобивсяби до такої роботи. На жаль такого нічого не було. Він тим трохи затурбувався. Бо котрий небудь одяг до такої

праці возьмо, то його знищить, а шкода, бо в кожному з них можна ще у Львові ходити.

Десь біля полудня приїхав з поля однокінним візком о. Неврич. Мав на собі полотняний халат і соломяний старий капелюх. Поставив коника під хатою, в холоді і війшов в канцелярію. Дуже зіпрів і обтирав спітніле лице рушником.

— Здорові були ! Виспались гаразд ? Добрийдень ! Ми всі увихаємось мов муха в сметані. Треба поспішати, поки погода. Я маю нині пятьдесятеро женців. Пішли люде толокою і треба їх вечером прийняти і погостити. Шердко не розумів, що то толока, бо так називають в його сторонах по-вирськи.

— Що то таке толока ?

— Не знаєте ? То так. Мої парафіяне йдуть мені три дни в жнива робити в полі, отож я їх угощаю вечером, спроваджую музику і молодь забавляється.

— То вони до того зобовязані...

— Але де... тепер бачите панщини нема, люде йдуть доброхіть, лише на просьбу. Я нікого не силую, бо до того не маю права...

— І так за дармо йдуть робити? питає здивовано Шердко — а до мого батька то і за гроші і три рази горілки і не хочуть.

О. Неврич усміхнувся.

— До мене йдуть без горілки, бо у мене горілка лише на те, щоб лічити часом з верху, на стовчення, то що... а чи дармо, то треба би ще порахувати. У мене бачите так. Я нікому моєї помочи не відмовляю. Я гомеопат. У мене ціла аптека. Я лічу людий і людську худобу, що є також важне для хлібороба. Хто мене покличе, то я йду хочби і серед ночі і даю свої ліки за дармо, котрі мене теж коштують, хоч того мало виходить. А біднему то треба опріч того поміч дати і від того я теж не відмовляюсь. Те саме робить моя дружина між жіноцтвом. У нас ще є звичай, щоб по весняних роботах пійти обмолитвати поля. Я це теж роблю даром, хоч при тому вожка праця. Село розлоге, а треба ходити в ризах по полі в горячий день. Отож за ті мої вислуги люде самі жертвували мені свою поміч і це війшло вже в звичай. Нам всім з тим добре, а мені по серцю не так те, що заощаджу на жнивах, як краще та сердечність моїх

любих парохіян до мене. Бо я остаточно мігби заплатити і мене би на це стало. А треба вам знати, що тут люде дуже гонорні... Але я дуже зголоднів.

О. Неврич пішов в кухню, взяв від Олі ключі і приніс собі з шафи хліба, масла і горня кислого молока. Відтак припіс шклянку.

— А ви вже їли що послі кави?

— Ні! Шердко в тій хвилі почув голод.

— От як за гостя дбають. Треба на мою молоденьку господиню посварити, жартував о. Неврич. — Та ось сідайте зі мною, прошу!

О. Неврич приніс ще одну шклянку і варішку і став начерпувати до шклянок густе, кисле молоко. Стали обидва заїдати пшеничний хлібець з маслом і попивати холодним молоком.

— Отче каноніку, я від завтра берусь теж до роботи. Буду возити з Нестором снопи. Я бачу, що тут лежнів не може бути

— Як хочете, але це вийшло би вам на здоровля трохи. попробувати своїх мязів, у вас недомоги серця немає. Несторко то вже собі дає волю кожних ферій і слава Богу здоровий мов тур. У нас в жнива можна гостеві занудитись на смерть, коли не втече завчасу. От коли воля, то сідайте зараз зі мною на візок, поїдемо в поле, то роздивитесь трохи. А у вечір сьогодні у мене ґранд-забавка, лиш без котиліона. Сьогодні принесуть вінок з пшениці.

— Дуже охотно поїду, лиш пійду передягнусь. Шердко метнувся в свою кімнату і передягнувся в найстарший одяг, який мав.

О. Неврич обтер губу і перехрестився. Попрятав все в кухню, а Олі передав ключі. Відтак поправив на коникові упряж і посідали обидва. Усюди в полі повно людий при праці. О. Неврич поздоровляє кожного словом; помагай Біг! Кожному скаже якесь привітне слово, часом слово поради і їде далі. Люде звертають до його спітнілі лиця і дякують:

— Богу дякувати, сього року буде добрий урожай і видаток добрий. Я змолотив вже 30 кіп пшениці і то ненайліпшої і видала по 5 чверток.

Приїхали на єгомосцеве поле. Тут аж роїлося від женців. Сама молодь і десь недесь старший господар. Всі женці привитали о. Неврича весело.

— А скінчите нині цю нивку?

— А деж би прошу о. каноніка — каже оден старший ґазда випрямивши спину — ми вийшли сюди на охоту а не з мусу, то й вижнемо.

З другого кінця затягла дівчина пісню. Голос підхопили всі і увесь ланцюх похилених женців затяг разом:

Пішли женці жито жати (2)
Тай забули серпи взяти (2)
Серпи взяли, хліб забули (2)
Такі тоті женці були. (2)

— Не журіться мої любі за хліб, зараз підвезуть, говорив о. Неврич.

— Ми це знали і тому свого не взяли — жартував парубок.

І справді за хвилю надїхала фіра від села везучи бочку кислого молока і два великі коші нарізаного хліба. У третьому коші були горнятка, а під сподом ґелетка сира, а окремо вязанка молодої цибулі з зеленим натинням.

— Спічніть люде добрі, говорив о. Неврич, та перекусіть, що Бог дав.

Женці припинили роботу. Кожне закладало серп на плече, випрямлювало спину, обтирало піт з лиця і спішили всі гуртом до воза. Кожне брало шматок хліба, в жменю сира і цибулю та сідало на землю. Була велика жара, а тут ніде ні одної деревини. Дехто сідав в холодку під полукіпок, инчий під бозник на межі, инчий таки сидів на сонці. Заїдають і балакають весело. О. Неврич ходить поміж них, та дещо веселого доповість. Шердко сидить на візку і держить в руках віжки. Йому жара дуже допікає. Жалує, що не взяв парасоля, а то сонце геть осмалить йому лице, а цього він дуже не хоче і ціле своє життя боявся сонця задля того. По перекусці йдуть всі до бочки з молоком, черпають, а хто вже випив, подає горнятко другому.

По полуденку належався би женцям відпочинок. Та ні. Вони накликують себе і стають опять в ряд з серпами. Вони-ж не працюють за гроші, а доброхіть, для них нема супочинку.

О. Неврич сів на візок і поїхав з Шердком до дому. Йому там треба бути, щоб приладити усе на приняття гостий-женців. Коника випряг хлопець і повів в стайню. Неври-

чові і Шердкові внесли обід, бо инчі всі поживились вже, коли було можна. В жнива годі держатись всім одної пори. О. Неврич вийшов зараз на подвірря. Тут під розлогими липами вбивав парубок коли в землю довші і коротші. На них прибивано дошки на столи і лави. Тут мали угощати женців, коли вечером вернуть з вінком.

Шердко не знав, що з собою робити, до чого взятись. В дома він до такої простої хлопської роботи не брався. Належав до таких людий, що вважають просту мужицьку роботу за кару, якою Господь покарав праотця людського роду Адама за непослух: „в поті чола працюватимеш на хліб", ну, а ніхто не піддається карі за чужі гріхи. І він не піддавався такій карі і нічого не навчився. Тепер ходив мов курка по дощи, а ніхто ним тут не інтересувався, начеб його тут не було.

То був святий день жнива, який треба святкувати невсипучою працею, та запопадливістю. То була молитва хлібороба, якої не вільно перебивати такими дурницями, як гостинність, товариська поведенція. Шердко хоч не знав того свята, догадувався, що таке свято як раз сьогодня є і длятого не почував до нікого жалю з тої причини, що ніхто ним не інтересується. Йому лише було ніяково, що не вміє у тому святі брати участи, не може з другими молитися, бо він тої взнеслої молитви не навчився. Так далі не може бути і він мусить її навчитися. Без того хоч втікай зараз до міста, не заваджай і не плентайся по під ноги. Шердко збентежений усунувся на бік, зайшов в канцелярію і знову став шукати поміж книжками і знову став читати в кутку при відчиненому на сад вікні. Та знову не давали спокою мухи. Пішов з книжкою в садок і сів на лавці. Зачитався так, що забув о божому світі. Аж його поклпкали на каву. Тут мусів сидіти самітно, бо нікого при столі не було. Пішов знову в сад і читав аж стало смеркати. Здалека почувся обжинковий спів вертаючих женців, котрий що раз наближався. Співано на два хори: жіночий та мужеський. Такі співи чутно було у ріжних сторонах села. Той спів вибивався з посеред вечірнього сільського гамору. З пасовиска гнали дітваки худобу, вилускували батогами, а то й співали дитячими голосами веселі пісеньки. Ревіли корови, блеяли вівці. А це все вкривав широкий темноблакітний стріп неба,

погідний мов душа праведника. На небі виступали одна по одній золоті зорі. Від сходу сонця зарожавіло небо. Це місяць під повня заповідав свій прихід. Довкруги чути було запашний дух свіжого сіна, полевого цвіту, зжатого збіжа і спілих овочів.

Із церковної дзвіниці обізвався тонкий голосок маленького дзвоника на вечірню молитву. На той голос замовкли співи. Люде хрестилися і шептали молитву поки дзвінок не замовк. І знову почувся спів, вже таки близько попівства:

Ой нема панонька в дома (2)
Ой поїхав ді Львова
Мід вино купувати (2)
Женчиків частувати.

Спів зблизився під самі ворота. Шердко вийшов на подвірря. Над столами застеленими білим полотном світилося на галузях лип кілька ліхтарень, з яких йшло світло геть аж до воріт.

На переді великого гуртка женців йшла струнка, молода дівчина з великим вінком на голові, сплетеним артистично зі спілого, повного колосся. Гурток співаючи всунувся через ворота і попрямував до ґанку, де стояли Невричі. Нестор що йно прийшов від роботи і станув біля Олі. Дівчина з вінком війшла по східцях на ґанок в товаристві старшого господаря і низько вклонилася господарям. Обоє зняли її вінок з голови. Їмосць узяла дівчину руками за голову і поцілувала її в чоло. Те саме зробив і о. Неврич, а Оля поцілувалась з нею в лице. Тоді ґазда побажав господарям усього гаразду. О. Неврич дякував добрим сусідам-парохіянам за поміч і попросив в гості. Говорив зворушеним голосом. Шердко завважав, що всі Невричі були зворушені і дуже раді. То була послідна строфа тої хліборобської, безсловної молитви жнива-свята.

Люде стали сідати за столами на лавах. Для кожного мусіло бути місце. Тепер усі домашні стали услугувати гостям. Розносили горнятка з кислим молоком, куски хліба і печеного пирога. За тим стали розносити в мисках мясний борщ, а на прикінці цілий котел добре примащених вареників. О. Неврич з жінкою уважали, щоб кого не поминути, а Оля з Несторком розносили страву з домашньою службою. По заспокоєнню першого голоду розпочалась весела гутірка.

Старші ґазди, що сиділи окремо розмовляли з єгомостем. Оля пішла між дівчата, Нестор між парубків.

Аж ось цілком непомітно вмашерувала в ворота сільська орхестра. Заблестіли мосяжні струменти від світла ліхтарень, а у молоді аж жижки задріжали. Музикантів запросили від разу до стола і погостили, щоб було „чим дути".

Аж опісля капельник обтер губу, подякував і взяв в руки свою крилівку. Другі пішли за ним і поставали колесом. Заграли спершу веселого марша. Як раз в цю хвилю, начеб прикликаний, з'явився на погідному небі широкий місяць і освітив ціле подвірря. Молодь, щоб не гаяти часу, ставала парами до танцю. Заграли коломийки і пари пустились в танець. Шердко стояв самітно на ґанку і придивлявся усьому. Тепер не міг з дива вийти дивлячись, як ті сільські парубки з дівчатами гуляли в круг не мішаючись. Перед вів Несторко з тою дівчиною, що несла вінець. Він став виводити ріжні фіґури, очевидячки, вже давно вивчені, бо йшло все дуже складно. Шердко такого танцю ще ніколи не бачив, хоч йому доводилось нераз бачити, як селяне в його селі танцюють. Збиваються в купу мов вівці, крутяться на місци, допчуть собі великими чоботами по ногах. А тут порядок, наче в балевій салі, аранжер викрикає: коло! лавою! притупцем! заверни і т. і. І та музика не посоромилась би грати на панських вечерницях. Шердком заволоділо якесь нез'ясоване почування веселости, охоти. Забув де находиться і не стямився, як прибіг до Олі і попросив її в танець. А він вмів цю штуку добре, бо пустився присюдами по низькій мураві. А далі станув по команді в коло і танцював з другими, що землі не чув під собою. В одну мить Шердко під чародійним впливом звуків народної музики зеднався з тим простим руським народом, від котрого досі так відвертався. Це також не остало без враження на селян. Люди в селі вже догадувались, що той панич буде брати єгомостеву Олю, тепер вже не вважали його за панича з міста, за чужого, бо він гуляє з ними свій рідний танець. Несторко вмить порозумівся з Шердком, поділили танцюючих на два кола і виводили ріжні чудасії. А музика невгавала, музиканти аж попріли з натуги. Танець протягався довго, охочих ставало що раз більше, аж капельник дав знак і музика скінчила гострим акордом. Схвилювані і задихані танцюристи обтира-

ючи рясний піт йшли до великої діжи з кислим молоком і покріплялися.

По коломийці пішли инчі танці. Шердко, котрий брав тепер сільські дівчата у танець, переконався, що вони не гірше міських панянок танцюють польки і вальса, Шердкові не хотілось вірити, щоб так можна вивчити сільську молодь.

Опісля завели співи хором і залунав по вечірній росі милозвучний голос української пісні.

Забава протяглась геть по півночи. Женці дякували господарям за гостину і стали розходитись. Ще довго йшов гомін по селу, поки все не втихло. Десь недесь загавкала ліниво собака по селу... озвалась на церковній вежі сова... Вартівники покликували: осторожно з вогнем!

— —

На другий день на досвітку Шердко передягнений в старий Несторків одяг поїхав возити снопи. Йому ніяково було ходити без ковнірця і здавалося, що йому шия відривається. У вечір почував себе дуже втомленим, бо понатягав собі непривичні до важкої праці мязи. Але згодом привик і до того. Руки погрубіли, лице обгоріло від сонця. Почував вовчий апетит і спав добре. Таке, на що ладився Шердко їдучи сюди могло бути лише в неділю та свято. Але і тоді Шердко мусів побувати по кілька годин в читальні. Познакомився з читальниками і співаками і вони його полюбили за його гарний голос. Лише не могли розібрати, що то за імення: Шердко і як воно в календарі записано.

XIV. Не міряй з паном носа.

По феріях вернули обидва до Львова, замешкали знову разом і взялись запопадливо до науки. Обидва мали в сім році робити державні іспити: Шердко перший, Несторко другий.

Вернувши до Львова Шердко застав повідомлення від директора, що може дістати лекцію у дворі на селі. Картка була вислана ще в серпні. Та тепер йому не треба було лекції, то навіть не пішов виправдатись.

Життя йшло одноманітно. Шердко їздив на Різдво і Великдень на Поділля. До батьківського дому не квапився і дуже рідко писав до дому. Так само перестав заходити

до брата в духовну семінарію. Досить того, що бачив брата на університеті. Мав причину виправдатися, бо у него іспит.

І справді зложив іспит з відзначенням. Професори вважали його за зразкового студента, котрий певно вийде на вченого чоловіка. Несторко зробив теж іспит. Поїхали знову на Поділля і знову возили снопи. Шердко навіть навчився ходити за плугом. Опісля Несторко вернув ще до Львова вчитися до 3. іспиту, а опісля мав вступити на судову практику в Тернополі. Потім Шердко остав сам на своїй кватирі, а о. Неврич посилав правильно пятьдесятку. Шердко був радий з того, що остав сам. Не тому, щоб Несторкова контроля була йому важкою, а тому, що тепер міг запросити до себе якого панича з читальні. При Несторку того не робив, бо нуж би Нестор підчас такої панської візити заговорив до него по руськи, а це могло б паничам не подобатись. Тепер Шердко прибрав свою кватиру трохи по кавалерськи, позичивши собі потрібну мебель, чого звичайні студенти не робили. Але паничі заходили до Шердка не задля дружби, приязни або товариської куртуазії, а тому, що його потребували. Він вмів багато і добре було у него деколи порадитись. Прийшло до того, що оден ґрафик з Поділля, якому не повезло при іспиті і мав його повторити в марті, наняв собі Шердка за вчителя домашнього і платив йому по 60 зл. місячно. Тепер Шердко стояв матеріяльно добре. Він зараз змінив академічну кухню на ресторан і харчувався краще. Змінив і кватиру на кращу, з передпокоєм і одягався так, що і біля ґрафського сина не було соромно. Тепер вправлявся у тому, щоб затвердити в собі великопанські манери та жести, спосіб говорення, то що. Тепер він вижидав тої щасливої хвилі, коли надягне фрак і піде представитись намісникові, як вступаючий до служби аплікант. А та хвиля наближалась непомітно, а певно. По другім відзначаючім іспиті зложив так само відзначаючо судовий рігороз. Того літа не їздив на Поділля виправдуючись тим, що зараз по феріях зложить третий іспит юридично-політичний і такий самий рігороз. — І так справді сталося. Тепер станув перед питанням, чи робити зараз третий рігороз і промуватися зараз на доктора прав, а опісля вступити на службу, чи рігороз відложити на пізніще і три місяці переждати. Це йому дуже подобалося. Він представиться в намісництві відразу як

доктор, а це безсумнівно і самому намісникові мусить заімпонувати. Але він нагадав собі, що сам своєю особою не розпоряджає, бо тут і о. Неврич має дещо сказати. Отож поїхав зараз на Поділля. О. Неврич сказав своє слово так катеґорично, що опозиції не могло бути: вступати до служби зараз, а ріґороз відложити на пізніще, бо шкода втрачати часу.

Отож Шердко зладив своє подання з прилогами, вистроївся після першої моди і пішов „під кавки". Він був певний, що його намісник гарно прийме, бо такими свідоцтвами хто будь не може повеличатися. Та воно трохи інакше вийшло. Ексцеленція був чогось не в гуморі. Висказав своє невдоволення, що з такими дрібницями йде до його на авдієнцію. Вистарчило внести подання до подавчого протоколу і ждати на резолюцію.

Але Шердко не брав собі так дуже того до серця. Був у ексцеленції, бачив його достойне обличчя, чув його голос і того було йому на разі досить. Він, як поступить в службу, то не раз буде мав нагоду бачитись і говорити з намісником...

Але на резолюцію прийшлось чекати довго. Приняти до політичної служби якогось там Абрамовича, хочби і Ришарда, гр. к. обряду, поповича та ще з руським свідоцтвом з II іспиту державного (перед руською комісією робив Шердко II іспит ради Невричів) то неаби яке завдання і треба було референтові добре справу розслідити. Пішла в рух ц. к. поліція у Львові, ц. к. староство повітове місця приналежности, а навіть видзялу повітової ради. Посипались реляції. Найкоротша була реляція поліції. Вона подабала на посвідку карної судової реґістратури: не приходить! Староство написало трохи ширше, але прихильно. За те видзял повітовий розписався дуже широко. Це реферував сам п. маршалок і дав себе знати. Самі суперлятиви. Дісталось при тім і старому о. Юліянові, бо від него зачиналась реляція. Мовляв: Авраам роди Ізаака...

По тих реляціях справа вже не довго ждала на полагоду, що Ришард Абрамович заіменований практикантом намісництва у Львові. Ця номінація появилась теж в урядовій ґазеті, бож немислимо, щоб така важна подія у політичному галицькому життю не була увіковічнена в тисячах примірників Gazet-и Lwowsk-ої.

Тої проволоки Шердко не змарнував і вчився до третого ригороза, хоч було йому це тяжко, бо мучила його нетерплячка, чому так довго нема відповіді.

Номінацією він дуже втішився. Ось він стає на першому щаблі тої драбини, що веде до старостиньства, а поза тим далі в незвісну країну щастя, почестий і т. і. Зараз пішла депеша на Поділля і до Несторка, що вже був в суді. — Тепер ждала Шердка люба емоція. Треба буде представитись в цілому намісництві, почавши від шефа президіяльного бюра, познайомитись з тою щасливою золотою молод'ю, котра вчилась в намісництві мало робити, а більше блистіти, гнути спину перед сильніщими, а дерти в гору носа перед слабшими і низшими, панувати над бідною масою, одним словом вчитись політично жити.

Шердко знав, як треба одягтись, щоб вистроїтися „на перший ґузик" і розпочав хожденіє, а це трівало два дні. Кого не застав в бюрі, лишав загнений на ріжку білет з брістолевого картону: ck. praktykant namiestnictwa. Представився і ексцеленції. Намісник приняв його не так, як перше і сказав йому щиро:

— Чого ви напнялись до намісництва? З такими свідоцтвами для вас місце в прокураторії скарбу. Там треба солідних робітників юристів...

Шердко не відповів нічого, а подумав собі, що з фіскуса старостою не буде.

— Бо то видите, ваше назвиско не аплікується на політичного урядовця. Тут треба бути, коли не шляхтичем гербовим, то бодай кінчитися на „скі".

— Я гадаю, ексцеленціє, що працьовників треба всюди, а шляхоцтво заступить мені академічний диплом. Я вже маю два рігороза.

Намісник підсміхнувся із Шердкової наївности.

— Це дуже гарно, що ви вірите у ваші сили. Я вас приняв завдяки рекомендації пана маршалка Пшибельського, котра була дуже добра, так що до вас, як і що до вашого батька.

Авдієнція скінчилася. Шердко розпочав практику у відділах, котрі треба було перейти всі, заки допустять до політичного іспиту. А притім він ладився до третього ригороза. На жаль воно вийшло так, що промоція sub auspiciis impe-

ratoris пропала. Шердко тим дуже турбувався, що тут не повезло, та хай йому! Доктором прав він таки зістав і зараз дав собі поробити нову серію візітівок з новим титулом. Для него настала нова доба. Не було над него серед тої панської і панськоватої юрби урядовців пильнішого і солідніщого робітника. Приходив до уряду точно в означену годину, коли ще другі спали, писав свої реферати старанно що до форми і змісту і по кількох місяцях звернув вже на себе увагу всіх. Паничі дивились на него зразу косо, як на влізливця. Та опісля стали до него наближатись, а згодом таки зжились з ним. Зразу кликали його по назвиску: пане Абрамович поки не став доктором. Тепер титулували його паном доктором. І вийшло того часу таке, що серед цілої юрби практикантів був оден лише Др. Абрамович. До Шердка стали забігати о пораду в працях, які їм були поручені. З того вийшло таке, що стали його затягати у свої товариства. При тій нагоді Шердко мусів поробити візити в місці у панської сметанки. Йому це подобалось, лише важко йому признатися, що він попович. Та Шердко вмить вигадав, що инчого. Як вже не можна було увихнутися від того, то він говорив що єго батько є... посесором в Сяніччині. Вжеж то і посесор блище до дідича чим піп... І люде в це повірили, бо впрочім нікого це так дуже не цікавило.

Аж одного разу сталась Шердкові в уряді не мила пригода.

Приїхав за ділом до Львова старий Абрамович і зайшов прямо на кватиру Шердка, а що не застав його дома, а діло було пильне, то почимчикував на губернаторські вали. Він саме до намісництва мав діло: подався о запомогу, знав, що зі староства відійшло до Львова, а резолюції не може діждатися. Треба діло підігнати, а у цьому певно поможе йому Шердко, котрий в намісництві служить. Він за тим писав до него, та Шердко на те не відписував. Якже можна? Він має йти до референта і зраджуватися, що якийсь там підгірський піп Абрамович то його убогий батько, котрий потребує запомоги? Це би йому запачкало табулю. Таж він афішував себе посесоровичем. Тому-то старий приїхав сам. При тій нагоді хотів побачити на віч, як його син доктор живе.

У портієра розпитав, де „пише“ п. Др. Абрамович і пі-

шов туди прямо. Застав Шердка, як відбував якусь конференцію з трома паничами від разу. Було тут двох графчуків і якийсь шляхтич. Вони розмовляли весело. Шердко гойдався в кріслі і пояснював юридичне питання, з вправою досвідного урядовця. Відчинились двері і війшов старий Абрамович одягнений в старий лисячий кожух з облізлим місцями ковніром. В руці держав якусь ґвелитенську стару клапаню і став розглядатися. Шердко зняв з носа золотий цвікер, щоб краще придивитись влізливцеві. Та коли пізнав батька, то дізнав такого круговороту голови, що чуть не зімлів. Старий помітивши між тими паничами сина розвів руки, щоб його обняти. На радощах забувся зовсім і заговорив по руськи:

— Якся маєш любий Шердку?

Шердко стояв як задеревілий, а паничі поглядали то на Шердка то на старого, вбогого священника. А далі повиходили діскретно з бюра не пращаючись.

Саме в ту хвилю, як старий обнявши Шердка вицілував сердечно, Шердко був близько омлїння. Така страшна компромітація його не то збентежила, але прямо зломила, пригнула до землі. Він поводився пасивно і давав себе батькові цілувати до несхочу. Аж як паничі повиходили йому стало легче і трохи зрівноважився. Було б гірше нещастя, коли булоб прийшлось батька представляти другим. А так то якось вибрешеся. Чомуж би цей старий піп не міг бути його стриєм, або вуйком, або яким дальшим кревним.

— Чого тато сюди зайшли? спитав, а в тих словах бреніла така безмежна розпука, начеб стояв над батьковою домовиною і питав: „чогож ти батеньку покинув нас сиріток".

— Я ж тобі писав, що моє подання о запомогу залягає в намісництві і треба його поургувати, а ти не відписав мені ані слова, чи листа не дістав? — а не ждучи на відповідь говорив далі:

— От чого будемо час втрачати... краще ходімо до референта, представ мене, хто я і справа піде мов по маслі.

— Алеж тату, так не може бути! Мені не вільно бавитись в протекції. Йдіть самі, навіть не покликуйтеся на мене, бо це й мені і вам нашкодило б, мені в авансі, а вам ось в чім: „зробіть мені це, бо мій син є концептовим урядником намісництва". Тут того дуже не люблять і мо-

гли б зробити на впаки... а друге діло в тому, що нам урядовцям заборонено приймати приватні особи в бюрі, хочби то був і рідний батько. Ми можемо дуже добре бачитись в моїм помешканню.

— Я там зайшов...

— А тепер йдіть тату з тамтого боку будинку до сіний до бюра ч... сам не знаю... до радника намісництва Шабля. Дорогу вкаже вам портієр. Поспішайте, щоб часом не вийшов куди.

Старий у все повірив, що йому наговорив Шердко. Не догадувався ні крихти невдоволення або неохоти, не поміркував, що син хоче його чим швидше позбутися, бо тут леда хвиля може війти шеф бюра і нова компромітація. Старий послухався і зараз вийшов. Шердко завважав, що батько кромі занечищеного старого футра з плішами мав на ногах старі, латані, нечищені чоботи. Коли батько опинився за дверми, Шердкові начеб камінь з серця зсунувся. Він став нервово проходжуватись по канцелярії.

„От несподіванка — сюприз. Чого його сюди до мене принесло? Йому здавалось, що я з радости скакатиму, як побачу його неголене лице, окутане лисячим футром. Лише мене компромітує перед людьми. Як так частіще мене налазити буде, то я пропав“.

Шерко хвилювався що раз дуще і вже не міг нічого робити. Лише для ока листував якісь папери, а опісля таки вийшов. А нуж батько ще раз прийде! Пішов прямо до дому і тут застав вже батька, як ходив по кімнаті і зазирав по всіх кутах, начеб робив домашну ревізію.

Добрий день, тату, за чим шукаєте?

— А добрий день, сину. Дивлюсь та дивуюсь, що у тебе так все по панськи.

— А так... певно не за ваші гроші, що мені посилаєте... Шердко дуже не любив, щоб йому хто по хаті нипав і тепер всердився на цікавість старого.

— Отож то, я саме хотів тебе спитати. з чого ти так достойно живеш?

— Це вас ніраз не повинно обходити,.. певно, що не краду, ані не позичаю на векслі з вашим підписом, бо за це ніхто не дав би крайцара.

— Та ні, я лише так спитався, а коли тобі так добре,

то певно обійдешся без моєї підмоги, бо мені дуже гірко... Ти вже давно у нас не був і не знаєш, як ми бідуємо, а тепер щораз дороще...

— Держіть собі, не потребую вашої дрантивої підмоги... а як вам пішло у радника з тою запомогою? Шердко хотів звести розмову на инчу тему...

— А щож, добре, казав ждати аж прийде до староства...

Шердко дививсь згірдно на батька, котрий виглядав мов старець з дому убогих... Латані, нечищені чоботи, витерта стара ряса, забруджений „обойчик", що ледве знати було „пацьорки", не брита, щитинувата, сива борода.

— Бійтесь Бога, тату, чи у вас не ма вже кращої одежі? Та як можна так в намісництві показуватися? Та чому ви бодай неоголилися?

— Не обрився, бо спішивсь до потягу. Гадав, що обриюсь тут, та не міг у тебе знайти бритви...

— Та тут є фризієри...

— Е! фризієри, говори здоров, за те треба зо три шістки заплатити, бо у мене твердий волос... А що до реверенди, то, мій любий... коли проситься о запомогу, то годі надягати нову реверенду і нові чоботи, бо дадуть фігу з маком, не запомогу... Старий зробив хитрий вид і підморгнув на сина.

— Гогого! Я їх знаю, я що року подаюсь о запомогу і все так роблю... Але знаєш сину, що я голодний. Все, що забрав з дому по дорозі зїлося...

— Зараз пійдемо обідати...

Ой, тільки щоб не дорого, бо то по реставраціях у Львові дуже друть за найменчу річ. За кусочок хліба, або за оден огірочок такий як пальчик. Пошукаємо якої дешевенької реставраційки на краківськім. Я там знав одну таку, ще як ходив на теольогію.

Шердко не зважав на базікання скупого старця, а думав над тим, де би піти з ним на обід. Певно, що не там, де він харчується, бо там його всі знають... Пішли зараз на краківську вулицю до одної другорядної харчівні, де певно Шердкові знакомі не заходили і посідали в кутку. Шердко запорядив, що їм мають принести. Яку лише страву принесли, старий шептав Шердкові, щоб питав зараз і кільки

то коштує, бо опісля заспіває, як за рідню маму... Шердко скидався, що того не розуміє... На прикінці казав принести дві шклянки пива. Старий міркував собі, що те все буде коштувати. Шердко прикликав платничого і обчислився. Виняв з кишені елегантну мошонку, заплатив та ще поклав для служби гульдена на столі. Старий заглянув в мошонці Шердка більше гроший. Йому аж легче стало, як Шердко заплатив, бо йому була б велика шкода на такий ґранд-обід шарпатись.

— Ходім! Кельнер кинувся одягати гостий, начеб то які графи були.

— Коли, тату вертаєте?

— Хиба зараз. Не знаю, коли поїзд мій відходить на Перемишль. Тут кожний день багато коштує...

— Певно, що так. — Тепер Шердкові полегчало, бо як би старому забаглось кілька днів посидіти то не знати, що з ним робити.

— Але ти, сину, таки припильнуй моєї справи з запомогою.

— Я вже татові казав, що я того не можу зробити, каже вже схвильований. Я не буду собі задля вашої дурної запомоги шкодити в карієрі... Нині відїзджає поїзд на Перемишль о 5. годині вечером... так, так, я собі добре пригадую, то татові треба пильнуватися.

— А добре, добре, певно. Чого би я тут сидів? тут таке все дороге. Я не можу з дива вийти, з чого ти живеш?

— Покиньте, тату, тим турбуватись і не питайте.

Йшли далі не говорячи вже нічого до себе. Шердкові було пильно зайти до дому, щоб кого знакомого нестрінути.

В дома не знав Шердко, що зі старим говорити. То був тепер для його зовсім чужий чоловік, якась влізлива причепа, що може йому богато шкоди накоїти. Він не питав ні одним словом, що чувати в хаті, як живе мама, чи здорові? Йому здавалося, що колиб про це став розпитувати, то старий міг би спізнитися до поїзду і вернув би з двірця знову йому на голову. Шердко ходив нервово по хаті і все по дорозі прятав непомітно і ховав по шуфлядах і замикав.

— Я забув тобі сказати, Шердку, що мама тебе поздоровляє.

— Спасибі! А щож, мама здорова, все в місті мешкає?

— А вжеж, що в місті, поки хлопці не покінчать школи. Кадзя перевезлась жити аж до Бірчи, її чоловік там сотрудником. Чому ти на весілля не приїхав?

— На весілля? Ага правда. Не можна було, бо у мене був тоді екзамен — їй Богу не міг. Шердко нагадав аж тепер, що Кадзя вийшла заміж, а він лише телеграму вспів післати.

— Ну слава Богу, що вона вийшла заміж, хлопці якось дадуть собі раду, а я також їм поможу, як зістану старостою.

Старий всміхнувся любязно.

— Ти таки не покинув тої гадки? Дай Боже!

— Для того я вступив до намісництва,

— А як там з тобою поводяться?

— Дуже гарно. То, тату, цілком инчий світ, инчі люде, як нам здавалося... пани! Мене дуже цінять, бо я багато знаю і вмію... Я буваю що тижня у намісника ексцеленції на чаю...

— Що ти говориш, Шердку... у ексцеленції?

— Щож у тому дивного? Ексцеленція пані намісникова запрошує всіх концептових урядовців... Шердко був радий, що про це зайшла бесіда і він може почванитись, а батько певно скаже про це в дворі. До тепер він нікому не говорив, ані не писав. Тому він від разу подобрів і став говірким.

— Ну, і там собі всі так... за панебраце?

— А тато як гадали? Там рівність... тільки, знаєте, при столї уважають на ранґу. То само собою зрозуміле. Годі молодим сідати перед радником намісництва.

— Дай Боже, дай Боже! Дуже тішуся, що ти так в гори вибиваєшся. Як ти йно подався до намісництва, то до нас до староства і до видзялу приходило запитання, який ти і з якого роду? І пан маршалок говорив мені, що дав тобі дуже добру кондуїту, як не може бути лїпше. Казав, що зробив це задля моїх заслуг...

Це вже трохи Шердкові не подобалось, що батько з якимись заслугами на торг виїздить.

— Слухайте, тату, коли б не мої гарні свідоцтва, то ні пан маршалок, ні ваші заслуги нічого би не помогли. Прошу від мене поздоровити маму, кланяюсь пану маршалкові, бо мені спішно до бюра...

— Як то? то ти мене не відпровадиш на дворець?

— Не можу. Я мушу точно бути в бюрі. До того ще нині сессія, а я маю реферувати... тому і попращаю вас зараз. Як будете виходити, то замкніть покій і ключ передайте сторожеві камяниці, тому, що вам дав рано. Шердко вицілував старого і вийшовши на вулицю відітхнув повною груд'ю. Добре, що батько не запросив його на свята, бо мусів би відмовитися. А чейже другий раз сюди не прийде, бо запомоги дають лише раз в рік.

До бюра прийшов трохи пізніще. Він говорив батькові правду, що сьогодня сессія і йому треба реферувати. В намісництві було заведено практичні курси з молодими адептами політичних штук. Там кожного разу по черзі під оком старшого радника мали молоді урядовці реферувати і обгорювати закони. І сьогодня приходила черга на Шердка. Він так виробився у тому, що виготовлював такі реферати для других і тому паничі забігали у него ласки. Було таке, що такого реферату панич навіть не навчився гаразд прочитати.

І це було правда, що Шердко ходив до панства намісників на чай, бо так було справді. Пані намісникова давала два рази в тижні в своїх сальонах жур-фікси, в четвер і суботу. Але тут не було такої рівности, про яку говорив Шердко, бо четвер був призначений для аристократії з блакітною кровю, для тих, що мали найменче пять булавок в гербі, а субота була призначена для звичайних урядовців, для людий з „ґміну". Сюди належав і Шердко. Він знав об тім посортованні людий і така нерівність його хвилювала та злила. Таж прецінь, коли тут було діло з урядовцями, то треба їх було сортовати після ранги, знання, талановитости і тоді він мав би право до четверга. Особливо тепер, коли він дав себе знати, коли добув академічного диплома, коли всі звернули на него увагу. Коли про його працю довідався і сам ексцеленція, він почував себе в праві до четверга, а не до суботи. І одного четверга він справді так зробив. Вистроївся так, що хоч і графикові куди там і пішов на сальони ексцеленції в четвер. Не зважав на те, що камердинер дививсь на нього як на чоловіка, що помилився і не в ту улицю попав. Він дав себе роздягнути в гардеробі і приладив собі десятку для слуг, як буде виходити (він

знав, що паничі дають лише по гульденові) і вмашерував по попереднім заанонсованню до сальону. Пані намісникова, котру у Львові загально звали: „dzika Maryśka“ сиділа як раз на канапі околена гостями. Вифраковані пани крутились біля неї роєм і говорили чемности по французьки. Коли камердинер заанонсував пана Д-ра Абрамовича, всі дуже счудувалися. Паничі позакладали на очі моноклі і звернули свої аристократичні обличчя на двері. Війшов Шердко, вклонився по панськи від порога і машеровав до ясновельможної привітатись. Та мусів зупинитися серед дороги. Їх ясновельможність приткала до очей шкла і замахала рукою на контр-пару.

— Ви на суботу, ви на суботу! І зараз повернулась до оточення і стала далі ласкаво розмовляти.

Шердко виглядав так, начеб лобом вдарив о стіну, котрої перше не бачив. Але вмент отямився, вклонився і завернув до порога. Лакеї підсміхались, помогли одягтись. Шердко сердитий мов чорт, не дав їм нічого і вийшов. Зразу неміг собі з'ясувати, що з ним сталося? То його докторат, його праця, солідність, знання не мали жадної вартости між тою арістократичною юрбою неробів? Він ходив довго по валах мов зачаджений... Так неповинно бути. По довгих міркованнях він додумався, що треба розріжнити два світи, начеб дві окремі кімнати: світ праці і зусиль і світ забави. У першому світі він на першому місці, а другі позаду, У другому на впаки. Він собі зараз пригадав, що на суботніх приняттях були самі Шаблі, Шварци і така инча бранжа. а не було Лянцкоронських, Потоцьких, Пиніньских і прочих з блакітною кровю... Ось воно як! Чому він ранче такого не додумався? Було б не прийшло до такої компромітації. Тепер підіймуть його на сміх, назвуть суботником, а може і шабасником... Та тепер він зробить так, що і в суботу не піде. Хай dzika Maryśka знає, що він має свою амбіцію і не позволить себе обиджати. Чи він мусить ходити? Те ходження могло б мати практичні наслідки, коли б воно було в четвер. Тоді стикався би з арістократією; знакомився, давав себе пізнати. А так стрінеть ся з Шаблами та Шварцами, з якими стрічаєсь трохи не що дня. Казала Фесся, що обійдеся! Тими міркуваннями він так схвилювався, що почував біль голови і довго ходив по стежках поки не зрівноважився.

Того вечера не міг вечеряти, так його розпирала досада. Подразнена амбіція мов влізливий віритель допоминалася сатисфакції... А якуж він може дістати сатисфакцію? То велика пані, жінка найбільшого пана в краю, котрий з самим цісарем говорить собі на „ти“. Колиб він зважився на щось, то неминуче нічого не діпне, але пропаде сам, хоч з краю втікай... Отож треба було амбіції дати по носі, здавити в собі досаду і сидіти тихо... Від четверга до суботи мучився думкою: чи йти в суботу, чи ні? В суботу вже був навіть одягнувся і вийшов, але з сіний завернувся, вдарив себе з досади долонею по лобу і роздягся зараз. Не пішов і з того йому полегчало на серцю, що бодай таку сатисфакцію дав своїй покривдженій амбіції. Але зараз на другий день прийшлось жалувати того кроку. Зійшлись люде з тої самої катеґорії, що й він, значить старші і молодші, Шаблі та Шварци і стали питати, чому не був? Намісникова завважала його відсутність. Коли він справді, як каже, був недіспонований, то треба було виправдатися, бо так не можна. З dziko-ю Мариською нема що зачіпатися, бо вона завзята і мстива баба, а як скаже мужові слово, то кинуть його на другий кінець Галичини і він пропащий. Щож йому робити, щоб лихо направити? Треба прийти в найблищу суботу і виправдатися, та просити вибачіння.

Але всеж Шердко мав сатисфакцію, що дав такій великій пані по носику. В суботу прийде і виправдається.

І він так зробив. Як зложив глибокий поклін перед софою в сальоні, де сиділа намісникова, став виправдуватись добірними словами. Він дуже перепрацьований і почував сильний біль голови. Dzika Maryśka кивнула головою і відізвалась по французьки до своєї сусідки:

— Ce parvenu eroit, que le monde périra par son absence.

(— Цей парвеній думає, що без його приявности і світ провалиться).

— Je ne crois pas de tont ainsi, Madame, la comtesse, rèpond Richard aussi en français, mais je crois quil soit le devoin d' ëducation de societë, de s'excuser quand on êtait invitè et on n'est pas venu.

(— Я так не думаю, ясна пані ґрафине, сказав Шердко теж по французьки, але я вважав обовязком товариського виховання, що хто запрошений не прийшов, повинен виправдатися).

Графиня збилась з пантелику, звідки той попович французьку мову знає? А в голос каже бючи себе вахлярем по коліні з досади:

— Не про вас говорилося... і зараз відвернулась до своєї сусідки. Значилось, що може вже спрятатись з очий.

І він відійшов, вклонившись глибоко, та замішався в юрбу гостий, що стояли гуртками і з тиха балакали.

— А що, виправдався?

— Так, вже по всьому, я дістав абсолюцію... Але що мені робити далі? Я вже зачав вчитися до політичного іспиту і мені шкода часу втрачати на такі...

— Зробіть так. Пійдіть на авдієнцію і попросіть пільги в пополудневих годинах задля науки до іспиту. З того знатимуть, що ви не можете приходити на журфікси, тай годі.

Шердко так справді зробив.

— Щож вам так спішно з іспитом? Ще не перейшли всіх відділів практикою...

— Я вчусь теорію, а практикою доповняю решту.

Властиво кажучи, ексцеленція розумівся на практиці і законодавстві, на відділах, стільки, що вовк на звіздах. Але він знав, що паничі з іспитами не спішаться і не одного треба було підганяти, що шефи бюр жалуються, що урядничий нарибок нічого не вчиться... А той доробкевич попович хоче випередити з іспитом старших.

— Хай буде, проз мене. Я вас звільняю від пополудня — зголосіться у вашого шефа бюра.

Шердко так і зробив, а шеф каже:

— Чого ви з тим лізли до ексцеленції? Це належить до мене. Відтак ексцеленція сердиться на нас, що з дрібницями не дають йому спокою.

— Я того не знав, але думаю, що нічого злого не сталося, а мені було пильно, бо я хочу взятися до книжки і відгородитися від усього світа, про ніщо не думати, всякі забави і журфікси завісити на кілок.

— Як то? Відрікаєтесь навіть тих журфіксів суботніх у ексцеленції?

— Це мені заваджало би теж...

— Це возьмуть вам за зле... Я догадуюсь: ви не можете того фатального четверга забути... Амбіція вам докучає і ви по части маєте рацію. Ваша амбіція то також по части

добра прикмета, але кажу вам, молодий чоловіче, що в політичній службі треба не одну гірку пілюлю проковтнути і навіть не показати з виду, що вона була гірка...

— Я пійду і виправдаюсь, та це нова колізія і я знову себе осмішу. Як мені це зробити?

— Підождіть, я вас з клопоту освободжу. Буду говорити з ексцеленцією за ваш пополудневий урльоп і тоді скажу. Будьте спокійні.

Шефові зробилось жаль молодого хлопця. Він бачив у ньому зразкового чоловіка, полюбив його і ворожив, що Шердко пійде високо. То якась феноменальна пильність, талановитість, амбіція.

Пополуднева неприявність Шердка в бюрі не далась відчувати, бо він перед полуднем зробив все, що йому поручали. Але на суботи не приходив, а це намісникова помітила, взяла це за ароганцію парвена і загнула собі за це сміливця молодика покарати. Чейже не мав права обиджатися тим, що назвала його парвенієм, бо він ним є. — Якось раз заговорила про те з мужом, що того гордого молодика варто покарати і перекинути його на провінцію.

— Йому треба дати спокій, бо він тепер вчиться до іспиту і длятого я його звільнив від кожного пополудня від бюра.

XV. Шердко довідується страшні річи.

До Невричів їздив Шердко два рази в році, на два великі свята. Взаємини між судженими були добрі, але дуже холодні. Оля знала, що має вийти за Шердка заміж, що він дуже пильний, талановитий, в товаристві веселий і милий, що всі його хвалять. Так само Шердкові Оля подобалась, як гарна дівчина, розумна головка і господарна, з доброго гнізда дитина, а що найважніще: вона богата. Він тим вдоволявся і був тої думки, що вона як раз йому під пару. Але глибшого почування між ними не було. Одне і друге знало, що мають побратись і тому ні одне, ні друге инчими людьми не інтересувалось і не припускало до серця любовних почувань до инчих. Той факт, що вони заручені, був для них заборолом перед стрілами амора з якого инчого боку.

Шердко говорив все з Олею поважно, начеб з своїм учнем. Говорив про музику, про товариське життя в вищих сферах, про свої пляни на будуче і т. і. На ніжніщу нуту Шердко не вмів заграти. Усяка поезія була йому чужа. Вважав її, як зайву, непотрібну річ, добру для людий менче серіозних, оттак за недільну забавку, для тих, що женихаються, а не гадають женитись справді. Без того можна жити і авансувати, бути зразковим мужем і т. і. Поза основне знання законів Шердко не знав нічого, не читав навіть повісти, романи перестав читати, як вийшов з ґімназії і загряз в кодексах. Він належав до тих людей, що поза вивченням того, що в шкільних книжках, а відтак фахових, все инше є непотрібним баластом мозку. Тож розмови між зарученими були дуже реальні. Багато розказував Олі про те, яка поведенція на приняттях у великих панів, у ексцеленції, того вельможі, що хиба цісарові рівня. Оля слухала його цікаво. Правда, що нераз почувала порожню у тій балачці, хотіла би дещо ніжніщого та живіщого від свого майбутнього мужа почути, але як всі заєдно говорили, що Шердко дуже мудра людина, то й вона в те повірила і їй здавалося, що так повинно бути, що инчі теми були б непристойні і глупі, добрі для звичайних дівчат, гусочок, а не поважних людей, що мають засісти на старостинськім стільці.

Такий стан трівав довго. Молодята сходились, балакали, проходжались, співали, грали дуети на фортепіян і скрипку, і це їм вистарчало. Аж згодом прокинулась в дівчині душа. Вона стала доспівати, зблизилась хвиля переміни з дитини в дівчину. Оля почула порожню між нею, а її судженим, котра ставала що раз прикріща. Те все, чим її суджений годував до тепер, її не вистарчало. Це бажання виступило у неї з повною силою, як Шердко приїхав на Великдень першого року своєї політичної карієри. Вона бачила, що у неї не так, як у людей. Її подруги, що по виходили заміж признались, що вони нераз цілувались, та обнімались з своїми судженими, геть ще до весілля, що нераз і мама таке побачила, та не говорила нічого, не гнівалась, бо це неможливе, щоб молодята по заручинах не поцілувались. Неж не гріх.

А Шердко, то лише цілує руку на привітання або прощаючись, а поза тим нічого. І тепер того разу, як Шердко приїхав, вона думала, що він так зробить. Це її дуже хви-

ллювало, бо не могла собі з'ясувати, як воно буде. Та Шердко і тепер, як все приступив до неї на привітання сальоновим кроком і не дивлячись навіть в лице, поцілував її в руку і спитав ніжно: „як ся маєте, панно Олю?“ Але це діялось при других — погадала собі. Коли будуть на самоті, то певно вже тепер буде інакше. Незадовго зійшлись в сальонику. Оля сіла на канапі і просила Шердка сідати. Та він замість сісти поруч неї, сів напроти неї на фотелю і розпочалась розмова, суха, буденна, котра дівчини ні раз не цікавила. Оля почувала невдоволення. Слухала одним ухом, а думала про друге. Аж відразу перемогла себе і сказала:

— Чи справді це, що мені оповідаєте, таке для вас цікаве, бо для мене ніраз ні.

— Як же? Для вас, панно Олю, не цікаво почути про мої поступи в службі? Таж воно є підставою того, як ми колись заживемо, як я піду в гору по єрархічній драбині, а ви зі мною ділити будете мій уряд і становиско в громадянстві?

— Не цікаве, бо це аж опісля покажеться, як воно буде. Але я вас мала давно вже про одне спитати, до тепер мені не звісне. Ми вже тільки літ заручені, а я ще від вас не чула того слова, котре перше повинна була почути. Чи ви справді такий чоловік діла, що це слово вважаєте зайвим? Ви мені ще не сказали, чи ви мене любите, ані мене не спитали, чи я вас люблю. Чи ви справді вважаєте замужжя за якусь умову без ніякого инчого підкладу? Я би хотіла це вже раз від вас почути, хоч би в четвертому році по заручинах...

— Алеж, панно Олю, таж те розуміється саме собою і не потреба того слова повторяти. Признаюсь вам, що це слово таке для мене святе, що боюсь його вимовити, щоб не поповнити хули... Шердко заскочений таким питанням лепатав, що слина на язик принесла і надрабляв великим патосом.

— А! ви говорите хиба до того, що жидам ізза шани не вільно було вимовляти слова „Єгова“. Ей, то не так. Як я кого люблю, то й скажу, що люблю, бо так в світі водиться.

— Коли вам на тім залежить, то й скажу вам те святе слово, що було заховане як дорогоцінний скарб на дні мого серця. Люблю вас безмежно і готовий за вас моє життя віддати... Він приложив руки до серця і зсунувся з фоте-

ля на вколішки... Її руку приклав до губ і цілував горячо, що сили.

— Та я і від вас хочу почути те чарівне слово...

— Я вас люблю, пане Ришарде. Я вам сказала тоді, що готова вийти за вас заміж, хоч я тоді не знала ще, що то значить любов. Аж згодом я помітила, що між людьми не так водиться, як між нами. Ви все були такі поважні що мені врешті-решт аж навкучилось. І тому я вирішила собі поговорити з вами на розум при першій нашій стрічі. Притім я не думала, що ви передімною будете клякати... Встаньте! Мені це смішно приходиться. Говорімо з собою як на заручених пристало...

— Я хотів таким способом висказати вам своє обожання...

— Я не хочу, щоб ви мене обожали. Це похоже на ідолопоклонство, а я не хочу грати ролю якогось божества, коли я людина.

Шердко устав на ноги і погадав собі: „ну, коли ти людина, то й добре". Він обняв її перший раз і поцілував. Вона не оборонялась. Цеж так має бути...

Зараз опісля взявшись під руку вийшли в сад, де як раз щойно прочищено стежинки. Та Шердко знову не знав, про що йому говорити, як не про свої бюрові відносини, про свої аспірації.

Олі стало досадно.

— Прошу вас, перестаньте, бо це мене ні морозить, ні гріє.

— Якже? вам це байдуже, чим я буду? Таж це основа нашого щастя.

— Ні, я не хочу такої основи щастя. Я вимагаю лише, щоби мій чоловік мене любив і був чесною людиною, щоб совісно сповняв свої громадянські обовязки, а все прочe мені байдуже.

— Чи вам і це було б байдуже, коли б я авансував, хочби і на старосту?

— Овва! Чи в старостинстві усе щастя? Впрочім до того ще так дуже далеко...

— То правда, але все воно краще обдумати на перед. А як воно любо мріяти про майбутнє щасливе, почесне...

— А може воно краще говорити і думати про теперішнє. Чи ви інтересуєтесь коли теперішнім?

— Що ви маєте на думці?

— Чи брали коли участь в житті нашої академічної молоді, бо того я від вас ніколи ще не чула. Чи ви знаєте, які у них думки, які ідеали, над чим працюють?

— А щож... академики... одні вчаться до іспиту, инчі байдикують, одним добре, другим гірше, одні живуть у Львові, инчі на селі, як звичайно...

— Але я не про те питаю, каже Оля запаленівши, бо її здавалося, що Шердко глумиться — я питаю, що вони роблять під національним, та громадянським оглядом.

— Мають свої товариства, сходяться...

— Ходять обідати до академічної столівні, пють снідання, а дехто без вечері спати лягає... Правда? — Вона стала сміятися, а Шердко помітив, що вона глузує.

— Про це я від вас ніколи не чула. Ви подумайте, що ви кромі того, що ви юрист, урядовець намісництва, ще й Українець, син свого народа, якому треба служити і цікавитись його долею. Чи так?

— Ну, так, певно. Але я зачну тим цікавитись аж тоді, як стану на такому становиську, що зможу йому помогти.

— Але за той час ви забудете про той народ, ви відстанете від нього і він вам стане чужим, байдужим. Не будете знати і не зрозумієте, які у нього потреби і чим йому помогти можна...

— О ні! ви помиляєтесь, я за тим слідкую... Наш народ бідний, а при тім темний, лінивий, підступний, недовірчивий та хитрий...

— Славно, пане Ришарде! кликнула Оля і плеснула в долоні — браво! Ви підглянули всі хиби, всі пороки свого народа, а ні одної доброї прикмети у йому не помітили... А ви готові йому помагати, значить в першу чергу братись його лічити. Ну так. Та я думаю, що це не по лікарськи. Лікар мусить звернути увагу не лише на те, що у людини хоре, але і на те, що у його здорове, бо не знатиме, яку дозу ліку йому приписати. Я це знаю від батенька, котрий теж недужих лічить. Та ви лише на уємний бік звернули увагу, та я ваших поглядів не поділяю, бо вони обидливі для нашого народа. Може бути, що у ваших сторонах такий саме народ, як ви його тут змалювали, але цих хиб не можна пришпилювати до цілого народа. Тут також живе український народ, але він за малими виїмками не такий, а на-

вряд він добрий, працьовитий, з вродженою інтеліґенцією, з природною талановитістю. Він гостинний, щирий до того, хто йому друг. Я його люблю і величаюсь тим, що я дочка українського народа... Оля випрямилась, її лице запаленіло, а очі блистіли самопевністю, святим переконанням, що вона так само вірить, як говорить.

— А гадаєте, панно Олю, що я не гордий з того, що я Русин?

— Ну, як би я такий погляд мала на український нарід, як ви і якби той народ був справді такий, як ви його змалювали, то я би плюнула на него і не дивилась би у цей бік, а пристала до инчої народности.

— Я не так річ розумію... Що инчого народ, як нація, а що инчого простолюдин. Кожний народ ділиться на дві окремі кляси. Возьмім тут: інтеліґенція, т. є вища верства і люд... Я не вважаю можливим пристати до инчої народности, я її не виречусь...

— Вибачте, але то лише фраза... Коли б ми йно нашу інтеліґенцію зачисляли до народа, то ми задля малого числа не були би народом. Але наша народня сила якраз не у тій нечисленній інтеліґенції, але в народі... Та сила ще дрімає і обовязком інтелігенції є її розбудити з дрімоти... А що до приналежности народньої, то це теж фраза. Можна належати до неї лише з імення, та з того не буде жадного пожитку. Отож краще б сказати явно і славно, я там не хочу належати. Я гадаю, що те, що ви про наш народ говорите є безосновне, бо ви вже тут мали нагоду пізнати, що так зле не є, а коли в якійсь там Богом забутій закутині є такі люде, як ви говорите, то хто тому винен?

— Безперечно, що уряд, система, з якою відносяться вищі сфери до народа з поконвіку...

— Начхать на ті всі вищі сфери... Тому винуваті ті, що їх Бог поставив на керманичів того народа, а вони нічого не зробили дбаючи лише про себе... Чи у вашому селі є читальня?

— Це в наших сторонах незвісне.

— Але священники та вчителі у вас є?

— Але вони в лихих матеріяльних відносинах.

— Тому то й бідні, що про народ не дбають... Який там перший ліпший панок заскалить око і скаже: не руш,

то всі присідають до землі. Отож коли б ті про народ подбали, його освітили, то й там був би він такий, як і тут. А він тут ані не лінивий, ні підступний, ні хитрий і не темний. А він сам із себе таким не зробився і треба було над ним працювати... Мій батенько, як сюди прийшов, то не застав гараздів.

— Ви, панно Олю, говорите так, начеб обидились тим, що я про народ сказав.

— Ви самі повинні би обидитись, коли б хто в такий спосіб обидливий висказався. Виж причисляєте себе до того народа. Та лишім це. Ізза того не мусимо сваритися. Та скажіть мені, будь ласка, які у нас тепер літературні новини? Батько передплачує „Правду", та вона приходить лише два рази в місяць.

— Літературні новини?

— А так. Хибаж того так богато, щоб не можна затямити?

Та Шердко не знав, що відповісти, бо він літературою зовсім не цікавився. За „Правду" чував лише з назви... Та що тій дівчині сталося? Не бачив її пів року і така велитенська зміна.

— Признаюсь вам, що я так занятий наукою, що немав часу за тим стежити. Коли б я був знав, що ви тим цікавитесь, то був би розвідав і навіть дещо привіз...

— А „Молот" або „Дзвін", дрібну бібліотеку ви читали?

Тепер Шердко нагадав, що він дещо чував про ті два журналики, видавані за жебраний гріш голодних академиків. Їх вічно поліція конфіскує. Вони видавались при допомозі з Женеви. Він знав, що це соціялістичні червоні орґани, до яких правовірному чоловікові навіть доторкнутися гріх.

— Ви би хотіли, щоб я таким інтересувався? Я чував про це у наших сферах. Та мене би зараз прогнали зі служби і пропала би моя карієра раз на все. Я політичний урядовець повинен стояти на сторожі суспільного ладу і порядку...

— Карієра, аванс, лад і порядок... повторяла Оля важко зітхнувши. Певно подумала собі: от я собі вибрала товариша долі.

— От добре, що ми заговорили на цю тему, бо коли б не те, я була б вам показала тих грішників, ворогів ладу і порядку, бо маю їх в комплеті. А так, то не буду вас ними лякати.

— Я, панно Олю, помічаю в вас велику переміну поглядів від того часу, як ми у послідне з вами говорили.

— Скажіть краще, що ви говорили, бо я лише слухала. Отож про такі діла ми не говорили ніколи аж тепер. Тож не можна говорити про зміну моїх поглядів, як я не мала нагоди до тепер їх виявити. Тепер ми договорились до такого, що у дечому ми не годимось.

Шердко помітив не без страху, що Оля, коли справді так думає, як говорить (може вона тільки так з ним жартує) соціялістка. Хто її на таке переробив? Але так не може бути. Хибаж може бути жінка політичного урядовця, майбутнього старости таких поглядів? — Та це пусте. Батько певно про те нічого не знає, бо де священик і то богач, а де соціялізм! Треба конче зі старим поговорити... Який чорт підсунув її тих „Молотів" і „Дзвонів"?

Тепер ходили обоє по стежці мовчки, а кожне думало про що инче.

Аж вийшов з хати о. Генрих і прямував до них у сад та покликав в хату, бо на дворі стало холодніти. На порозі взяв Шердка під руку і повів в канцелярію.

— Як же там у вашому урядованню?

Шердко попав зараз на любу тему. Став оповідати про свої подвиги, працю в бюрі, признання старших, а навіть самого ексцеленції. Він тепер дуже вчиться, бо хоче по році практики зложити політичний іспит. Через те він випередить своїх товаришів і при такій світлій кваліфікації може незадовго зістати концепістою, а тоді сповниться його задушевні бажання і можна буде подумати о вінчанню.

— Отож, я саме хотів з вами про те говорити. Літа минають марно, шкода вашої і її молодости. Мені найлюбіше було б, як би ви були вступили до адвокатури, але коли вам подобається політична карієра, то най буде. Пригадую собі, що покійник Лаврівський напирав на те, щоб наша молодь вступала до політичної служби, бо коли наступить зміна для нас прихильна, то не будемо мати своїх людей...

— Те саме і мене склонило йти до політичної служби. Тому-то і мені так спішно з іспитами, щоб мене не ласкочила зміна системи... Впрочім, чи я не надуживаю доброти Вашого Високопреподобія... Я хотів би чим швидче опинитись на свойому хлібі.

— Воно зразу того хліба буде обмаль і треба вам буде помагати. Я з тим рахуюся. Отож колиб вам прийшлось йти на провінцію, то старайтесь конечно до Тернополя. Тут мені близько буде довозити вам, чого в хаті буде потреба.

— То булоб все в порядку, каже Шердко по короткій мовчанці. Та я мав би ще одну річ обговорити з о. каноніком. Я завважав нині в панні Олі велику переміну. Вона бачу за той короткий час богато прочитала...

— Добре, що ви це помітили. Це мене тішить, я її все заохочую до читання, бо на мою думку жінка повинна дорівнювати чоловікові хоч би тільки загальною освітою, а без того, то буде йому не під пару. Вона спроваджує собі книжки зі Львова...

— Шкода, що я цього не знав, а то бувби подбав про вибір, бо не все можна недосвідній, молодій дівчині читати.

— Як ви думаєте про романи і до того французькі, котрі вважаю невідповідними для домашної лектури дівчат, то заспокійтесь, вона такого не читає і не любить. Вона читає дещо инче. Приходить женевська „Громада“, видавана Драгомановим, приходять львівські видавництва того невеликого гуртка молодих наших письменників.

— І о. добродій позваляють на таку лектуру? сказав Шердко з великим здивованням,..

З неменчим здивованням подививсь на него о. Неврич·

— А це чому? Хибаж ми маємо остати вічно назадниками і лише це читати, що перепустить ц. к. цензура і заапробує консистор? Ні мій пане! Нам треба йти з часом, з поступом, а це репрезентує наш Драгоманів і ті не чисельні його приклонники. Признаю, що Драгоманів у нашому громадянстві з'явивсь за рано... а може трохи за пізно, бо колиб такі кличі було у нас піднесено по 48. році, то ми певно були б зайшли далі, чим до тепер зайшли,

— Отче добродію! Хиба не знаєте про послідний процес проти Франка, Павлика і тов., про ревізії і арешти? Уряд не може неспинювати поширення соціялістичного руху, котрий загрожує переворотом суспільного ладу і порядку. Хиба не знаєте, що всі львівські народовці виреклись і Драгоманова і тих молодих ентузіястів, котрі деморалізують молодь і то навіть гімназіяльну?

— Відреклись дурні і назадники...

Шердко буцім то не чув і говорив далі:

— Добре то писала про нас Gazeta Lwowska, що Богу дякувати між поляками нема соціялістів і хиба голодні руські академіки заразились соціялізмом, котрого поширення треба поборювати всіми способами...

— А ви тому повірили? Та я і забув — жартував далі о. Неврич, ударившись рукою по чолі, — що говорю з політичним урядовцем, перестаньмо про те говорити і ходімо на каву.

При каві говорилося про буденні справи зовсім не цікаві. Оля була весела і вдоволена, як людина по сповненню обовязку. Мусіла вже раз розмовитись з своїм судженим і дізнатись, що він думає. Тепер дізналась, а коли він скапітулював тепер, то так буде і далі. Він мусить стати людиною поступовою, а при його талановитости, це не буде важко.

По каві о. Неврич пішов знову до канцелярії з Шердком. Леда хвиля сподівались приїзду Несторка. О. Неврич зачав розмову на ту саму тему. У його було перед святами дуже мало часу і хотів його використати.

— Я би вам радив з тими книжками познайомитись. Політичний урядовець повинен про все знати навіть про те, що заборонене ззконом. Без того не може він як слід урядувати. Признаюсь вам, що мені писання Драгоминові і тих молодих ентузіястів подобались. Там правда незакривана фіговим листочком. То лише наше рутенетво стоїть на перешкоді їх поширенню між народом. Вони ще таких думок не можуть зрозуміти, бо вони не можуть вийти з зачарованого круга шабльону. Але прийде час, що українське громадянство буде соромитись сьогоднішного назадництва. Франка викинули з Просвіти і Бесіди! Чоловік незвичайно талановитий письменник, поет, котрий ще в гімназії показував свій талант і його викидають! Qui bono? питався.

— Ті товариства хотіли, самозрозуміле, скинути з себе всяке підозріння в соціялізмі і очистити себе перед правительством.

— А що їм правительство за це дало, або дасть? Фігу з маком. Вже булоб якесь оправдання буцім — то, колиб ті наші товариства брали якісь підмоги від правительства булоб воно тоді „niehonorowo ale zdrowo", але так ни nichts,

dir nichts лизатися, плазувати... це в моїх очах такий сервілізм, що аж плюнути гидко...

— А хиба о. канонік не знають, що Драгоманів і компанія виступають проти Бога, церкви, священства? Відома річ, що коли нашому селянинові відіймеш релігію, то станесь звірюкою...

— Слухайте пане! Коли релігія має служити лише на те, щоб хлопа страхіттям пекла удержувати в страсі, покорі і послушенстві для тих, що самі з того тягнуть користи і сміються в кулак з усяких релігій, то я не хочу бути священиком в такій релігії. То чистий шаманізм, я не хочу бути жрецем шамана...

— Перепрошую, я не розумію, що це шаманізм?

— Не знаєте? То релігія північних поганських племен. У них Бог — Шаман, улицетворене зло, мстиве, злобне, котрого діяльність у тому, щоб людям пакостити. Тому люде його бояться і приносять йому жертву з домових звірят, щоб його задобрити і до попехання пакости наклонити.

Але наша релігія веде до инчих ідеалів а не до того, щоб хлоп в покорі цілував панам руки, гнувся і дав з себе шкуру дерти. Релігія має ублагороднювати душу чоловіка і нагадувати йому, що він сотворений на образ і подобу Божу і він повинен вважати собі не лише за обовязок, але за честь жити по божих законах. А хто бачить релігію, як спосіб до того, щоби неграмотного, бідного лякати Богом і в послушенстві в пониженні держати, той поганить каляє в чоловіці божу подобу. Ті, що виступають проти священників, мають в дечому рацію, бо є ріжні священники: слуги Бога і слуги Велзебуба. Я за себе не боюсь, не боюсь і за релігію в моїм селі. Пришліть до моєї парафії сотню агітаторів протибожих, протирелігійних і протипопівських, а ручу вам, що вийдуть звідсіля з поломаними ребрами, хоч і словечком не відозвуся в обороні тих святощів і в обороні власній. У мене не прийметься атеїзм, хоч треба вам знати, що я даю до читальні ті анатемізовані „Молоти“ і „Дзвони“.

— То зовсім що инчого, тут виїмкові обставини...

— Я таких виїмків знаю більше, я не одинокий і я міркую, що таких буде щораз більше і може так бути всюди по цілій Галичині. Нарікають священики, що їм зле, що

хлоп роззухвалюється, не хоче слухати і заповідають народові кінець світа і пришествіє антихриста, а помимо того я колиб ще зачинав жити і треба було вибирати карієру, то тільки попівську вибрав би.

— То особливі дарования, які не кожний має.

— Як не має, то хай на попа не йде, бо то фарисейство, яке священикові, слузі Христа, не лицює...

— Ergo? (отже?)

— Da ei a tergo (дай му по заду) добре їм так. Ніхто несміє йти на теольогію для того тільки, щоб вигідно в неробстві жити, та готові книші їсти, для забезпечення свого буту. Дивіться, я став чоловіком богатим, але це богацтво надбав я невсипучою працею на ріллі. Я недосипляв, а працював, а тим я нікого на волос не скривдив. Навряд, я точно пильною працею дав добрий примір моїм парохіянам, підпомагав їх радою і матеріяльно під скрутну годину. Вони пішли в мої сліди і з темних нуждарів, якими я їх тут застав, стали дуками, богачами, стали людьми тверезими і моральними і я тим величаюсь. Я стану сміло перед найвищим Паном, що я не змарнував даного мені таланту.

— О, канонік мали добру почву загосподарюватися, було на чім, подільська земля... Але возьмім так на Підгіррю, де лише овес та картофля родиться...

— Говоріть здорові! То я би там сіяв овес, садив картофлю, сіяв траву, годував цілі стада домашнього скота. В инчім місці я би плекав пасіку, садив огородину, плекав сад, виробляв овочеві вина, одним словом я би моє господарство примінював до почви. А наша земля хоч і не всюди родить пшеницю, але всюди дає щось, на чім можна працювати і доробитись. Я знаю таке одно село в Самбірщині, з відки селяне десятками фір виновять, найкращі овочі до Львова і купці самі приїздять до села купувати. А село було колись дуже убоге. Аж став там парохом мій товариш з теольогії попом. І нині всі його благословляють... А коли б був капарив з пшеницею, яка там не оплачується, то і парохіяне і він були б дідами, хлопи запивались би в корчмі а він до смерти бувби бив бриндзю, торгувався за треби і забігав ласки пана старости, щоб вижебрати запомогу.

— Певна річ, що той священик не має обовязків, дітий...

— Лише семеро... чи то мало? І всіх посилає в школу

і в людий виводить...

Шердко зараз нагадав свого батька, хоч не говорив того... Може о. Неврич має рацію...

— Але вертаючи до нашої теми, я кажу, що не можна дати підносити голови такій па́ртії, як соціялісти, що виступають проти Бога, релігії.

— Чи ви то читали в книжках трактуючих про соціялізм? Я такого не читав. Ви певно знаєте, чого соціялізм хоче?

— Зрівнання всіх людий...

— Це вже зробив Господь Ісус Христос.

Вони хочуть, щоб всі маєтки поділити порівні між всіх людий. А цеж неможливе, бо дати якому неробі нині, а він схоче знову...

О. Неврич невтерпів і клепаючи Шердка по плечу каже:

— Про такі соціялістичні теорії можна почути від богомільних, дурних перекупок і або від злобних ксьондзів. Таким соціялізмом мене не налякаєте хоч я і богач, але на таку полову не возьмуся. Такого то ви певно в суспільній економії не чували ні читали. О. Неврич почув себе обидженим, що Шердко важиться балакати з ним, як з дурнем.

Поміркував це Шердко і старався виправдати:

— Перепрошую дуже, я не про той книжковий соціялізм говорив, котрого тези я знаю з економії, лише про тих соціялістів домашних, краєвих, котрі хочуть справді все майно людий заможних між себе поділити.

— Такого бажають не соціялісти, лише злодії і розбишаки.

Над'їхав зараз Несторко і вже цьої теми більше не зачіпали.

По від'їзді Шердка каже о. Неврич до жінки і дочки:

— Я розчарувався...

— А Оля на те каже:

— Я також. Тільки я думаю, що таки зроблю з него людину, що вилічу його з того вузького карієровичівства.

— Дай Боже!

XVI. Завертай Іване...

Шердко вертав сим разом до Львова невдоволений. Його погляди на світ ріжнилися від поглядів майбутньої жінки і тестя. Він не може від свого погляду відступити, бо

мусів би покинути свою мрію і перестати бути зразковим політичним урядовцем. Через те хиба його карієра пропала би. Але як би і вони не поступились, то було б лихо. Таж жінка політичного урядовця, що має служити душею і тілом урядові, не може бути соціялісткою, чи ревеолюціоперкою. Він навіть не сміє спочувати теоріям перевороту суспільного ладу і порядку...

Та коли приїхав до Львова і забрався до праці, заліз у свій політичний храм, забув про все і перестав турбуватися. Він був того певний, що така молоденька людина дасться нагнути мов молода лоза і опісля буде сміятися з того, до чого тепер молиться. А опісля і про це не думав, бо іспит зближався, зложив його дуже гарно. Екзаміватори йому гратулювали, товариші завидували, а його престіж пішов дуже високо. Написав про це о. Невричові (до Олі він ніколи не писав, бо він з нею не романсує, а жениться) і діждався гратуляції з прилогою 200 зл.

Шердко був тоді як раз під рукою радника намісництва Шварца, котрий його полюбив, частенько з ним розмовляв про його майбутнє і давав ріжні ради. Від нього довідався під секретом Шердко, що незадовго дістане адютум. Це Шердкові дуже подобалось. За кілька днів дістав грамоту на 600 зл. річно. Тепер можна обійтись без підмоги о. Невича, він написав листа і гарно подякував за дальші посилки. Він знав, що через те багато зискає. О. Неврич впевниться в його характерности, бо не хоче його визискувати.

Між иншими добрими радами радника Шварца була і така, щоб Шердко оглядався за дівчиною і то з добрим посагом і сильними плічми. Це друге важнійше від першого. Такі плечі можливі лише між обивательством, бо вони мають ріжні конексії між собою достоту так, як жиди.

— Чи думаєш мій друже, що я був би авансував, як звичайний собі Шварц, коли б не оженився з обивателькою Лубянською? Ніколи! Так само і Абрамович нічого сам із себе не дослужиться без протекції своєї жінки.

— Я не маю знакомостий у тий сферах...

— Чоловіче! шукай! хочеш, щоб панни за тобою шукали? Може буде якийсь панський баль, то старайся там вкрутитися, а коли там нічого путнього не буде, то шукай по краю.

— Хибаж мені по краю їздити, як покінченому українському алюмнові за жінкою?

— Ну, так ні... але я тобі поможу. Знаєш, що у мене залягають деякі непокінчені сервітути. Прочитай собі добре закон, перестудіюй кілька справ вже готових, як це робиться, а я тебе посилатиму на комісії. Ти вже іспитований, то можна. А кожного разу будеш у дворі. Розуміється роби так, щоб дідич не мав причини на тебе погніватися. В дворі бувають панни. Ти хлопець гарний, вмієш по французьки, подобайся, а відтак розслідивши терен, йди до наступу і здобувай твердиню.

Така рада Шердкові дуже подобалась. Було на чім снувати нові пляни, мрії, снити золоті сни. Але нагадав Невричів і зараз похнюпився. Уліз в ярмо і треба його носити до смерти. Значиться, що добуде майно, але без плечей. Але думка, котру йому підсунув радник, не покидала його, а бреніла заєдно, мов влізлива муха. Як би то з тої матні видобутися і ярмо з себе скинути?

Шердко знав, що Олі не любить, бо коли поставив собі питання, чи міг би без Олі жити, то по надумі сказав собі: так! Взагалі він уважав любов чимсь зайвим, невигідним, що приносить богато клопотів, турботи, хвилювань, а більш нічого. Він знав таких людий, котрі на любови зле вийшли і він того дуже лякався. Коли б не те, що товариш в ті скрутні дні вказав йому дошку ратунку через багаті заручини, був би і не подумав про заручини з попівною. Таж він давно перед тим думав про це, щоб з обивателькою оженитися. Отож він вліз в хрін, нічого більше. Коли б з него яким побитом видістатися! Чому ні? Заручини, то ще не слюб. Можна би так взяти добрий посаг за обивателькою і віддати Невричам до ґрайцара з процентом те, що взяв. А чим виправдати зірвання? Над тим треба подумати. І він думав, але не кілька днів, лиш кілька годин. Вдарив себе радісно долонею по чолі, бо знайшов ґеніяльний вихід з ситуації.

— Хибаж я, політичний урядовець, можу женитися з такою червоною соціялісткою?

Тепер розходилося о те, щоб цей цілком слушний мотив до зірвання прибрати в приличну товариську форму і над тим треба буде кілька днів подумати. Не було чого так дуже

спішитися. В першу чергу треба вирішити, до кого писати? Тут входили три особи в гру: о. Неврич, Оля і Нестор. Властиво Несторко усе зааранжував, але до него нема що писати, бо чого доброго, то як збіситься, то готовий прилетіти до Львова і „чинно його зневажити". А у його кулаки мов довбні і медвежа сила. Або може його визвати на двобій, також зле, бо Несторко запасний офіцер артілерії (Шердко мав великий респект перед артілерією), а він навіть у війську не служив. Отож того не треба дразнити і зачіпати. До Олі нема що писати, бо вона йому гроший не посилала. Найважніща особа в тій трійці, то о. Неврич, чоловік зрівноважений, розумний, ну і посилав гроші, тож лише до него треба написати, а прочі від него, тоб то вже з другої руки, довідаються і удар не буде такий сильний.

Шердко питав себе, чи повинен мати які докори совісти, чи це, на що рішився згодне з етикою? Це нічого етиці не спротивляється, бо на зірвання заручин і цивільне і канонічне право позваляє. Коли б це порівняти з шитвом, то заручини нічого більше, як фастрига. Її випорюють кравці звичайно по зшиттю. Але можна і перед тим, коли покажеться, що зфастриговано два не належачі до себе куски матерії. Цілий сук у тому, що на счот тої фастриги він через чотири роки брав гроші, котрі тепер дійшли до великої суми. Це вже зачіпає о етику. Але хто тому винен? Він сам був би ніколи на таке не прийшов, коли б був Нестор йому до того не поміг. А вжеж, що Нестор намовляючи його до того, мав сестру на примітті. Отож коротко: його заманили і засилили, хотіли зробити шваґром, зятем і мужем. Тепер він побачив матню і хоче розмотатися, а це йому вільно так зробити, а навіть повинен так зробити в обороні личної свободи. Мусить обороняти себе перед неволею на цле життя. Він переконався, що Оля не для него пара. То червона соціялістка, читає заказані книжки, признає заборонені, бо загрожуючі суспільному ладові, тези. То приклонниця Драгоманова і соціялістів Франка, Павлика et comp. Вониж були вязнені і суджені, а те саме було б стрінуло і Драгоманова, коли б був не втік до Швайцарії. А як вже ц. к. суд видав своє вирішення на них, то суспільний порядок і лад того вимагає, щоб сю санкцію вшанувати. Впрочім критика судових вироків не дозволена. Оля певно переписується

з тою революцийною шайкою. А коли б так коли при ревізії у котрого з них найдено таку кореспонденцію? Хто то Оля Неврич? А! то жінка урядника намісництва. Треба і у неї, то значиться в домі її мужа зробити ревізію... Яка страшна компромітація! Його жінка революціонерка! А коли б прийшло до кримінального процесу (а такі процеси певно ще будуть) і його жінка засіла би на лаві обжалованих з тою голотою, де би він очи подів? Отож той узол мусить розірватися і то чим швидше, тим краще. А чому він ранше так не зробив? А чомуж панна ранше не показала пірячка, що вона за птиця? До тепер мовчала, мов води в рот набрала... Лиш слухала, що він говорив, а як розбалакалась раз, то гаразд. Вона нарошно так довго ждала, поки він дуще не засилиться і глибше не влізе до татової кишені. Ой! мудрі вони всі, та не на таківського попали. Поки ще не по весіллю, то ще не пропало.

З того міркування прийшов Шердко до висновку, що тут завинив хто инчий, а його сумління цілком чисте, бо він правил етики не нарушив ні на волос. А що до гроший взятих на счот посагу, то це пустяки. Певно, що не схоче збогатитися чужим добром, бо він не жаден соціяліст, віддасть все з посагу жінки обивательки. З таким вирішенням забирався Шердко кілька разів до писання листа. Писав, перечеркував, та добавляв, дер усе і писав на ново. Аж в решті викаліграфував (у його був гарний почерк) такого листа, поки що без дати:

„Високопреподобний отче Декане і Совітнику!

Послідний мій побут у Вашім Вп. Домі і розмова моя з Вашим Високопреподобям і з Вп. Панною Олею застановила мене і заставила мене призадумитись над кроком перед чотирма роками поставленим і витягнути консеквенції з того, куди той перший крок мав мене повести. Попередно, то мені це і на думку не приходило, як воно може бути. Я був тоді недосвідним молодиком, дививсь на все крізь зелені шкла, а в прочім, в виду того, що ми на суспільні теми ніколи з панною Олею розмови не вели, я і не знав її думок і поглядів, бо вона все тільки мовчала, — я не мав основи, так сказати б субстрату до роздумування. Аж тепер по тій знаменній розмові мені розкрились очи і я помітив зі страхом, що я з панною Олею не можу йти одним шля-

хом, бо наші шляхи діяметрально розходяться. Я чоловік ладу, порядку, послуху законам і тим властям, котрі сам Бог поставив на сторожі права і порядку. Таким виховали мене з малку і таким хочу остати до смерти. Перенятий тими основами я рішивсь посвятити себе на зберігателя того закона, суспільного ладу і порядку. Бо я твердо вірю, що коли б той лад захитався, провалився би світ. Та не лише я сам хочу таким остати до смерти, але бажаю собі, щоб і моя дружина такою була. Вона повинна бути одної думки зі мною, однако на світ дивитись, підпомагати мене в моїх зусиллях, ділити зі мною радість і смуток. На жаль я в послідним часі переконався, що так воно б не було. Панна Оля під впливом читаної літератури людий позбавлених почуття всякої моралі, людий авантюристів, бурителів ладу і порядку, одним словом соціялістів — стала і сама соціялісткою. Через те станула вона на проти положеному полюсі суспільному, як я. Чиж можливе межи нами пожиття? Гадаю, що ні. Почувши від неї про її погляди, гадав я зразу, що Вп. Родичі про те нічого не знають, що дізнавшись постараються враз зі мною завернути молоду недосвідну дівчину з блудного шляху. На жаль я зараз переконався, що Її Отець Вп. о. Добродій не лише не мав слова догани, але навряд ще й одобрив Її поступовання. Значить, що панна Оля буде й далі тим шляхом йти. І що з того вийшло би? Я політичний урядник як найкраще записаний у моїх зверхників — маючий право до авансів і достоїнства, а моя жінка соціялістка, революціонерка, товаришка тих звихнених невдовольників, котрі поставили собі за ціль спричинити революційний переворот, загорнути проти божим і людзьким законам власть в свої руки, повалити божий і монарший авторитет і поділитися майном тих, що його правно надбали. Ні, Отче! Товаришка бурливої, злочинної, богухульної голоти не може бути моєю дружиною. І я по довгій та зрілій надумі рішився, цю неприродну звязь розірвати і вицофатися, поки ще час.

Одержані від Вас гроші вважаю пожичкою — не хочу користати кличем соціялістів: що твоє, то і моє і звертаю все з процентом.

Перстенець звертаю.

Прошу мені вірити, що до того кроку забираюсь з роздертим серцем, бо вже мав час зжитися з тою думкою, що

панна Оля буде моєю дружиною.

Прошу приняти слова великої вдяки і пошани і пишусь з глибоким поважанням

Др. Ришард Абрамович.

Про любов він не згадав ні слова, бо він її ніколи не почував. Вважав подружжя за контракт менче або більше користний для одної або другої сторони. Любов, то лише декорація, для закриття справжніх мотивів до подружного контракту.

Лист той держав Шердко кілька днів під ключем і що дня його перечитував, важив кожне слово, а коли врешті решт переконався, що нічого кращого не видумає, поклав на ньому дату, заковертував ураз з перстенем і подав на почту.

Йому аж тепер полегчало на серці. Діло було зроблене добре і скінчене, бо либонь, що не треба буде більше на цю тему вести полєміку. Він її не хоче, бо вона була б безцільна. Від свого він не поступиться. Розірвав золоті пута і почував себе вольним. Усе в порядку. Тепер може шукати дружини якої йому треба. Він лише тоді вважав би це неетичним, коли б шукав за другою не розірвавшися з першою. Значило би це заключати другий контракт, котрий побіч першого не устоїться юридично. Він був добрим юристом. Як довго одна умова важно стоїть себ то заручини, не можна заключати другої. —

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Невричі відбирали почту в сусідньому селі, де був невеличкий почтовий уряд. Почту приносив громадзький післанець, як переходив до громадзького уряду, по дорозі і складав у єгомосця на столі в канцелярії все в одному місці. Так було і тепер. О. Неврича не було в дома. Їмосць була занята в кухні. Війшла в канцелярію Оля і стала переглядати почту. Сьогодня прийшли свіжі газети і книжки. Та ось попав в її руки Шердків лист. По письмі пізнала і насмотрила в листі перстенець. Вона відразу догадалась усего. Розірвала куверту і прочитала. Вона спалахнула уся з досади. Ходила нервово по кімнаті, а відтак кидаючи лист на стіл сказала про себе:

— Чомуж я його не випередила? Показується, що не все воно добре відкладати на опісля, а краще свою думку виконати не гаючись. Славаж тобі Господи, що я не буду

жінкою поліцийного пса... Було б може дійшло до того, що той зберігатель ладу і порядку сам був би віддав мене в руки поліції, щоб собі заслужити на аванс і старостиньство. Чому я раніше не поговорила з ним на цю тему?

Але вона йно зразу так говорила. Розваживши глибше над тим, що сталося, вона мусіла цілою силою енергії здавити в собі жаль, який стискав її серце мов клящами. Вона таки його полюбила першою дівочою любовю, зразу, коли її заручували, вона того не відчувала, що то любов. Вжеж тато і мама знали, що для неї добре. Йно що з годом, коли стало звісним, що вона заручена, коли її подруги стали з нею про це говорити, в її душі сталось щось незвісне до тепер пробуджатись. Вона думаючи про Шердка, мала перед очима самі гарні його прикмети. Хлопець гарний, гарно говорить, співає, танцює і дуже статочний. Її родичі підносили ще й такі його прикмети, що він не грає в карти і не п'є. Коли Оля згодом ставила собі питання, чи вона його любить, то переконалася, що так. Але він не був такий, як инчі хлопці суджені її подруг. Шердко не говорив ніколи про любов, не обнімав ані цілував, а це вона приписувала його статочности і цим вдоволялася. Аж згодом зважилась спитати його про це, а тоді показалося, що і Шердко вміє бути палким. Вона за єдним заходом хотіла дізнатись про його погляди на справу народню і тут дуже розчарувалась. Її боліло, що він народними справами не цікавиться. Вона бажала собі, щоб він відносно до своїх здібностей був і в тім ділі першим поміж українською молодю. В дома говорилося все про народні справи. З того вона стала свідомою Українкою. Ця свідомість зростала в міру того, як вона стала читати те, що тоді виходило. Читала багато. Завидувала Ользі Рошкевичівній, а навіть Павликовій сестрі, селянці, що вони живуть в гуртку тої найсвідомщої, академічної молоді. Але Шердко не може бути пропащим для народнього діла. Вона спонукає його те саме прочитати, переконає його, а тоді він зачне інтересуватися тим, що для її серця любе та дороге. До їх подружжя вже недалеко і вона заздалегідь складала собі план, як до того взятись. Та ось, що сталося. Він відіслав перстенець, відцурався, налякався як раз того, що вона вважала святим. Значиться, що Шердко людина буденна, плазун, карієрович. Її взяв страх, та не перед тим,

що сталося, а перед тим, що вона була б попалась чоловікові, якого не знала, безсердечному правникові, поліцейському урядникові, що готовий в дану хвилю переслідовати всіх тих, котрих вона вважала за героїв. Вона почувалась як сліпий, що від разу провидів і побачив на своїм шляху пропасть, в яку щойно мав впасти.

— Славаж тобі Господи! сказала знову і пішла до свого діла.

Вернув до дому о. Неврич і став переглядтти почту і в першу чергу побачив на столі роздерту куверту, помятий Шердковий лист і перстенець.

— Ага! Ось воно що! Цікаво знати, чим він вибріхується? Став читати листа, а при тім нездержав вигуків свого обурення.

— Шельма заручився, бо йому треба було гроший, а розручився, як діждавсь свого хліба. Видно, що Оля вже лист читала і не треба буде її на цей удар приготовляти. Пішов в другу комнату, де була Оля при роботі.

— Читала?

— Читала. Не турбуйтесь, тату. Я дякую Богові, що так сталося, поки не сталось за пізно. Тепер я бачу, що він підляка, карієрович. Знайшов собі инчу з протекцією. А що до його підлоти, то ще одне мушу сказати. Вже чималий час, як він тут був і дізнався, що я соціялістка, а не зривав заручин, поки не дістав платні. Це очевидне. Мені за це найбільше досадно, що ми через тільки літ давали себе ошукувати тому падлюці і живили його нашим коштом.

— Ну, слава Богу, моя дитино, що ти не береш собі того надто до серця.

— Повірте мені, таточку, що зараз по нашій послідній розмові, коли ми обоє виявили наше розчаровання, мені в першій хвилі приходило на думку зірвати з тою бездушною куклою. Та я в мент розгадалась. Я думала, що згодом усе направиться і я зроблю з нього инчого чоловіка.

— А він очевидячки відгадав твою думку і як раз того налякався... Чи мама вже знає про це?

— Я ще мами по тім не бачила.

О. Неврич прикликав їмосць з кухні,

— Знаєш, мамо, що пан доктор вже скинувся...

— Як то скинувся, з чого?

— Відіслав Олі перстенець.

— Та як? Чому? За що опозорив дівчину... А Бог би його побив...

— Дай спокій, нема за чим жалувати. Я тобі листа прочитаю... Там змальовано його власною рукою його чорну душу. То підлець, карієрович, поліцейська собака, то мумія без душі і серця. Ось послухай! О. Неврич читав і тепер їмосць не могла здержатись від вигуків гніву. При тім заєдно дивилась на Олю, яке враження робив на ній лист.

Оля слухала не зраджуючи схвильовання.

— Знаєш, Олю, каже їмосць. — Я бачу, що ти його не любила. Тобі лише так здавалося. Кохаюча дівчина не прийме так холодно вістки, що її суджений покидає.

— Може й те бути, що мені так здавалося.

— Алеж певно, що так... В такім разі добре сталося, а ти тепер свобідна і знайдеш собі дружину по серцю. Я би навіть ті гроші йому подарувала, котрі видурив, хай подавиться!

— О, що то, то ні, каже о. Неврич. — То було б гріхом. Мусить віддати все, а що я з нього стягну, то дам на якусь народню ціль. Він мене ще попамятає.

— Напиши йому листа, каже їмосць.

— Певно, що напишу і до Несторка треба написати.

— Несторко найбільше завинив, каже їмосць.

— Не найбільше, а тільки, що ми всі. Хибаж цей пройдисвіт нам всім не подобався? Люде завидували нам такої партії для дочки? Нікого тут винувати не можна. Перед злодієм, жадним замком не обережешся. Я зараз напишу до Несторка, а до того драбуги напишу опісля. Треба добре обдумати.

— Мені здається, каже Оля, що між почтою є лист від Несторка.

Такий лист був справді, о. Неврич читав:

„Мої Найдорожші!

Доношу вам добру новину, про яку я щойно довідався. Шердко дістав адютум зараз якось по іспиті. Я все говорив, що то бравий хлопець і будуть з него люде. Тепер треба вже про весілля думати. Тями Олю, що я маю бути іпершим дружбою, бо властиво я тебе висватав. Правдоподібно Шердка заміняють невдовзі концепістом і перенесуть

на провінцію. Я думаю над тим, як би його сюди дістати. Тож то би ми весело зажили. Я розуміється буду мешкати у панства Шердків.

— Щоб тобі, сину, наглядніще показати його бравість, то я тобі пішлю його листа з маленькою дописскою...

І так воно сталось. О. Неврич щераз прочитав Шердкового листа, щоб добре затямити, що на него відповісти, дописав, щоб того листа зберіг і післав на почту.

Трівало кілька днів, заки всі зрівноважились, та перестали про Шердка говорити. О. Неврич думав над тим, як відписати? Шердко по кількох днях також забув цілу аферу. Гадав, що Невричі приняли його заяву мовчки до відома.

Аж за тиждень дістав два листи. Він пізнав по письмі від кого. О. Неврич писав:

„Пане Ришарде Абрамовичу! Листа вашого з перстенцем дістав, приняв його до відома і рішивсь відписати вам отце:

Ви є падлюка, злодій і ошуканець. Щоб собі запевнити вигідний побут у Львові (бо ви були примираючим з голоду жебраком), ви не вагались споганити найкраще почування, яким Бог молоде серце наділяє. Це ви зробили пане сторожу публичного спокою, ладу і порядку. Я дякую Богові, що так сталось, що моя дитина не буде дружиною поліцейського вижла. Я вам дякую за ваш крок, але видурених гроший я вам таки не подарую і не удовзі надійтесь судового позву. Як воно буде гарно, коли „поважаючі“ вас ваші зверхники дізнаються, що їх „перла між урядництвом“ є собі звичайним ошустом і гохштаплером.

А те, що ви пишете про соціялізм, то скажу вам, що ви, коли це пишете в добрій вірі, є скінчений дурень, коли ви в поглядах моєї дочки і моїх добачили соціялізм.

Оля звертає ваш перстенець. Повірте, що вона так само вважає вас обманцем, як і ми всі і зовсім її за вами не банно. о. Неврич.

А Несторко написав коротенько:

„Ти Шердку великий батіє і лайдак. Я тебе не раз годував, як ти з голоду корчився, поки мій батько і ми всі не дались тобі надути. Будь приготований на те, що при першій нашій стрічі я тобі плюну в пику. — Нестор Неврич.

Може бути, що инчій людині лише від одної такої пілюлі зробилось би млісно. Але Шердко не мав такої вра-

зливої душі. Він вже не від нині огорнув свою душу твердим панцирем, що такі листи, вістки і неповодження спливали по ньому, як вода по гусці. Минув вже той час, коли він за цю „суботу“ від dziko-ї Maryśk-и обидився. Він 'виміркував для себе свою фільозофію. Невричі мають повне право на него гніватись і написати йому прикре слово і нема чого брати собі того так дуже до серця. Але Шердко налякався більше, чим плюття в лице того, що о. Неврич заповів йому судовий процес за гроші, брані з такого поганенького титулу. Коби так можна їх зараз роздобути і віддати! Але то годі, а може полютиться і напише лист до ексцеленції, то під такий мент, коли він має зістати концепістом, то вже було б погано і могла б пропасти карієра. Як би він був гербовим шляхтичем, то нічого би йому не сталося, бо таке водиться. Але йому, Абрамовичеві не пустили б цього так гладонько. Треба на ґвалт здобути гроші і віддати. Але йому ніхто такої суми не позичить. Чи не за швидко він рішивсь зірвати, чи не за легкодушно він діло обдумав? Треба було тим разом відступити від правної тези і оглянутись перше за інчою дівчиною, запевнитись і аж тоді зривати...

XVII. Не міряй з паном носа.

Приємні і прикрі події переміняються в життю кожньої людини мов мартовий час. Самі нещасливці-пехфогелі, або вибранці щастя то хиба виїмки серед людства. Кожний звичайний чоловік, хочби й не був забобонний, вірить, що по прикрім слідує щось приємне.

Таке було і у Шердка. Як прийшов до бюра по причитанні тих листів, каже до него радник Шварц:

— Завтра їдете на сервітутову комісію до Підсоння в Перемищину. Тут акти. Сподіюсь, що ви вже приготовились до того. Робіть так, щоб ми були з вас вдоволені, то будете мати таких комісій більше. Ця справа одна з тяжших. Хлопи станули шторцом проти двора. Вона була вже і у Відні, і там казали щераз комісію перевести. Вже від тепер звільняю вас від бюрової роботи, роздивіться, як слід. Пійдіть до рахункового департаменту, хай вам виплатять залічку на кошта дороги. Ось асиґната. Ну, пращайте, держіться коректно, а при

тій нагоді роздивляйтеся за панною з сильними плічми та добрим посагом.

Шердко такий був з того радий, що мало не забув подякувати свому добродієві. Це наче б манна з неба для него... Забрав зараз акти, взяв собі ще кілька „шімлів“ з регістратури, щоб запевнитись що до способу роблення такої комісії і пішов до дому.

„Само щастя лізе мені в руки. Фортуна для мене ласкава — не пропадемо. Та зараз в дома нагадав ті прикрі листи. Треба їх конче спалити, щоб кому не попали в руки.“

Не знать до кого він їде? Шкода, що не поглянув до шематизму. Та хиба там буде те, чого йому треба. Чи є там панна? А як дідич називаєся, то побачить з актів.

І він поїхав другої днини рано на Перемишль. Розуміється їхав II. клясою перший раз в життю. На двірци в Хоростниці ждав його елеґантний двірський фаєтоник з фірманом в ліберії і блискучій цератовій шапці. Пігнали вихром до Підсоння. Шердко надяг урядову шапку „з бончком“ і сидів просто та гордо на фаєтоні мов який володар, що найменче одного повіту.

Дідич ще молодий чоловік вийшов до нього на ґанок і вічливо привитав. Розуміється, що урядовання зачалось від снідання. При столі сиділа крім пані дідички, ще й ґувернантка для французького язика і приватний вчитель „ґувернер“ для двоїх недолітків дітий, хлопчика і дівчинки. Господар представляючи Шердка вимовляв голосно: пан комісар з намісництва і т. д.

Дідич п. Пшилускі був шляхтичем з діда прадіда, а так само його жінка, котра величалась тим, що її мама була з дому ґрафянкою по матері. Шердко гладко кланявся, говорив чемности, а до гувернантки заговорив по французьки. І відтак частенько звертався до неї для того лише, щоб показати себе, що він не що будь.

Зараз при сніданню зачав дідич інформувати пана комісара про стан справи. З тим сервітутом велика морока. Справа зачалась ще за життя покійного батька, котрий своєю уступчивістю для хлопів наробив багато промахів, яких тепер годі направити. Справа була у Відні, ходили за тим посли з „Кола“ і нічого не вдіяли. Хлопство ні руш не хоче пристати на сплату сервітуту з ліса, а жадає таки ліса

в натурі. А то не аби який шмат ліса, бо аж 15 моргів, а йому лишається всего на всего два. Чому так? Бо ліс вирубав батько без дозволу на зміну культури, значить, що в катастрі записано ліс, а там від двайцяти літ, лани. Прийде ще до того, що дідич буде хиба мусів купувати дерево до двора у хлопів.

Шердко як почув це, то таки добре налякався, як тому дати раду, бо він після інтенції уряду повинен держати сторону двора перед хлопством.

За той час, як він сидів при сніданню, стали люде сходитися коло двора. Між ними завважав Шердко якогось панка. Дідич пояснив, що то депендент якогось перемиського адвоката жида, якийсь страшний „Ковбасюк" з чорним піднебінням: що скаче до очий мов оса і хлопів бунтує. Він вже раз з ним говорив, як були пертрактації в старостві, та ані суди Боже не можна до ладу дійти.

За хвилю війшов на ганок двора чоловік середних літ, застукав до дверей і за словом: прошу! війшов до покою.

— Слава Ісусу Христу!

— А добрий день, пане вуйце! привітав його дідич — то власне пан начальник громади п. Костенюк. То п. комісар зі Львова. Війт вклонився і поступив два кроки від порога наперед, а Шердко загадав може перший раз в життю викувати капітал з свого назвиска. Він повторив своє назвиско голосно ще раз подаючи війтові руку. Як хлоп почує таке українське не панське назвиско то набере зараз довіря і змякне, як віск.

— Щож, пане начальнику, зачнемо урядувати...

— Зачнемо, пане комісарю, але не тут в дворі, лише в громадській канцелярії.

— Алеж, війте, каже дідич — тут просторніще і вигідніще для пана комісаря, котрий у мене буде мешкати...

— Громада, прошу пана дідича — того не хоче, а я громадський слуга і мушу те робити, що мені кажуть. Громада не хоче того й чути, щоб п. комісар мешкав в дворі.

— Ну, це вже залежить від волі п. комісаря, де він схоче урядувати і мешкати.

Костенюк розвів руки.

— Коли б так мало бути, як громада не хоче, то ми зараз талеграфуємо до намісника і до міністра у Відні.

Дідич поглянув на Шердка. а той каже:

— Пане війте! Ви розумна людина і вже з моєї мови пізналисьте, що я ваш чоловік і кривди вам не зроблю, чогож ви боїтесь?

Дай вам Боже здоровля, пане комісарю і довгий вік в пануванню прожити, вірю, що ви наш чоловік, але що ні, то ні. Так хоче громада, а я на це нічого не пораджу.

— Деж я буду мешкати? Пійду до котрого ґазди, то знову пан дідич не схоче.

— Ми вже це обдумали. Урядовання буде в громадській канцелярії, а пан комісар будуть мешкати у нашого єгомосця. Ми знаємо, що в хлопській хаті було б вам не добре, а у єгомосця є файні покої.

Дідич став хвилюватись, та Шердко моргнув на него, щоб дав спокій. Відтак, як війт вийшов, сказав йому, що не треба задля такої марниці дратувати хлопів. Те, що буде мешкати у попа, не склонить його до сторонничости. А собі подумав, що коли в дворі нема панни, то який йому інтерес тут сидіти...

Зараз опісля вийшов Шердко з двора і пішов між громаду. Люде вклонились, а Шердко привітав їх:

— Слава Ісусу Христу! Як ся маєте, панове громадо?

— Слава на віки! Дякуємо, пану комісареві, дай Боже здоровля.

До нього приступив молодий інтеліґент.

— Маю честь представитися Др. Ковбенюк конціпєнт з канцелярії Дра Штерна з Перемишля. Я заступаю громаду...

— Др. Абрамович — мило мені вас пізнати... А хто заступає двір?

Дідич заявив, що не має заступника, а помагати йому буде ржондца п. Хміліцкі.

Тепер та ціла юрба людий. між котрими були і жінки, околила панів і посувала до громадського уряду.

— Дозвольте, панове, що я на сам перед мушу пійти на плєбанію до о. пароха представитись — ходіть пане начальнику зі мною.

Зараз відлучились від громади і пійшли. По дорозі став війт вияснювати Шердкові справу. Тут було багато панського ліса, та пан продав корчунок жидові. Лишилося ще якого такого ліса на 20 морґів і пан хоче забрати все.

Най собі запустить ліс там, де він ріс, а громаді до того нич. Громада ще з небіщиком паном... Гого, то вже давно тому, погодилась так, що тих 15 моргів дісталось громаді на „аквалент“, а пан міг собі рубати решту ліса, скільки завгодно. Бо як він став так ліс вирубувати, то громада підняла крик, посилала депутатів до Львова. А опісля, як громада дістала вже своє, то яке нам діло було? Хай собі рубає. І ми вже від 20 років на тій угоді посідаємо ліс, а молодий пан все іще критить, тай хоче нам відібрати...

Парох чоловік середних літ привітав гостя вічливо і попросив в хату. Війт сказав, про що ходить...

— Ми дуже гостеві раді, прошу пана комісаря до нас обідати, на першу годину. Та от я і вашого батька знаю... Рідка у нас птиця Українець в намісництві. Може вам вдасться скінчити вже раз'ту справу, що тільки час проволікається...

Шердко пішов зараз з війтом до громадської канцелярії. Зразу став нахиляти громаду до згоди з дідичем. Не випадає, щоб громада жила в незгоді з паном... Прецінь одне без другого не може жити, мусять собі взаїмно помагати по сусідськи. Він з'ужив всі арґументи, які знав, та все на дармо. Опісля зажадав вибрати громадських пленіпотентів, з котрими говорив би, бо з цілою громадою годі. Показалося, що такі пленіпотенти вже були, т. є війт Петро Космачюк і Пилип Горбатий. Все було зроблено по формі.

— Угода може бути така і ми не від того: той лісок 15 моргів зістане наш, а більше не хочемо.

— А пан дідич лишиться з пятьма? завважав Шердко різко.

— Го, го, прошу пана, говорив Горбатий, які тут були ліси за небощика дідича, той все вирубали і продали жидам. А ми маємо за це терпіти? То прошу пана комісаря геть скрізь і на Волоках і Ліщованній і на Грибках, так як пан їхали, то все були ліси-праліси. Ще живуть два старі газдо, що як були ще хлопцями, ще за панщини, то ходили на нагінку у ліси, як пани робили польовання. То ще живе старий Максим Патика і Гриць Набережний, то вони добре тямлять... А тепер скрізь чисто, та хиба у мапи инжінера записано, що там ліс, а то самі лани... А всюди громада рубала для себе ліс, скілько було треба. А потому, як небощик пан взявся скрізь продавати ліси жидам, то громада

каже: гов! А ми що? Чи маємо так палити гноєм, як на Поділлі? Шкода гною, тай яке там з того паливо? І громада заперла ліс. Ой прошу пана, тут таке було, що аж войсько з Перемишля приходило, бо люде піднесли бунт — ну. Потім аж кримінальська справа була... Отож, як небощик пан не міг собі з громадою порадити, то зробив таку „завгоду“, що громаді дістанеться той лісок 15 морґів, а пану вільно решту ліса рубати до лєцтого прутика. Ну і на тім стало. Громада своє посідає і не віддасть, абисмо мали тут всі трупом впасти. Кілько то вже комісій було?

— Слухайте люде, каже Шердко — ваша угода з небощиком паном не важна, бо її не затвердив видзял повітовий, а не говоріть, що не віддасьте, бо як вам кажуть віддати, то мус.

Громада заворушилась.

— На що видзялу, коли ми вже стільки літ посідаємо — відізвався якийсь ґазда з гурту — а ми не віддамо, хиба нас всіх вистріляєте.

— Тихо там! не до вас говориться, гримнув Шердко...

— А диви куме, каже хтось другий — каже, що він наш чоловік, а панські роги вилазять...

— Мовчи! бо кажу зараз замкнути, гримнув Шердко.

— Нас вже не раз замикали, тай нічого з того не вийшло.

Шердко став оглядатися. Справді не було кому замикати. Дідич приступив і каже:

— Тут без жандармів не можна з тими зухвальцями урядувати.

— Як треба буде, то я і військо покличу, погрожував Шердко.

Громада гуділа, як в улію під рійку.

Ковбенюк їх успокоював, що мога, а опісля приступив до Шердка і каже:

— Пане комісарю, шкода говорити, бо угоди жадної не буде. Прошу приступити до урядовання, ліса ще не відбирається.

— Я сам знаю, що маю робити...

— Так, але я іменем інтересованих маю право ставляти внесення. Прошу переслухати свідків на факт заключеної умови, а коли покажеся правдою, що люде говорять, в такім разі без огляду на це, чи умова була затверджена, чи

ні, справа не належить до компетенції адміністрації, лише до суду.

Шердко вже ладився обшибнути йому носа, та як почув таку спасенну думку, зараз подобрів. Ось він переслухає тих двох дідів, тай ще кількох свідків на угоду і не буде собі сушити голови над вирішенням.

Він зараз став списувати протокол зі свідками. Громада дуже зраділа, а пан дідич стояв мов на розжарених вуглях, а Др. Ковбенюк випитував свідків про ріжні подробиці і пильнував протоколу.

По двох днях такого урядовання переслухав до 30 свідків. Всі говорили однаково. Пан знову оспорював спокійне посідання і ставив свідків на те, що деколи грабив людий в тім лісі і вони платили за то кари.

— А громада о тім знала? питає Ковбенюк...

— Не знаю...

Урядовання скінчилося з тим, що резолюція прийде зі Львова. Дідич був страшно злий, бо він гадав, що комісія віддасть йому ліс зараз. Шердко від'їхав тими самими кіньми на стацію. У Львові, коли Шердко здав звіт шефові і своє предложення, то його за це похвалено. Най процесуєся пан в суді. З тою індемнізацією буде край.

І знову пішов Шердковий престіж в гору. Тепер їздив часто по таких комісіях, складав гроші і забував о подільських клопотах.

З черги поїхав на сервітутову комісію в Підгаєччину до ґрафа Станислава Лещинського, котрий довго воловодився з громадою за пасовиско,

Той ґраф був паном старого крою, не приступний до ніякого поступу, завзятий і упрямий, не міг поєднатися з теперішнім ладом. Особливо злився і проклинав Швабів, що знесли панщину і панів так тяжко скривдили. За те їх спіткає певно велика кара від Пана Бога. Через те він ненавидів всіх урядників.

На вид урядової шапки, він спльовував і попадав в схвилювання, бо в кожнім урядовці він бачив клятого чорножовтого шваба. Через те він терпів багато від роззухвалених хлопів, щоб лише не взивати помочи швабського уряду. За одиноку правовірну владу вважив лише видзял повітової ради. Аж йому нагадали зі Львова, що сервітут

пасовиска ще неполаднаний і прислали комісію. Мусів це приняти. Лєщинський був вдівцем, а при ньому жила його внука, по покійному синові, панна Станислава, котру він дуже любив і назначив наслідницею свого усього розлогого майна. То була дуже гарна дівчина. Білявенька, струнка, з ясними, синіми очима.

Шердка, коли йому представився, приймив по панськи з горда, але мусів його приняти. Десінфекція яка прикра, а треба її терпіти. Визначив йому в дворі кімнату на урядовання і мешкання і запросив на обід. Заки Шердко розложився з своїм манаттям і паперами, попросив лакей до їдальні. Тут був такий звичай і про це лакей Шердка упередив, що при обіді невільно нічого говорити. Тут він представився панні Станиславі і її ґувернантці, до котрої заговорив по французьки. Це звернуло увагу ґрафа, що це якийсь кращий перогриз і він трохи поласкавіщав. По обіді запросив його до окремої кімнатки на чорну каву і лікер і тут вже можна було балакати. Шердко назвав його в розмові ґрафом.

— Мій коханий комісарю, мушу тебе просити, щоб ти мене ґрафом не псьочив...

— Це пану маршалкові належиться. (Шердко всіх старших дідичів називав маршалками, припускаючи, що кожний з них мусів бодай пів каденції маршалкувати).

— Я на ґрафський титул не дивлюся, бо то швабські видумки на те, щоб дурного шляхтича з'єднати для Відня. В Польщі ґрафів нема. Я польський шляхтич, тай тільки. Величаюсь тим, бо я походжу з прямої лінії від короля Лєщинського і начхать мені на всіх ґрафів.

Шердко почувши таке вважав за відповідне глибоко вклонитися. Він часто стріляв очком на панну Стасю і деколи сказав яке чемне слово.

Опісля старий пішов подрімати, а Шердко до свого покою. Він став собі нагадувати, що знав про короля Лєщинського, бо тим зможе собі старого приєднати. Ага! Лєщинського прогнала партія саксонська і він жив на еміґрації в Парижі. Чудесно! Яка гарна тема до розмови.

Зараз по вечері натякнув на давні часи. Згадав, як то польська магнатерія помітувала своїми, тай тягла руку за чужинцями, котрі їм золоті гори обіцювали, на загибіль бать-

ківщини. А від такої характиристики польської великої шляхти лише оден крок до короля Лещинського. Шердко говорив з переконанням, трохи з вервою, а шляхтичеві начеб медівника показав. Ось розпочалась люба гутірка. Шердко був мистець в басованню і басував, кадив королеві Лещинському, вичисляв всі його чесноти, вольнії і невольнії, аж ладаном заносило. Старий попав в рожевий гумор, чого вже давно не бувало. Вважав Шердка за дуже образованого чоловіка і великого історика. Справді, що шкода такого чоловіка на чорножовтого урядовця. Шердко виводив залізними арґументами, що Польща зробила тоді фатальний крок і прогнання Лещинського було причиною її упадку і того всего лиха, яке прийшло опісля. Такі розмови велись через два вечері. Шердко підбив геть серце старого шляґуна і почував себе в дворі краще. Старий бажав собі його мати при собі, а комісія мала потрівати зо три неділі. Спровадили і ґеометра, котрого пан до двора не допустив. Селяне збірались що дня громадою і вистоювали на панськім подвірі, то знову на пасовиську. Пильнували своїх уповноважнених на кожному кроці, щоб їх не зрадили. Шердко стояв очевидно по стороні двора, бо з того сподівався для себе великої користи. Панна Стася була для нього дуже ласкава. Прийшло до того, що вечорами акомпаніювала йому до співу. Старий не міг налюбуватись його співом. Особливо подобались йому українські пісні, котрими захоплювався.

Здавалося, що діло складається добре. Йно дивись, коли панна в ньому залюбиться по самі вушка, а тоді потрібний лише оден приступ і ця мілісінова твердиня здобута. Його аж розпирала радість. Стати мужом такої багатої обивательки і то ґрафянки, то таке терно, що Господи! Тоді піде аванс, мов по маслі і то не на старосту, але на радника міністерства. То називається робити карієру. То не якийсь там „маріяш“ з попівною, але правдиве щастя, незалежність, позиція і т. і. Бодай той Шварц сто літ прожив, що його на ту комісію післав.

Частенько під ту пору, як старий пишов по обіді дрімати він проходжувався з панною по огороді і розмовляв по французьки, щоб служба не підслухувала... Треба зачати наступ, але до того треба вибрати тактичну хвилю. Завважав, що панна не є йому неприхильна, що вона деколи па-

леніє, коли до неї заговорить, що часом спускає оченята в низ, коли на неї погляне.

Шердко, думаючи про цей приступ, попадав в якесь ділірюм, аж забувався і уживав усеї сили волі, щоб раньше не пуститись бігцем на мур твердині. Це його схвильовання було цілком природне. Він ставив високу ставку. Коли його № вийде, він таким буде паном, що навіть не приснилося таким коли небудь стати. Але питання, на котрий бастіон робити наступ? А їх було лише два: старий шляхтич і панна, котрий легче взяти? Невжеж що панну...

Одного пополудня розмовляли проходжаючись довше, чим звичайно. То була неділя і урядовання на пасовиську не було. Шердко робив позірні наступи з ріжних боків, завертав очима і ахав, говорив про свої плани і про своє сирітство і здавалося йому, що панна дуже йому спочуває. Переходили біля бесідки з дикого винограду і він запросив її припочити. Сів біля неї в приличнім віддаленню і тут відразу зачав говорити про любов, котра розпочинається зразу симпатіями двоїх сердець. які принагідно стрінулись на шляху життя. Говорив так, начеб це відносилося до когось инчого, котрого там не було. Дівчина слухала тої декламації і дивилась на нього своїми синіми, мов незабудьки, очима. Шердко помітив це і вважав за добру признаку для себе. „Отож пора до наступу“, заохочував себе, устав з лавки і прикляк перед панною на оба коліна, та зложив руки, мов до молитви.

— Панно Станиславо, зоре моя, душе мого серця (видно, що серце має свою душу окремо), люблю вас до безконечности... Не відкидай мене, моя богине! Хочу ціле життя бути твоїм рабом...

Панна побагряніла уся, устала з лавки і не дивлячись на Шердка пішла прямо до двора...

Він устав чим швидше з землі, хотів, та не мав відваги її задержати. Не знав, як собі це витолкувати: на добре, чи на зле. Серце товклось у ньому молотом. Це був вершок того делірюм, яке його від довшого часу мордувало, мов пропасниця. Що з того вийде?

Вийшов з бесідки і став швидким кроком ходити по стежках, щоб заспокоїти схвильовання. Аж почув за собою кроки. Оглянувся. До нього йшов лакей:

— Ясний пан просить пана комісаря до себе.

Шердко задріжав. Це вже погано. Очевидячки, що панна старому сказала. Чого його кличе? Може згодиться, та зараз поблагословить? Знову йшов схвильований, як той, котрому мають проголосити засуд.

Лакей повів його в кімнату, де звичайно сходились по обіді на балачку. Тут не було нікого більше. Лещинський стояв серед кімнати насуплений, мов градова хмара. Шердко справді налякався.

— Ти блазне, дурню, ти чорножовтий кавзипердо! Як ти посмів піднести очі на мою внуку? Рід Лещинських мав би заходити в мезаліянс з хамом? Тобі за льокая у неї служити! Марш мені з очий, щоб твого духу тут не було, возьміть його пріч! Крикнув на льокаїв, що звідкілясь відразу з'явилися, а сам не оглядаючись вийшов. Тепер началась прикра операція. Лакеї мов чорти кинулись на Шердка і стали бити по лиці та штовхати під ребра та в потилицю. Шердко кричав ґвалту і обороняв ся, що сили. Та не міг дати ради двом дужим хлопам. Тільки всього було, що подерли на ньому одежу, обірвали ковнірець, та помяли сорочку. І так вивели його через сіни на задні двері і тут з цілої сили штовхнули в плечі, а коліном ще низше, та потрутили зі східців. Шердко впав лицем на землю і розбив собі носа. А ще в тому місці мали качки та гуси свою тенісову площу і не було чисто і це все поприлипало до одежи. Шердко був без памяти, не знав, що з ним робиться. Отямився, як побачив, що через відчинене вікно його кімнати вилетіла його гарна, шкуряна валізка, одежа з шафи, ріжні тоалетові дрібнички, а за цим вилетіли і акти з текою. Це була ґрунтовна румвція, якої не потрафив би перевести жаден возьний. Шердко стояв, мов задубілий, прикладаючи платок до носа, з котрого йшла кров по одежі. Що тепер робити? До двора ніяк не пустять. На селі можуть його теж не приймити, бо хлопи незлюбили його за ту комісію... А треба було конче зайти та обчиститись, переодягтись, бо геть обнівечився гусячками, та обмитись. І тоді він нагадав, що в селі є сьвященик. Там треба пошукати пристановища і опіки. Отворив свою валізу і став збирати туди порозкидане добро і акти. Зібравши усе, поспішно заложив капелюх на голову, взяв під паху парасоль і паличку, валізку в руку, а другою придержував

платок при носі і так помандрував з двора, беручи дірекцію на церкву. Люде повиходили при неділі на село, під верби побалакати. Вони дивились на пана комісаря, не знаючи, що йому сталося? До попівства було досить далеко, валізка важка і Шердко добре втомився, заки дійшов.

Священик щойно вернув з вечірні і пив з родиною каву у бесідці, як прийшла дівчина і сказала єгомостеві, що прийшов той пан комісар зі села, а при тім сміялась, аж душилася.

Парохові й на думку не прийшло, щоб це був справді сам комісар. Він тут вже десять день сидів і ні разу не приходив. Чув від людий, що комісар за паном руку тягне. Думав, що до нього зайшов певно ґеометра, з котрим знався добре. Війшов до канцелярії і аж руками плеснув:

— А вам що сталося?

— Кажіть, отче. принести мені води вмитися, Бога ради, бо пропаду. Я мав дуже прикрий припадок, про який опісля розкажу.

Єгомосць вийшов в кухню і запорядив, що треба, та зараз вернув у бесідку.

— Господи! каже — прийшов комісар обваляний, мов би в гною качався, подряпаний на лиці і скрівавлений... Що то може бути? То якийсь Українець, бо добре по нашому говорить. Догадуюся, що його хтось в дворі моцно побив.

— Та за що? Він так під панську дудочку танцює... Може де їхав, та вивернувся.

— Коли б так, то був би до двора вернув, він же там живе, аж люде на те ремствували... Чогож би до нас зайшов? То щось не те.

А тимчасом Шердко переміняв воду кілька разів, заки вгамував кров з носа. Обмив лице, котре його дуже пекло і став передягатись. Це трівало довший час. Поглянув у зеркало і аж сам себе налякався. Лице було подряпане і підпухле від поличників. А парох дививсь крізь відхилені двері, коли б йому війти.

— Маю честь представитись: Др. Абрамович, концепіст намісництва. Я вже давно збірався прийти, та зложити Всечестнійшому отцю своє поважання, та через ту комісійну працю не було хвилинки часу.

— Прошу сідати на хвилинку, та прошу до нас на огород на каву.

— Спасибі, дякую, я ще дуже схвильований.

Господар хотів зараз спитати, що йому сталось, та дав спокій. Хай скаже сам, а Шердко якраз думав над тим, як би то сказати, щоб закрити свій сором.

— Ваш дідич, отче, то розбишака. Прошу вас, я з ним розмовляю і прошу, щоб трохи поступився для громади з тим сервітутом, а він попав в скаженину і мене, цісарського урядника, напав з лакеями і побив, та викинув з двора. Але дістане він за своє! Завтра їду до суду, зроблю visum et repertum і заскаржу о ґвалт і побиття.

— Цього можна по ньому сподіватись. То зарозумілий, бутний шляхтич і брус, котрий завдяки свойому маєткові на все може зважитись.

Шердко був вдоволений, що таке в мить видумав, та що йому повірили. Але до суду він не гадав подаватися. Не треба справи розпорпувати і не робити шкандалу. Він же не міг би в суді еказати, що його побили задля урядовання, а правдиву причину сказати соромно. Донеслось би до намісництва, а тоді пропав аванс. Урядник, так скомпромітований, не загрів би там довго місця. А це більша компромітація, чим через крадіж.

— Перепрошую Вашу всечесність за мою влізливість, але прошу мені порадити, де б я тут в селі перемешкав тих кілька днів, поки цю кляту комісію переведу. От бачите! Так то все Українцеві, коли хоче за своїм народом постояти і урядовий характер його не обереже...

— Чогож далеко шукати, каже парох, котрому жаль стало покривдженого свого чоловіка. — Прошу до мене. Тут в канцелярії є вигідна софа і переспитесь, а урядувати будете в громадській канцелярії. Та вже прошу до нас і на харч, бо в селі ніхто вам не зварить, як слід.

— О дуже дякую і буду з'обовязаний.

Якось перебалендів до вечера, а доперва при вечері показався при столі Імосці і дочкам. При світлі якось так дуже не було видно попухлих ланит. При вечері він вже геть заспокоївся. Імосць радила покласти на лице оклад з горівки, що Шердко з подякою приняв, хоч буцім то завтра мав їхати до суду і могли знаки побиття затертися. Але до-

перва, коли поклався спати, далось добре відчути побиття. Лице під горівчаним окладом ще дуще пекло і боліло. Боліло в хребті і по ребрах, боліла й рука, начеб звихнена, а голова ходила ходором. Серед нічної тиші, в спокійній попівській домівці, став роздумувати над тим, що сталось. От договорився! Аби того Шварца чорти драли, що йому таке піддав. І чого сюди якраз післав його, а не другого кого? Може це нарошно? Він знає, що в намісництві його не люблять, хоч не знає за що, бо він для всіх услужний. Йому шуміло та гуділо в ухах і боліла голова. В такій поганій ситуації він ще не був ніколи. І то все має остати не помщене? Визвав би старого на двобій, та старий не прийме, бо йому шістьдесят літ минуло і знову нова компромітація. А коли б визов приняв, то знову не знати, якби з того вийшов, бо не вміє орудувати ні шаблею, ні пістолем. А заскаржити до суду, то знову вийде шкандал. Він в урядованню тоді не був, а лакеї, не ґраф' вибили за те, що ґрафянці освідчився. Граф казав його лише викинути, а решту зробили лакеї на свій рахунок, а яка буде йому сатісфакція, як лакеїв покарали би... Треба таки стерпіти і мовчати. Він став заспокоюватись. В печі цвірінкав свершок, на стіні тикав годинник, а Шердкові прочувався у тім тиканню глум: не міряй з паном носа... Він заснув аж над раном.

XVIII. Що з цього вийшло.

Тою операцією старий ґраф іще не наситив своєї помсти. Не міг свого гніву вгамувати. Зухвалість кавзиперди задерла його душу до живого. Він польський шляхтич, маґнат, потомок королівського роду, а то якийсь хам, попович, дякович, а може і хлопович посмів подумати, що ожениться з його внукою. Такого він не міг вибачити і покарав його так, як хамові належиться. Але того ще за мало. Його мусять з тої комісії відкликати, бо чого доброго, схоче помститись і потягне руку за хлопами. А притім трапляєсь нагода тому чорножовтому пану намісникові, що на сором свого шляхецького роду пішов швабам служити, тикнути під ніс дулю. Не надумуючись довго, як йно запанував над своїм схвильованням, написав на гербовому папері такого листа:

„Пане наміснику цісарський!

Комісар, котрого прислалисьте мені до полагоди сервітутової справи, то зухвалий, безтямний хам, котрий поважився в своїй хлопській зарозумілости посягнути по руку моєї внучки, панни Станислави ґрафянки Лєщинської.

Такий деспект мене ще ніколи в життю не стрінув, як від того ц. к. зухвальця. Я, розуміється, приказав службі викинути його за двері, а що при тій нагоді, не з моєї вини, досталось йому кілька позавушників, то хай вибачить і тим контентується. Я в перший мент хотів тому чорножовтому кавзоперді казати вчистити двацять пять бізунів. Але коли мені ще на очі покажеться, то я можу ще додатково це зробити. Тому прошу його негайно звідси забрати і прислати кого инчого.

Поручаю вас Божій милости".

Листа запечатав гербовим перстенем і післав на адресу намістника на почту, як письмо пильне.

Намісник прочитавши його, прикликав зараз радника Шварца:

— Читайте, що мені пишуть... Той штребер хиба здурів... Наробив собі шкандалу і скомпромітував свій урядничий стан. Пішліть зараз когось на зміну, а він хай вертає сюди...

— Я би того не робив, ексцеленціє, щоби на забаганку чиюсь там відкликати від роботи урядника. Зробив зле, то правда, але стану не скомпромітував тим, що панні освідчився... Шварц почував себе трохи винуватим усему, що Шердкові приключилось.

— Не тим скомпромітував, що освідчився, але тим, що його лакеї по мордасам вибили... Хиба ви того не дочитались? А то не є чиясь там забаганка, лише того звісного вередуна шляхтича Лєщинського. Він готовий справді поповнити який атентат на нашім урядникові, або приїхати сюди і наробити мені бешкету. Ті люде думають все ще, що тепер панує у нас Станислав Авґуст Понятовський. Їх треба знати.

— Зроблю після приказу...

Він зараз прикликав старшого комісаря, розповів в чому діло і виправив на село на обмін Абрамовича, котрий мав негайно вертатися до Львова.

Шердко як раз скінчив пополудневе урядовання, як під

канцелярією почувся дзвінок жидівського фякра і за хвилю війшов добре йому відомий комісар. Шердка вкололо недобре предчуття. Поговорили собі в чотирі очі по німецьки.

— Що ви зробили? До Львова прийшов алярм, щоб вас обміняти. Ексцеленція невдоволений вами. Чи ви може поцілували графянку, що старий наробив такого гвалту? На що вам такої авантури!

Шердко став виправдуватись. Панна йому подобалась, здавалось, що вона не від того. Старому він подобався теж. Мав найкращі поміри і освідчився в найприличнійшій формі... Щож в тім злого?

— В тім нічого злого, але граф похваливсь перед ексцеленцією, що вас чинно зневажано і льокаями викенено за двері, а це вже дуже багато. В нашім стані такого невибачується. Вертайте зараз тим самим фякром і старайтесь не показуватися ексцеленції на очи.

— Я прокинусь хорим.

— Це булоб найгірше. Скажуть, що вас побили, що аж треба було відлежати руський місяць. Як далеко ви зайшли в урядованню...

Передайте мені та скажіть, що ще робити?

Розпочалась передача, а підчас того всего Шердкові віяло морозом поза спину. От попав в халепу, а це може його карієрі дуже повадити. Чорт міг таке предвидіти! Панна показувала йому свої білі зубки, паленіла при його появі і він був певний, що її серденько вже зачало тьохкати. Старий шлягун був йому рад. З'єднав собі тими розмовами про короля Лещинського, подобався йому. Хто це міг вгадати, що приступ невдасться і прийде до такої катастрофи... Шердка аж пекло, чим швидше це прокляте село покинути. Він передавав урядовання на швидку, лепетав аж йому в губі засохло і відітхнув, як опинився на дворі. Кавав фякрові підвести себе на попівство. Він був би сюди певно не поступав, якби не те, що тут були його річи. Перед парохом він соромився. Догадувався, що піп знає усю правду. І так було справді. Лакеї виговорились в селі перед деким, про те довідався дяк, ну і шепнув єгомосцеві. Шердко влетів до канцелярії мов бомба і став збирати своє манаття, начеб втікав з пожару. На те війшов парох, котрий, як йно почув фякерський дзвінок на подвірю, зараз усього догадався.

— Ов, пане комісарю, а це що? чого так спішно? та я вас під ніч не пущу в таку дорогу.

— Дуже перепрошую, але мене кличуть негайно до Львова, сам не знаю чого.

— Таж комісія була вже на укінченню...

— Де, де на укінченню, тут треба ще зодві неділі працювати. Я сам просив, щоб мене заступили ким инчим, щоб граф не закидав мені сторонничости.

Не помогли жадні уговорювання. Шердко спакував своє до валізки, попращався і пігнав фякром до желізниці. Був дуже голодний. По дорозі вступив до коршми, з'їв кілька варених яєць, напився кислого молока і тим вдоволився. Цілу дорогу передумував, що йому у Львові говорити? Певно ексцеленція покличе його до себе і треба буде виправдатись. Перечити усьому, чи признатися? Вибрехатися буде годі, бо у ексцеленції це буде правда, що написав шлягун, а йому нейме віри. Тут треба признатись до всего, але ще бути відважним і циніком. Хибаж такого не бувало, що графянка влюблювалася в простого парубка, козака, циганa, музиканта, а навіть в лакея і опісля виходила за него заміж? Таке ходило і ходить по людях. А він не парубок, не козак, не циган, а др. права і цісарський урядник, то має право сягнути і по руку графянки. Це останнє може навіть ексцеленції подобатись, що він так дорожить своїм становиском ц. к. урядника, бо він сам такий чорножовтий, як вивіска на ц. к. трафіці, і цісареві дуже відданий.

З таким вирішенням приїхав до Львова, а другої днини станув перед своїм шефом Шварцом. Цей нічого не говорив, нічого не питав, лише казав йти до шефа президіяльного бюра. Цей знову зараз накинувся на його мокрим рядном:

— Ви вдуріли, чи що? Такий сором для цілого намісництва.

— Пане шефе! бувби сором, колиб я освідчився якій дівчині з „гміну". Я освідчився графянці, бо мій титул і становище давало мені до того право.

Шеф видивився на него, така мова видалась йому зухвалою.

— Але це не лицює з вашим академічним степенем і становиськом, щоб вас лакеї викидали за двері і били по пиці.

— Проти насильства найбільший пан нічого не вдіє. Така напасть може кожному трапитись...

— Прошу йти до ексцеленції.

По тій перепалці, Шердко вважав себе переможцем і йому прибула відвага. Краще не можна було відповісти, а шеф забув язика в роті.

Ексцеленція читав якраз газету, як війшов Шердко і станув при порозі, як звичай велить.

— Блище! І Шердко поступив кілька кроків вперед.

— Чи я посилаю моїх урядників на комісії на те, щоб там авантурувались і в амори бавились? Графянки паничеві захотілось і то ще якої? І то кому? Якомусь Абрамовичеві. То прямо безличність. Як ви це виправдаєте? Ексцеленція був сердитий. Зневага зроблена графському станові, то так, якби йому самому.

Шердко виждав, аж ексцеленція скінчить і зачав говорити без схвилювання вимовляючи кожне слово виразно, з цілою певністю себе.

— Моє урядовання ні одної мінути на тім не втратило. Я робив свою урядову працю пильно і бездоганно. Пан граф запрошував мене в позаурядових годинах до себе на гутірку. При тім я мав нагоду стрічатись з панною графянкою. Пан граф був з того радий, що ми разом музикували. Я завважив, що панна графянка є для мене прихильна. Вона мені подобалась і мені здавалось, що замужжя ґрафянки з цісарським урядником не є мезаліянсом.

— Дурень вашець! крикнув ексцеленція. Тямте, що панна ґрафянка так вище стоїть від вас в суспільности, що може навіть в вашій приявности так, як в приявности лакея, роздягатись. А диви, який гордий на свою шапку з цісарським вірликом. Пусти пса під стіл, а він лізе на стіл... За те дістався вам добрий прочухан, а ви соромом покрили інституцію, якій служуте... Досить того, мені таких зухвалих урядників не треба. — І дав знак, щоб собі пійшов в хвилі, коли Шердко ладився до гострійшої репліки.

Він зовсім тим не збентежився. Вклонився і вийшов. Вернув до бюра і сів за столом, не знаючи до чого братись. Аж тепер наступила рефлексія над тим всім, що пережив в тім короткім часі. Його карієра в Галичині пропала. Усьої біди наробив йому той старий хрін Лещинський... Шердко

взяв машинально в руки урядову газету і попав на сторінку, де були розписані конкурси. От зараз на першому місці стояв конкурс босанско-герцоговинського уряду на посади політичних урядовців, так при центральному уряді, як і на провінції, при повітових урядах. Шердко переглянув це побіжно і став листувати газету далі, як війшов Шварц.

— Щож ексцеленція?

Шердко був мов подрочений пес. Гадав, що й цей зачне йому докоряти, хоч сам його на таке напутив.

— О скільки я завважав, ексцеленція почуваєсь добре, здоровий.

Радник зрозумів цю їдку відповідь і всердився:

— А ви знаєте, що ваше перенесення на провінцію вже вирішене?

— Певно до Мельца.

— Так, ви вже чули про те?

— Не чув, але догадуюсь. Але я там не піду...

Хочете виступити зі служби?

— Зовсім ні, але там не пійду...

Шварц вийшов, а Шердко вирішився в оден мент. Обернув газету на босняцькі конкурси і став пильно читати. Вимагали: кваліфікацийного іспиту, знання мови німецької і мови сербсько-хорватської, або двох инчих славянських мов. Це все він має, а крім того французький язик. Взяв зараз писати подання. Відомкнув шуфляду стола, виняв свідоцтва і зараз заніс подання до протоколу.

За кілька днів предложено ексцеленції до підпису перенесення Шердка до Мельца. Але шеф канцелярії звернув увагу ексцеленції, що Абрамович подавсь до Боснії.

— Добре, хай йде, позбудемося того чванька.

— Шкода таку добру силу втрачати...

— Обійдемося, хай йде.

Отож його перенесення вицофано, подання пійшло на Відень. Шердко сидів у Львові, бо на комісії вже його не посилали. Шердко поплатив свої довги, за виїмком того великого у Невричів. Нічого, хай собі почекає. Тепер коли б були відгукнулись до його, певно був би перепросився і завернув. Тепер як з Галичини спрячеся, то йому судовий позов не був страшний. От це перенесення, якого сподівався на певно, вийде йому на добре. Тепер йому нема тут

чого лишатися. Товариші стали з него насміхатися, вимина-ли його, а то й так прямо стали зачіпати такими безлични-ми питаннями: чи у гр. Лєщинського є багато лакеїв, чи правда, що там є гарна і посажна внучка, чи варто до неї копнутись? Шердко відгризався, як міг. Був вдоволений зі свого вирішення. Тепер посилали його до Мєльца, а за пів року пішлють далі, а така скитальщина, то не для него. А так піде до тої обіцяної землі і дасть себе знати. А коли б Боснія від Австрії відпала, то дістанеться до якої культурніщої провінції, бо Австрія вслика. А де піде, то нема таких маринованих ґрафських мумій, як цей Лєщинський, або хоч би і сам намісннк. Там певно зробить добру партію, здобуде гроші і авансувати буде. З такою кваліфікацією на повіт його певно не дадуть, а буде працювати в Сараєві. Дістане зараз девяту ранґу, та і плата там більша, чим тут. Такі плани він складав вже, як прийшла номінація.

XIX. До обіцяної землі.

По дорозі до Сараєва поступив він до Відня, до найстаршого брата Мєчка. Той скінчив вже теольоґічний і філософічний факультет, зложив докторат філософії, а тепер ходив на третий рік права. Хотів і тут складати докторат. Жив з того, що дописував до великих анґлійських, французьких і німецьких ґазет і жив собі добре. Він не мало здивувався, побачивши Шердка, а навіть зразу не міг його пізнати.

— А ти за чим сюди заблукав?

— Я в переїзді до Сараєва, на посаду політичного комісаря.

— Свят Господи! А тобі що до голови набрило? Вже зрезіґнував з галицького старостиньства?

— Я не зрізіґнував, але вважаю, що через Боснію блище до того. З тими галицькими зарозумільцями і чваньками годі до ладу дійти. Ти подумай: я доктор, з відзначаючим іспитом кваліфікацийним освідчився одній ґрафянці і за те ціла ґрафська каста накинулась на мене, як на якого святотатника і за 24 години переніс мене намістник до Мєльца. А я їм показав, що не дам собою помітувати і подався до Боснії. Там дали мені IX. ранґу,

— Що тобі до голови прийшло, до ґрафянки коперчаки строїти.

— А хиба я що? Я цісарський урядник з академічним дипльомом, мав до того повне право.

— Підожди! Ти писав мені свого часу, що ти заручився був ще на університеті з якоюсь багатою попівною з Поділля.

— Нічого з того. Ми розійшлися по доброму, бо це сталось неможливе. Ти подумай: вона червона соціялістка, з Франком кореспондує. Як це можливе? Я політичний урядовець, а вона соціялістка, революціонерка. Я її поставив альтернативу: або — або. Вона не хотіла поступитись... Апеляція до батька нічого не помогла, бо батько такий самий... Не мав же я рації?

— Погоди! Ти писав, що той священик посилає тобі гроші на студії.

— Ну, так, я ті гроші віддам..,

— А ще не віддав? каже Мечко з докором.

Шердко замовк.

— Ти бачиш зовсім не мав рації зривати. Я не вважаю, щоб це був мотив, а лише притока до зірвання. Я не вірю, щоб піп, та ще і богач був соціялістом. Він міг, як поступова людина, соціялізмові спочувати. Так само і дочка. Через те, що йшла з поступом, що читала не романи, а щось розумнішого, то ще не мусіла бути соціялісткою, або революціонеркою. А через те зірвання не віддавши того, що взяв з такого титулу, то ти таки поступив погано, позволь собі сказати. Ти й тоді не мав рації, як вступав до політичної служби, бо тобі було добуватися незалежного хліба і піти до адвокатури. Подумай, як би ти добре стояв, отворивши канцелярію в Тернополі, під боком заможного, впливового тестя. Ти міг гроші лопатою згортати... Чого ти до політики заліз?

— А хиба ти не тямиш, що говорив покійний Лаврівський, щоби як найбільше наших людий вступало до політики, щоби відтак при зміні системи було чим обсадити позиції...

— Боснії... правда? Шердку не закручуй мені гітари, бо не думай, що я повірю в те, в що ти сам не віриш. Політика Лаврівського вже давно поплила з водою і зовсім не той мотив пхнув тебе „під кавки". Але ти все поступав

„гойх міт ді пентес“. Тобі імпонував золотий ковнір, старостинська ранґа, щоб зістати повітовим кациком. Тебе все тягнуло між панів, між ту голопяту голоту, позолочувану сумнівним золотом. Ти гадав, що як між неї влізеш, то тобі десять ґрафянок повисне на шиї. А тобі дали по носі... Позволь собі, Шердку, правду у вічи сказати... А з тим, що ти зірвав з попівною, заручившися і взявши гроші, котрих ти зараз не міг віддати, то таки погано і то дуже...

Шердко прикусив губи і мовчав. За ці щирі слова, котрим не хотів признати рації, був на брата лихий.

— А що у нас в дома робиться? питав Мечко.

— Не знаю, я там вже давно не був. Не манить мене ні з нашим батьком говорити, ні маминого кудкудакання слухати.

Тепер Мечко закусив губи...

— І не переписувався з батьком?

— Від довшого часу вже ні. Я хотів, щоб батько про мене забув. Уяви собі, що раз було так, що старий приїхав до Львова і зайшов до мене до бюра в старім футрі з плішами, в тім самім, що йому справив тесть на весілля, в нечистих, латаних чоботях, неоголений. І знаєш чого хотів? Щоб я йшов з ним до запомогового референта інстанціонувати... Я, розуміється, як міг найшвидше, позбувся його зі Львова, бо мені було соромно.

Мечко аж підскочив на кріслі.

— Старі люде мають старі навички, але батько все батьком. Та чейже не дав батькові пізнати свого невдоволення...

— Правда, що я не міг над собою запанувати, але старий того не помітив...

— Ей! Шердку, Шердку!

— Я сюди приїхав за ділом. Хочу представитися ґубернаторові для Боснії і Герцеґовини.

— А тебе там чого? Не роби себе смішним. То великий пан, а ти замалий урядник. Їдь прямо до Сараєра і там представся шефові правительства...

— Та я маю ще одно діло у Відні до поладнання. Хочу собі справити мундір босанський урядника IX. ранґи, та не маю стільки гроший. Ти за мене поручи, а я як лише дістану за кошта дороги і павшаля, то пришлю.

— З тим ти зле вибрався до мене. Я не маю кредиту

і за ним не шукаю. Що мені треба, то купую за готівку, а як її не маю, то не купую. Я поки що студент права і нічо більше. Але на що тобі тепер мундиру? В Сараєві дістанеш теж.

— Бачиш, воно імпонує, а опісля чоловік має більше значіння.

Мечко встав з крісла і підійшов до Шердка.

— На мою думку, то ні, хиба здається тобі, що всі люде такі, як ти, що люблять блистіти. Ти такий був змалку... панич... Ти непоправний чванько...

— Як ти мені таке можеш говорити?

— Бо другий не скаже тобі цього у вічи, а хиба посміється над тобою, а я тобі брат. Роби собі, в прочім, як хочеш...

Шердко поміркував, що нема чого довше побувати у Відні і зараз на другий день рано поїхав далі. Розмова з братом трохи його охолодила. Мусів два найважніщі пункти з своєї подорожної програми викинути: представлення у губернатора і мундір. Він так хотів дати себе пізнати губернаторові, заговорити до него по французьки. Як вміючого по французьки могли його вжизати до дипльоматичної служби по конзулятах. Але то ще не пропаще, бо те саме зможе зробити і шеф краю. Це запевнить йому не аби яку позицію в урядничій гієрархії окупованої провінції.

В Сараєві заїхав до готелю Австрія і зараз на другий день одягнувшись у фрак поїхав до будинку краєвої управи і казав заанонсувати себе шефові.

— Знаєте сербську мову?

— Ні, але я знаю два славянські язики, а третього навчуся. Я знаю теж французьку мову.

— Нам того не потреба... Ваше назвисько вказувалоб, що ви хорват, тільки, що ваше імення ні сербське, ні хорвацьке... Отож я вас задержую поки що тут при центральній управі, поки підучитесь сербської мови, а опісля побачимо...

— Я ще знаю і старославянський язик, то надюся, що не прийдеться мені трудно.

На тім скінчилась авдієнція, по якій Шердко надіявся дуже багато, а воно поки що нічого не вийшло. Тепер став ходити по бюрах і представлятися. Познайомився відтак з урядниками инчих декастерій в урядничому касині, де

пізнав багато земляків. Найшов собі і кватиру у місті. Але довго не міг привикнути до окруження. Він помітив, що всі ті урядовці живуть серед моря чужого елементу, чужого мовою, вірою і звичаями. Місто мало на собі ціху орієнтальности. Вже самі джамії з високими, мов фабричні комини, мінератами нагадували Турцію. А ті вузенькі вулиці, нехарні і нерівні, ті закратовані від вулиці вікна, то вже прямо Азія. Посеред цього моря типових турецьких будівель виринало кілька величавих европейських, які побудувала Австрія. По базарах та вулицях снувались сотки босанського, сільського населення у народніх уборах, з позавиваними головами, або у червоних та чорних фезах. Побачив тут еспанських жидів-спаніолів, сербські жінки у широчезних штанах, позакутувані Туркині, по монашому одягнені спаніолки, обідрану дітвору, жебраків та циган. Він помітив цілі громади бездомних, на пів диких собак, які волочились по вулицях і заводили драчі за кожну найдену кість.

Дотепер Шердко поза межі східної Галичини нікуди не виходив і тому-то все видавалось йому дивним, невиданим. Почував себе тут дуже самітним і зразу було йому лячно. Коли б так уся та ріжноколірна юрба кинулась на Австрійців, то би їх задавила своєю вагою. Але товариші заспокоїли його, що по послідним повстанню тут зовсім безпечно, а Австрія робить, що може, щоб собі населення приєднати. А оден земляк сказав йому, що коли б Австрія зробила тільки для Галичини, що для Боснії, то Галичане почували б себе дуже щасливими.

В уряді не було для нього великої роботи. Роздивлявся у тутешніх законах та розпорядках і вчився запопадливо сербської мови. По півроці прикликав його до себе шеф президіяльного бюра і переконався, що Шердко справді володіє добре краєвою мовою. Шердко був радий з того признання, та розчарувався зараз по трьох слідуючих днях, бо його перенесено до Фочи на повітового комісаря.

— Хайже йому всячина! — крикнув і закляв по сербськи... От дослужився. Вони хиба подуріли... Якого вони урядовця випихають у глухий, дикий кут? Чи богато мають таких з докторськими дипльомами? Зачнуть мною витирати всі кути і не дадуть ніде гаразд розжитися.

Зачав розпитувати людий про ту Фочу. Там нема зе-

лізниці. Кромі кількох урядовців, та офіцерів ґарнізону нема жадної інтеліґенції. А населення на пів дике, гірське. До того ще забігають частенько із Чорногори розбишаки, з якими не дай Боже стрінутись в дорозі... „Якась кара божа — бідкав Шердко. — Хиба той галицький граф так мене прокляв... Шердко став оглядатися на задню фірточку, та переконався, що на разі не було вороття. Треба цю важку спробу перебути... А може би піти до шефа краю та йому розтолкувати та спонукати до завернення тої фатальної номінації?

Але шеф краю не був з тих, що пофлюють свої розпорядки. Жадні представлення не помогли. У такий кут він посилає урядовців нежонатих. З родинами там посилати не може, бо там нема шкіл відповідних. Час все ще неспокійний, горці то народ бутний, до бунтів схильний. Може прийти до заворушень, а тоді великий клопіт з семейними урядовцями. А до того перенесення причинився ще оден мотив, котрий повинен бути Шердкові любий... Його вважається за первокласного урядовця, а в уряді у Фочи завелось безладдя і треба все впорядкувати. Коли з тим добре справиться, може бути певним признання і авансу.

Та це його ні раз не потішило. Про свою вартість урядничу він сам знав дуже добре, а таку місцю, яку йому тепер дають, хай черт возме. Треба розвращатися з лякерованими черевиками та надіти чоботи з калошами. Там не можна буде ніяк показати европейського шику. Він здичіє зовсім, забуде, чого навчився, забуде французьку мову... Треба було їхати.

Поїхав почтою і мав нагоду придивитися балканським горам. Чим далі, тим страшніще, а вже як приїхав на місце, то мав враження, що попав в якусь западню, де вже дальший світ забитий дошками.

Фоча лежить у доволі просторій котловині, околеній від сходу, полудня і заходу високими горами. На тих горах стоять муровані касарни, околені муром, немов цитаделі. Від полудня на північ тече бистра, зимна Дрина, а до неї від сходу вливається невеличка річка Чеготина, котра перерізує місточко на дві части, сповнені містками. Домики всі турецько, поверхових, вкриті червоним та зеленим черепом. Одна церква на горі у сербській частині і кілька джамій у місті. Впрочім не було тут нічого замітного. Тут іще не вспіла Австрія ви-

тиснути европейсько цивілізацийного знаку.

Шердко станув кватирою в одній „кучі“, в одній комнаті з великою печею та великими вікнами. До печі треба було доставити залізну печку, а то в зимі замерзби, бо тут подвійних вікон не знають. А цілий його мебель то звичайний, деревляний, білий стіл з військовим знаком A. V. (Augmentationsvorrat), такі самі два стільці, деревляна лавка і залізне, військове, кавалєтове ліжко з сінником. У тій закутині військова управа доставляла урядовцям умебльовання з своїх маґазинів. Шердко аж плакав зі злости. Та хиба вже і в Мельцу такого вбожества не має. Треба прямо вести обозне життя з дня на день. Харчувався в офіцерській менажі з инчими урядниками, де і касино містилось.

Начальником повіта був якийсь старий Німець з червоним помідоровим носом, вдовець, некультурний, котрий товчесь по Боснії від часу окупації. Подібні були і прочі урядовці. Кожний вдовець, або нежонатий, кожний забув вже, як Европа виглядає. Одне, що могло бути для Шердка осолодою, то добра плата, більша чим в Сараєві. Тут можна було дещо приощадити і з чим вернути. Коли прийде на нього черга в авансі у Галичині на повітового комісаря. Поза те ні одного дня довше не буде.

Зараз по кількох днях урядовання пізнав, що його товариші не тямучі, роблять зле, не вміють закона і Шердко став поправляти. Начальник повіту і другі не зробили нічого без него і йшли до него за радою, мов до рабіна. Начальник відвдячувався тим, що приділяв йому комісії, які богато приносили. Але на ті комісії в гори треба було їхати на коні, в супроводі двох жандармів, мати при собі шаблю і револьвер. Така комісія протяглась нераз цілий тиждень. Треба було ночувати в якій босанській кучі, або таки в клуні або повітці, а жандарми чергою сторожили. Опитні товариші давали собі раду, як заходити до босанського мужика, як до них говорити, як берегти себе перед напастю. Ті комісії його зразу дуже томили, бо до невигоди він не привик і не міг спокійно спати у дикій країні під охороною жандармів, яка здавалась йому не вистарчаюча. Але така одна комісія приносила богато, а Шердко став любуватись у грошах, яких не було на що видати, хиба на пяничання, котрого він не любив. Йшов завчасу до своєї „кучі“ і тут богато читав.

Записував собі з Відня і з Парижа журнали та книжки. З'ображав собі, що сидить у великій вязниці і за це йому добре платять. У літі таких вечерів було задля комісії мало, за те в зимі не виїздив никуди і читав.

Тут перебув він три роки. Його ані не авансували, ані не переносили, з чого він дуже злився. Длятого вирішив при найблищій нагоді вернути до Галичини, коли прийде на нього черга. Вижидав тої хвилі, мов кримінальник амнестії. В тій цілі, в третьому році записав собі урядову газету зі Львова і шематизм. За той час він пізнав повіт і людий добре і люде його полюбили. На комісіях почував себе безпечніще.

Нарешті вичитав у газеті, що його товариші, які рівночасно поступили з ним на службу зістали комісарями в IX. ранзі. Вважав, що наспіла хвиля освободження і вніс подання. Начальник відраджував. Таж леда місяць його будуть авансувати, та він не дав намовитись. Він мав свою витичену мету. Тепер зістане комісарем, а за кілька літ старостою. У Галичині настали великі зміни. Настав инчий намісник, все давне забулося. Тепер він буде жити інакше, визначиться, заслужиться, покаже себе пружистим. Одна виборча кампанія поставить його на ноги. Вибори? Він хоч не інтересувався ними ніколи, то наслухався про них дуже багато. То були прямо кажучи галицькі вибори і він при тій робаті мусить визначитися. Та на їх спогад Шердкови зробилося ніяково. Треба буде зраджувати свій власний народ, робити безправства тому, щоб заслужити собі на похвалу зверхників і на аванс. Але та колька в душу не трівала у нього довго. Він вмів свою совість заспокоїти. То годі. Без того він ніколи не зістав би старостою, а саме, як він зістане старостою, то ст рицею винагородить свому народови заподіяну кривду, відвдячиться. Хибаж людське спасення у виборах? Поза тим можна далеко більше і хосенніще зробити. Шердко слюбував собі ту прислугу зробити, як зістане старостою. А ним може зістати лише через вибори. Почував себе так, начеб в тій хвилі заключив з своїм народом договір, користний для обох сторін і тим заспокоївся.

Нарешті прийшла довго вижидана номінація на повітового комісаря в П.

Шердко не задержувався довго. Його тут нічого не вя-

зало, не манило. Ледве його здержали знакомі, щоб йому справити пращальний бенкет.

Другої днини рано від'їхав Шердко почтою і навіть не оглянувся на той „кримінал“, де пережив три роки. Вертав у Галичину старшим, з великим досвідом, якого набрався стикаючись з ріжними людьми.

У Львові, в намісництві застав великі зміни, Шварц пішов в пенсію. Змінилось, забулось. Треба зачинати нове життя. Воно певно буде краще, бо шеф презідіяльного бюра, коли йому представився, заговорив так:

— Ви маєте марку доброго і пружистого урядника. Длятого ми вас призначили до П. Там такого треба, бо староста старий і недолугий і властиво ви будете вести староство. Надіюсь, що на вас можна покладатися. Через поблажливість того старости розвельможились в повіті ріжні антіправительственні напрямки серед Українців. Треба те все взяти добре в карби, ну і завести лад і слухняність. Ви Українець?

— Так. Шердко трохи не подавився тим словом. Він почув, як йому вдарила кров у лице і щось давило глотку. Йому нагадалось, що його призначили на гончого пса, на своїх земляків.

— Це власне і добре. Ви краще збагнете усі їхні замисли. Будете мати спромогу бувати між ними, їздити по празниках, забавлятись з ними, показувати перед ними свою прихильність, а вони перед вами, як своїм чоловіком, відкриють своє серце і не одне таке довідаєтесь, чого уряд не довідався би ані через тайну поліцію, ані через жандармерію. Такий метод дуже практичний і веде певно до цілі. Ви не вяжіть себе нічим. Можете навіть їздити по читальнях, предплачувати українські ґазети. Жадних доносів не бійтесь, бо ми знати мемо, на що це робиться. А коли щось станеться не по їх думці, то зложіть все на старого старосту, бо то він буцім-то шеф повіту, а не ви... Ну, бажаю вам щастя. А коли добре стравитесь, то будьте певні авансу. До старостиньства вам лише оден крок.

Годі з'ясувати собі його почування, коли вийшов від шефа. Совість говорила йому: роблять тебе не лише шпігом власного народа, але ще й провокатором, зрадником, Юдою. Будеш зраджувати і продавати тих, що тебе вважатимуть за свого, угощати у своїх хатах, годувати своїм хлі-

бом, відкриють тобі своє серце, а все за мізерний аванс на галицького, повітового кацика. — Але з другого боку його амбіція мала також своє слово: То все дрібниця, дурні скрупули, на які розумний чоловік не повинен звертати уваги. На теж є політично-адміністрацийні органи, щоб в правовій державі удержувати лад і порядок. Коли б так кожному давати волю робити по своїй волі, настала б анархія. Тепер Польща горою, то треба робити так, а коли б фортуна до неї хвостом повернулась, а це в примхуватій Австрії дуже можливо, тоді робитимеш інакше і знову Поляків брати шпіцом. А навіть коли йно старостинського стільця добудеш, то вже тоді зможеш свому народові відплатити сю мниму кривду. А того стільця ніяким инчим побутом не здобудеш, хиба тим. Годі! Близща сорочка тіла, чим кожух. А як з того будуть казитися, побачивши тебе старостою, ті що посміхались і глумились з тебе тоді, як ти прийшов на сальони у той день, що був призначений для арістократії... Будуть зубами скреготіти з досади, це певне...

І амбіція перемогла своїми арґументами. Шердко заспокоївся, совість замовкла...

Шердко випродав зараз свою стару ґардеробу, як немодню і справив собі нову. Гроші у нього були, бо посилав їх богато з Боснії до віденської щадниці. Було б чим і Невричів заплатити, але з ними нема чого спішитися, коли не упоминається. Може забув... На комісарстві він далі щадитиме, бо комісії багато приносять.

Поїхав до П. і представився новому шефові. В президіяльному бюрі назвали його недолугим і Шердко в те повірив. Та зараз при першій стрічі помітив що инчого. Староста вже старший чоловік, сивий мов голуб, трохи не дочував. То був урядовець, ще з перед констітуції, бюрократ старої дати, у котрого закон був над усе. Богато тямив і навчився, але з новими порядками не міг освоїтися до нині. Тому він позволяв усе робити Українцям, коли лише робилося по закону. З того в повіті було богато читалень, на що під „кавками" дивились косо.

— Мені тут дуже було потреба такого чоловіка, як ви. Інші часи настали. За моїх часів, як я вступив до уряду, як іще був режім німецький, то закон був над усе. Тепер інакше. Побіч знання закона, треба ще мати сприт, і нюх, і ди-

витися звідки вітер віє. Закон каже так, а вітер віє інакше... розумієте... Мій повіт спокійний, а мимо того там у горі з мене не вдоволені. Може бути, що я відстав від поступу, не розумію духа часу, занадто до закона приріс, а тепер все не так: крути верти... А з тим я не можу освоїтися. Кожного разу якісь догани за вибори, за читальні, спілки... Що я тому винен? Нехай знесуть закон, то того не буде і я не допустив би нічого на волос. Але воно так: закон позволяє, а ти старосто не позволяй... А я присягав, що буду берегти законів. Я би вже давно подякував і пішов на пенсію, та привичка не дає. Мені здається, що коли б не пішов до бюра і не відсидів своїх годин, то певно би вмер. Ви чоловік нової школи, нових поглядів. Може вам повезе при найблищих виборах переперти польського кандидата, бо я того навіть не пробував, а коли й не вийшов тут український кандидат, то лише завдяки спритові сусідних моїх товаришів. Я не можу з тим ніяк погодитися: кажеться вольні вибори, а посол має вийти такий, якого собі бажають там на горі, або я здурів, або вони варяти. А вони певно варяти й тому, що мене тут терплять, хоч завзялись пустити мене на зелену пашу. Вам даю волю, а ви робіть, як знаєте, бо такий дали мені з гори вінк... Але я вашої роботи на свою совість брати не буду.

Обнявши урядовання Шердко зложив собі план поступовання. Треба надягти на себе овечу шкуру і Українцям піддобритися, з'єднати собі довірря і ходити у ній аж до найблищих виборів. А тоді піде все, мов по маслі. За той час не одне можна буде зробити доброго у користь Українців коштом панів, а це хай буде на завдаток тої відвдяки, яку собі слюбував зробити, коли стане старостою.

І Шердко, як йно впорядкувався на своїй кватирі, пустився робити візити дооколичним священикам. Представляв себе поповичем, щирим Українцем, інтересувався читальнями, спілками, давав свої ради, впрошувався на загальні збори, промовляв про наші кривди, одним словом показував себе страждаючою Україною в ц. к. мундурі. Людям видавалось це зразу дивним, бо такого політичного урядника вони ще не бачили. Зразу віднесились до нього з резервою. Але він став їздити по празниках та весіллях, виголошував патріотичні тоасти, співав народні пісні, не заговорив в україн-

ськім домі одного слова по польськи, хоч би там і Поляки були. Незвичайний комісар-феномен. Загал його полюбив, бо в його словах пробивалась таєна ненависть до Поляків.

Оден лише о. Данило йому не довіряв і не дав себе візитувати, бо сховався, як Шердко приїхав до нього з візитою. Коли його хотіли кондеканальні переконати в користь Шердка, він говорив:

— Як би він справді так думав, як говорить, то йому давно скрутили би вязи...

— Як же це вияснити?

— Його підставили, щоб нас підійти і обдурити і тому дали йому волю, — побачите...

Але тим о. Данило нікого не переконав, бо всі вважали його за чудака, котрому провиджується чорт там, де його немає.

Так само чудувались, але й злобились і Поляки. Такий комісар то чистий ковбасюк, присланий на їх шкоду і загибіль. Вже зі старим старостою не могли погодитись, але той бодай безпарціяльний, до нічого не мішається. Але цей молодик воловодиться з попами та читальнями... Пішли жалоби до Львова, а коли нічого з того не вийшло, поїхав п. маршалок з депутацією до намісника, якого случайно у Львові не застали, а шеф бюра сказав їм таке:

— Даремне, панове, лякаєтесь. Переконаєтесь при найблищих виборах, що метод Абрамовича є добрий і інакше у вашім повіті до ладу не дійде...

А тим часом за почином Абрамовича відбулись перший раз у місточку вечерниці в честь Шевченка. Річ нечувана! Політичний комісар дав ініціятиву, інтересувався хором і прийшов на концерт не як урядовець, а як громадянин-Українець. За приміром місточка пішли і деякі села, де була читальня. І там він їздив і балакав любенько з селянами про їхні потреби, давав ради. Обіцював свою поміч, нарікав на несправедливість панського видзялу і т. і. Але поки він тут буде, то не допустить до хлопської кривди, котра його самого, як сина того народа, болить.

Шердко об'їхавши так цілий повіт придбав собі прикметник „нашого українського комісаря". Таку саму прихильність виявляв він в урядованню. Люде мали до нього приступ. В маловажних справах він все стояв по стороні слаб-

ших, у більших справах заступався повагою старости, котрий є начальником повіту, а він лише комісарем, хоч жадна справа проти його волі не була вирішена. Аж опісля звернувся він до панських дворів. Зачав від повітового маршалка, але це вже було після того, як на нього пішов писемний і словний донос до намісництва. Маршалок приняв його нерадо. Він бачив в ньому ворога шляхти, помимо того, що чув у намісництві, котрий наважився підкопати і знівечити шляхоцький авторітет. Шердко виправдувався, що досі не зложив ще свого поважання, бо щойно покінчив перебирати урядовання, а це забрало йому багато часу.

— Ну, певно і ті візити по „плебаніях“ та читальнях багато часу забрали — притяв йому маршалок.

— Безперечно, бо це також належить до урядовання. То сила і її перш усього треба взяти в руки, щоб нею можна орудувати. Коли я не здобуду необмеженого довіря в повіті, то нічого не вдію.

— А це довіря здобуваєте, пане комісарю, нашим коштом, завважав маршалок з нехіттю.

— І те цілком природно. В чиїм інтересі це робиться, той і кошта повинен поносити.

— Як це розуміти?

— Цілком просто. Уряд попирає шляхту. Це попирання виявляється головно при виборах. Чи гадаєте, пане маршалку, що вибори можна перевести гладко, без довірря народа? Хиба насильством, а я цего не хочу, бо маю до того инчі певнійші способи. Панове видаєте на вибори великі гроші. Чи не легче вам понести менчу втрату, при якій там маловажній справі? Коли я в дрібницях межи двором а хлопом вирішу у користь хлопа, то він через те при виборах послухає мене мов дитина, а вам заощадить це великі суми. Мені здається, що це ясне і зрозуміле. Я насильства не хочу, бо як мене окричать ґвалтовником, то я непевний з життям. Побачите, що в моїм повіті вийдуть вибори спокійно, не буде війська, не буде стрілів, не буде арештів, а послом вийде ваш чоловік... До ґвалтів забігають дурні, або ті, що не підготовили почви, а відтак не бачуть инчого виходу, І длятого то стільки у нас крику на галицьку адміністрацію і польський режім. Отож треба все так робити, щоб навіть протест був неможливий. Я слуга суспільного поряд-

ку і ладу, а шляхти теж. Найяснійший пан не один раз заявив, що лише на шляхті спирається. Тому і я не був би урядником, коли б робив інакше, як цього вимагає інтерес шляхти і правительства. Отож я вважаю, що наші цілі однакові і лише ріжними дорогами до них йдемо. Панове мене ще не знаєте і тому не одне з того, що я роблю вам не подобається. Це спричинило панів на мене жалуватись у намісництві. Я панам не дивуюсь і не беру цього за зле, бо кожний береже свого інтересу. А коли мені за це нічого не сталось, то видно, що там у горі признали мій метод за добрий. По виборах, то і ви переконаєтесь, що мій метод був добрий і доцільнійший, як дотеперішні...

За час тої мови, маршалок хитав недовірчиво головою.

— Дай Боже, щоб ви, що до свого методу не розчарувалися, а я певний, що він не добрий. Ви попираєте хлопів і читальні. Вони є розсадниками народнього освідомлення. Чим свідоміщий стане народ, тим тяще буде його приборкати. Помиляєтесь, що такий освідомлений народ послухає ваших ласкавих слів, скажімо вашої просьби і дасть добровільно хіть свій голос на урядового кандидата. Український хлоп з природи пословниково є упрямий, а при тім не довірчивий. А щож доперва хлоп вишколений в читальні на протипаньских кличах, на ненависти до всего, що панське та польське? Я вірю остаточно у вашу добру волю, у ваші интенції, але ваш метод не вважаю за добрий у цім понятті... Може де в якім темнім гірськім кутку... Тутешнього хлопа ви не знаєте так, як я, що тут живу змалку.

— Але такого методу, ще ніхто не пробував і спробую його я, коли маю на се апробату моїх зверхників.

— Той експеримент буде нас богато коштувати...

— А якийже метод по вашій думці був би доцільний?

— Такий, як до тепер був в ужитті, а не инший. Недопустити за жадну ціну ані до освідомлення, ані до добробуту хлопів. Ми мусимо прямувати до знищення національної свідомости. Таку роботу зінавгурував гр. Лешек Борковські своїм провважним кличем: niema Rusi. Лише не всі ми в своїй добросердечности пішли за тим кличем. Треба було тоді знищити всякими способами свєтоворську твердиню, а нині були б ми вже не такі успіхи бачили. А то розпочали короткозорі політики якісь угодові пертрактації

з Лавровським та Качалою і лише роззухвалили Українців, що осьто вони також партія, з котрою треба числитися... Так само з добробутом. Богатий хлоп не піде за малу ціну на панський лан робити. А ми вже страшно боками робимо і цілком скапцаніли би. Не схочемо більше платити, то настануть хлопські штрейки і тоді що? Прецінь уряд нікого не всилує робити другому...

— До того певно не прийде...

— Ну, ну, а я кажу, що коли уряд позволить Українцям так далі робити, як тепер в нашому повіті робиться, то це не минуче.

— Але вернімо, пане маршалку, ще до того методу. Кажете, що я моїм поступованням не доведу до того, щоб хлоп задля моїх ласкавих слів послухався мене при виборах. Припустім, що так, що мимо того ми будемо мусіли вжити инчих засобів, щоб цю твердиню здобути і переперти нашого кандидата. Але це мусите мені признати, що мій метод бодай до того веде, щоб розвідати, що в тій фортеці робиться і думається, пізнати її слабі бастіони, котрий можна найлегче здобути, якже ми твердиню краще зможемо пізнати, як не через те, що там війдемо, як приятель і все нам покажуть?

— В тому признаю вам рацію...

— Отож, пане маршалку, між нами згода. Я надіюсь, що при найблищих виборах працювати буду у користь кандидатури п. маршалка...

Тими словами взяв дуже за серце шляхтича. Маршалок подав руку і вицілував його, бо йому нераз приходило на думку при сприяючій нагоді вскочити між послів, бодай би сеймових. До того підбадьорювала його часто п-ні маршалкова.

Запросили зараз до снідання, при якому була і п-ні маршалкова. Розпочалась зараз люба гутірка, а маршалок не втерпів, щоб не похвалитись, що пан комісар піддає йому думку кандидовання. П-ні маршалковій Шердко дуже подобався своєю товариською огладою і панськими манерами.

— Ви наш, пане комісарю, — каже по чарці п. маршалок... Ви теж шляхтич... Пригадую собі з оповідання мого діда, що на Україні жив шляхтич Абрамович, дуже богатий чо-

ловік. То був маґнат старого покрою, бутний і свавольний. Гостро брався до своїх підданців-мужиків і за це прийшло до якогось процесу. То були ще добрі старі часи... А тепер вдар хлопа, то до лікаря тай до суду. Але то йно у нас таке. У Росії цілком инчі відносини. Там дворянин щось значить... Прошу вас! Там дати приставові, або становому кілька рублів, кілька кірців збіжжа, чи яку фіру сна і спокій на цілий рік, все тобі зробить, від усього заступить...

— У нас шляхта немає чого на уряд ремствувати — завважав Шердко, хочби лише сервітутя взяти на увагу, як воно все у користь шляхти поладнано.

— Бо нам це належалося. Хлоп, поки робив панщину, мав право до уживання і ліса і пасовиска. Колиж панщину перестав робити, то звідки ми приходимо давати йому якісь еквіваленти? А що до нашого суспільного становиска, то лише тепер на ліпше змінилося. Завдяки ласці нашого найяснішого пана і монарха Франца Йосифа. А що було давніще? Що виробляв з нами хочби такий Йосиф II., а опісля ті всі Гердлічки та Прецлічки, та инча урядова шволоч! Роззухвалили хлопа, знесли панщину, а тепер всі бідуємо і пан і хлоп зійшов на біду... Прошу вас! Де у нас доріс хлоп до освіти, до якоїсь самостійности? Його все треба вести на мотузку, мов теля, а коли його пустиш самого, то зараз попаде в жидівські лабети. А коли позволили панам і тим українським інтелігентам його освідомити, то полізе нам на голову і візьме під ноги. Кілько то тепер тої інтелігенції з попевичів, дяковичів та хлопевичів наплодилось. Давніще, коли справді котрий з таких здобув освіту, вернувся до Польщі, та визнавав себе поляком... А нині він Українець. Злі часи. Доживемо ще того, що будемо у них наймитами...

Маршалок щораз запалювався до своїх слів, говорив аж дух захоплювало.

Шердка попращали сердечно і він став думати над тим, що йно почув. Та це не була йому новина, бо таке саме чув і від тамтого маршалка. На одне копито їх усіх дідько скроїв. Але прийшло йому на гадку й то, до якої ролі він признався: звеличував себе шляхтичем і зрадником свого народа. Але з другого боку він помітив ще, що пани дуже бояться освіти народу. А він саме над тим працює,

інтересується читальнями, то що. Отож його праця не така дуже безцільна, а може хосенніща для народа, чим якісь там вибори. Значиться, що він вже розпочав виконувати умову, яку заключив і слюбував свому народові. А щож доперва він докаже, як стане старостою! А це старостиньство тепер здавалось йому блище до осягнення, чим раньше. Він шляхтич безперечно. Коли б лише це шляхецтво за собою затвердити. Про Абрамовичів певно говорить Папроцькі або Несецькі. Коли б то якого „гербажа“ роздобути Тоді який там ґрафик дурень не поспіє йому сказати: якийсь там Абрамович! то вже багато для нього значить, що Абрамович був шляхтичем па Україні. З того можна буде скласти леґенду про свій рід, що його прадід переслідований російським урядом пішов па еміґрацію до Галичини і тут розрісся... Чудесно! Але гербажа таки треба десь роздобути...

І коли Шердко став складати далі візити по панах дідичах, то все вмів так якось принагідно розповісти дещо про себе та про своє шляхоцьке гніздо.

XX. Подружжя, то договір.

Шердко вів тепер ціле староство. Його позиція була непохитна. З кожної ситуації виходив зручно. Тепер нагадав собі, що можна і треба оженитися і то добре, з добрим посагом і за всяку ціну з обивателькою. Розглядав по повіті, та нічого підхожого не знайшов. Треба шукати десь далі, розпитувати поміж людьми. А до того то найкраще підходять жиди. Він їх знав у місточку дуже богато і то ріжних, багатих купців, багатих сільських лихварів і навіть поляків мойсейового віроісповідання. Між ними став Шердко розпитувати. Жидів уважав Шердко за найпевніщий елемент, котрий ніколи не зрадить, хочби навіть хабара дав.

Отож одного дня входить до бюра якийсь халатник.

— Чого вам треба? — питає по німецьки.

— Ех він а шатхен (посередник у сватанню).

— Гот ір фер мех а кале? (маєте для мене дівчину?)

— А фейне кале, настояще обивательки.

— Гот зе ранеш?

— Ой вай! дус іх а рейхер кале, бей ейм ранеш ві ді палове...

Шердко був у добрім гуморі і залюбки слухав, що халатник оповідав про кале і про багатого дідича. Шердко став що раз більше цікавитись. Отож під Станиславовом живе оден богатий дідич, а до того дуже твердий русин. Має одиначку, дуже ладна і вчена дівчина, бо батько не пожалів нічого і давав її аж до Львова вчити. Коли б пан комісар хотів, то він йому і назвиско скаже і село, а найважніще вкаже, до кого йому в Станиславові звернутися, де би з тим дідичем міг познайомитись. Шердко тою думкою захопився. Щож? — купити не купити, але торгувати можна...

Шердко роздумавши діло, як слід, взяв від старости відпустку і поїхав до Станиславова. Зараз роззвідав за тим жидом, що мав бути другим посередником. То був багатий торговець збіжжям і скотом і з паном Вилицьким мав торговельні взаємини. Саме нині приїхав пан Вилицький і з ним можна стрінутись в одній реставрації, де є і заїзд і зараз назначив йому годину, бо і він сам має до него свій інтерес.

Так воно і сталось. Зійшлись в реставрації, де була і кофейня і цукорня.

Вилицький, чоловік більше сорока літ, кремезний, з кулаками мов довбні, з позначеним від віспи лицем не подобав зовсім ні на шляхтича, ні на дідича, а краще на торговця свиньми. Такіж були у него манери. Про його богацтво свідкували хиба великі золоті перстені на трох пальцях обох рук і грубий золотий ланцюх від годинника, що повис гадюкою на кругленькім животі та на оксамитний камізельці. Він часто дивився на великий, американський годинник з червоного золота, наче б хотів незнайомим показати, що у него на ланцюшку не який там ключик, а справді годинник і то дорогий. На голові сторчало щитинувате, трохи присивіле волосся і стрипіх ті, мітласті вуса рудої закраски.

Коли познайомились, Вилицький казав принести бутилку вина „того що він пє“ і три чарки і зараз посідали усі три за столом в окремій кімнатці. Вилицький продавав якраз жидові хліб. Вони торгувалися перекидаючись своїми термінами, котрих Шердко не розумів. Опісля добили торгу. Жид виймив з кишені величезний засалений пуляресс, щоб дати завдаток. Такий сам пуляресс виймив і Вилицький, щоб завдаток приняти. Шердко поглянув скрито і помркував, що там сидять грубі гроші.

— Так, так, господине, каже Вилицький до Шердка, нині господарити на селі, то дуже важко. Економ краде, гуменний краде, а служба собі-ж. Не можна обігнатися, а чого сам не допилнуєш, то тяжко спокутуєш. А до того прийде посуха або слота, недорід, пошесть на скот або свині, тоді пропадай. А ті ріжні драчки, податки, асекурація... голова тріщить. Вам урядовцям то найліпше. Усього до хати принесуть, нічим не треба журитися. Я, коли б так спромога, то зараз перенісся би жити до міста. Їй Богу! бодай на старости літ відпочавби. А до того ще драчки на народні ціли, хоч того й в місті не встережешся. На народний дім дай, на матицю, на ставропігію, на общество Качковського, давай, та давай, бо ти господин поміщик, хтож дасть, як не ти? А ніхто не знає, як сьогодня за ґрайцар тяжко.

Жид побоювався, що Вилицький за дуже не розігнався в падканню на злидні, та не показав себе худопахалком і не відстрашив жениха...

— Чого ви таке говорите, пане Вилицький? Вам либонь здається, що говорите з податковим інспектором, жартував жид. — Не треба Господа Бога нівити. Дай Боже мені і моїм приятелям так, як вам. Усе ведеться з роси, з води, до чого лише приложите руку.

— Бо я працюю і доглядаю всього. Не досплю, не доїм, тому й маю.

— Є 500 моргів гарного поля, свій ліс, горальня, своя річка..., можна покласти млини кожної хвилі... Чому пан дідич того млина вже раз не кладе? Вже і позволеньство від старости маєте. Я буду вашим сталим кунцманом... Довгів не маєте, чого тут нарікати?

— Я не нарікаю. Не то, що у мене нема довгів, але ще знайдеться у мене покладний гріш на чорну годину...

— Не говоріть про чорну годину, бодайся пріч казало...

— А з якої речи, ви, господине комісарю, в наш Станіславів приїхали?

— Бачите, я довідався в намісництві, що мене мають сюди перенести, бо я тепер авансую на секретаря в VIII. ранзі, то я хотів роздивитися в тутешніх обставинах, щоб не почував себе зразу чужим...

— Дай Боже, дай Боже! Нам тут конче потреба свого чоловіка, а де заїхали?

— До готелю...

— Певно, певно... То може би були ласкаві так до мене переїхатись. Моє село не далеко... Шість кільометрів звідсіля... Переночуєте вигідно у мене в дворі, а завтра відвезу вас моїми кіньми, куди вам завгодно буде. — Вилицький говорив буцім то байдужно, а однак на деякі слова, як: моє село, двір, моїми кіньми вимовляв з особливим наголосом. Він буцім то показував свою русеку гостинність. Але Шердко зрозумів відразу, що Вилицький упереджений в яку гру грають і був радий запросинам, а жид тішився з проворности своїх партій.

— Ви забули мені написати тратку на купно, — каже до Вилицького.

— Хоч би її і не було, то би обійшлось. Ми не перший раз з собою торгуємо, але я зараз напишу. — Він виняв знову той самий пулярес, вийняв кусок паперу і олівець і став писати важко думаючи, бо поморщив чоло, Шердко кинув оком і помірнував, що його майбутній тесть не конче пильно вчився каліграфії. Він ставив грубою рукою нездарні закарлючки, написав дату і підписався. Видно, що не аби як цим змучився, бо зараз обтер піт з чола і носа пасмистою хустиною.

А тим часом жид говорив:

— Ви не обиджайтесь, пане Вилицький, ваше слово стане мені за десять таких траток. Але я купець. Купую і продаю. Мені можуть не повірити, що я збіжжя маю, а коли я покажу тратку пана Вилицького, то хтож би посмів не повірити?

— Маєте, пане Іцку, заскокійтесь.

Жид прочитав уважно і сховав тратку до пулярсу

— Отож їдемо... говорив Вилицький до Шердка. — Кельнер! скажи там мому фірманові ладити коні і прийди, я плачу...

За часок затуркотів угорський візок запряжений парою гарних коний. Вилицький розплатився, попращався з Іцком і посідали з Шердком на візок. По дорозі поступили ще до готелю і Шердко забрав свою валізку.

Вилицький розказував про свої клопоти господарські, але вже обережніще і все виходило, що він таки дук, що пятьох польських дідичів худопахолків сховавби в одну ки-

шеню, коли б іно хотів. Инчої теми до розмови не можна було знайти, хиба про господарство, прибутки, убутки, ціну збіжжя та скота, про річні зиски. Шердко запамятував собі цифри добре. Він же лише по то їхав на село, щоб усе розвідати, а в добавку пізнати панну Михайлину, одиначку та справдити по змозі, чи воно так справді, як йому жиди та Вилицький розказували.

Їхали швидко, а по півгодини їзди Вилицький став показувати свої вже лани, ліс, стадо скота та свиний, отару овець і табунець лошаток. Усе те виглядало дуже гарно і вказувало на заможність господаря.

А далі показався посеред зелені дерев розлогий, білий будинок, понизше стояли стоги та обороги, стодоли та стайні. Як заїздили у ворота, Шердко завважав порядок і харність усюди. Лише двір був старомодний, трохи латаний, під ґонтом, з широким ґанком з переду.

Шердко, що вже не в однім дворі гостював, помітив, що тут мимо ладу і харности не все було по панськи. В сінех латаний поміст. Господар попросив гостя до сальону, де стояв якийсь старий, добре вже витертий ґарнітур меблів та кілька ельдруків на стіні в почорнілих, золочених рамах, а при одній стіні стояв довгий, мов драбинястий віз, фортепян, старої марки. Все те обкинув Шердко оком знатока і в одну мить міг собі з'ясувати, що Вилицького батько певно не був дідичем. Та це пусте. Як будуть гроші, то і елеґанція знайдеться і нова мебель до фасону і новомодний, короткий фортепян, найкращої марки.

Шердкові на стрічу вийшла панна Михайлина, молода дівчина, струнка, з білявим волоссям, правильно закроєним личком і бурими очима. Була одягнена в широкий, домашний халат, оперезаний червоною, широкою лентою, завязаною в штудерний вузол, зі звисаючими на лівий бік кінцями, мов офіцерська фельдбинда. Вилицький забув Шердкове назвиско і представив його лише паном комісарем. Шердко добавочно виголосив своє імення: Др. Ришард Абрамович.

Він поводився елеґантно і розпочав звичайну при таких перших стрічах розмову. Панна говорила мало, наче б недобре розуміла, про що Шердко її питає. Але Шердко таки дізнався від неї, що вона скінчила дівочий пансіон у Львові, ведений через „общество русских дам", що вона що ро-

ку їздить з татом на балі академического кружка і общества русских дам...

За той час Вилицький пішов переодягтись і Шердко почув його голос на подворрі. Виглянувши вікном, він його не пізнав. Там стояв чоловік в полотнянці, в старих чоботях і соломянім капелюсі. Шердко забавлявся з панною далі. Попросив її до фортепяну. Фортепян був розстроєний і бренів мов друмля. Панна грала не зважаючи на страшний бряскіт розстроєних та порваних струн. Шердко сливе не вискочив зі шкіри, але видержав до кінця і вже не просив грати більше. Коли Шердко щонебудь говорив, вона дивилась йому в лице, як людина приглуха, котра зі складу губ вгадує, що говориться. За той час Шердко придивлявся пильно дівчині, слідив за кожним її рухом, студіював і прийшов до того переконання, що дівчина нічого собі і можна „копнутись". Бо найважнищою її прикметою здавалось йому те, що батько має село, є обивателем і то богатим, а вона одиначка. З таким посагом, то вже можна собі в світі дати раду. Батько очевидно не від того, отож треба дала припильнувати, бо шкода, щоб такий кусок кому инчому дістався. Батько собі простий, бо простий, але він з ним волитись не буде. А буде міг сміло сказати кожному, що він жонатий з обивателькою і цього вже буде досить, щоб його люде поважали. Не треба дуже на визначення посагу капцувати, щоб старого не зражувати. Майно і так певно не втече і батько його не розстратить. Такі думки не сходили Шердкові з ума і підчас обіду, при чім пізнав і панну Вилицьку. Вона не була інтелігентнича, як її чоловік. Жінка проста, лише з панська одягнена. Говорила лише за своє газдівство і гроші. Вони здається були у неї одиноким ідеалом, про бідних висказувалось з маловажнням, як про людий инчої породи. Називала їх голопитниками. Шердко вмів попасти зараз в тон її розмови. Говорив про голопитних обивателів дідичів, яких він пізнав дуже богато. Пані була з того рада, що инчі обивателі супроти їх багатства „капцовни". Дом Шердко став обережно випитувати Вилицького про спосіб господарювання, чи воно відбувається при помочі різничих машин, чи руками?... Такі машини він бачив по дворах, а не хотів зраджувати своєї думки. Вилицький газдував і так і так, щоб лише дешевше.

А далі звернув Шердко розмову на політику. З тим було йому легче, бо знав з гори, що має до діла „з твердими русинами“. Вилицький розказував, як він бував в Россії. Які там гарні порядки, який твердий режім.

— От прошу вас, господине, у нас у Львові або й Відні ходять тротуарами всілякі люде і богаті і бідні, гарно одягнені і обдерті. А в Петербурзі, хто не одягнений порядно, то такого обдертюха городовий за обшивку і з тротуару „бенц“ на вулицю. Я сам бачив таке кілька разів і це мені дуже подобалось. Кожний повинен знати своє місце.

Шердко подумав собі: „може йому самому таке трапилось“.

— А яке там богацтво, докинула пані — там у малому місточку буває по кількох міліонерів, котрі з верху так виглядають, щоб ніхто не дав за них чотирі нові.

— Россія велика і є куда розігнатись — каже Вилицький — і лише з відтам ждати для нас порятунку, бо ми тут діди...

Шердкові треба було на це змовчати, бо він політичний урядник, але він теж русский. Ці свої переконаиня змагався він доказати тим, що говорив по твердому тим язиком, яким покійний Цибик писав свої підручники релігії, котрих він в ґімназії вчився. Та він тямив лише кілька слів: даже, касается, по крайной мірі, убіжденіе, касательно, качество і кілька ще. Вилицький знову обмежував свій словар до: да, канєшно, удивительно.

В тій політичній розмові дісталось українчикам на горіхи зі всіх сторін. Шердко таких українських убіжденій похвалити не може. Яка то може бути Україна супроти могутности русскої імперії. А той новомодний, кований язик, пожалься Боже! На що того, коли ми маємо готовий, літературний, общерусский язик.

Вилицький не хотів остати по заду і виводив арґументи, які чув від галицьких русских. Він задеклямував:

Собака ловит мух і не понимает
І глупая не разсуждает, что ловить мух не подобает.

Цеж кожному зрозуміле, хоч не кожний русский однаково це виговорює.

Шердко показував, що він перший раз той стишок чує, просив повторити і записав собі. Тим він підбив серце Ви-

лицького, котрий радів з того, що він знав щось таке, чого вчений чоловік не знав.

Забавлялись довго такою розмовою, аж господар перепросив гостя, що йому треба йти до господарства. На прихапци спитав лише, як довгу відпустку має господин комісар і доктор прав.

— Чотирі дні.

— Так й добре. Оставайтесь у нас, відпічніть не множко, а я вам розкажу про станіславівські відносини більше, чим би в самім місті розвідали.

Шердко подякував за „предложеніе", бо йому це було на руку, але він пійде з господином поміщиком подивитись на господарство. І зараз пішли на гумно, до стайни, до шпихліра, всюди. Шердко дивився на все оком знахиря, який хоче викалькулювати, скільки на це можна безпечно позичити. Всюди бачив заможність, богацтво, трудовитість і певну руку, що тим орудувала. Все хвалив і чудувався. Відтак поїхали візком в поле та в ліс. Шердко перевів докладні обзорини всего. Вилицький знав, яка тому причина, що чоловік, з яким перший раз в життю стрінувся, такий на все цікавий. Нічого не закривав, думаючи собі „ось подивись, які ми". Але про саме діло не говорили нічого. Кожний ждав, щоб другий заговорив. І Шердко поміркував, що то він повинен перший заговорити. Але коли? Чи тепер, чи підіждати на другий приїзд, щоб не так просто з моста. Та їхати сюди далеко, витрачатись на дорогу, то за дорого. Тут має діло з людьми праці і інтересу, то краще діло зараз поладнати, то значить тоді, як матиме від'їздити, а до того ще два дні і можна справу краще обдумати.

Ті два дні перебув Шердко на тім самім, що зразу. Їв добре, спав незле на пуховій постелі, забавляв панну Михайлину, підлабузовався старим і оповідав про свої плани, аванси, аспірації, про своє шляхецтво. Про це знав дещо Вилицький від Іцка, а той від свого брата, купця в Г. Знав, що Шердко дуже здібний урядовець, що сам трясе старостством, що доноси шляхти за те, що хуматься з Українцями нічого йому не вдіяли, значиться, що зайде високо. Що найважніще то було те, що Шердко не мав довгів і за все платив готівкою, а хабарів не брав від нікого.

Отож Шердко являвся першокласним женихом для Ми-

хайлини. Про це говорили що ночі з собою Вилицькі. Він оповідав жінці, що це уладив Іцко, котрий має в П. рідного брата. Він звів їх до купи і того саме Шердко до них приїхав. Вилицька була дуже обережна до незнайомих людий. Боялась, щоб Михайлинка недосталась якому голопятникові, розтратникові, котрий міг би їх довголітню працю знівечити. Тому-то вона вислухавши усе радо пристала на Шердка, котрий дотеперішним своїм життям давав запоруку, що буде статочним, порядним мужом. Замужжя вважали обидвоє Вилицькі за умову, інтерес спілковий, котрий може бути добрий або злий, а обовязком батьків є подбати, щоб не був злий, а добрий. Любов, то річ підрядна і хліба не дасть. Добирати пари після любовного вибору не має сенсу. Тоді пара дібрана, коли маєтково стоять менш-більш однаково. Порадившись так, вони засипляли з тою солодкою думкою, що незадовго їх Михайлинка буде старостихою, а вони мати муть зятя старостою.

А Шердко теж снував в ночі рожеві нитки. Дівчина нічого собі. Не дуже говірка, то може й ліпше, не буде мішатися в дискусію і біди на його голову не накличе. Але, що вона обивателька, то таки правда, бо село наче яблучко...

Вертаючи через Станиславів поступить до великої табулі і розгляне її. А може би зробити це перед освідчинами? Не треба. Цеж правдива правда, що ціле село належить до Вилицьких, а коли б так переконався, що ні, то напише: падам до нуґ — моє почтеніє — нема села, то не буде і весілля. Цеж вимінка і ніхто йому того за зле не возьме. Бо лише тоді він щось значити буде, як матиме за собою село. Тоді кожному шляґунові цвікне у вічи: моя жінка теж обивательська дочка. Добре би ще було розвідати, хто саме той пан Вилицький. Що його батько не був обивателем, то певне. Жінка кличе його з панська: Габріель! Значиться, що охрестили його Гаврилом, але це імя видалось їй поганим, хоч той патрон має в небі не аби яку рангу. Шердко над тим міркованням трохи зупинився. Чому український календар має кілька таких імен, котрих іменники відтак соромляться і на силу переміняють на польські: Гаврило, Кирило, мусить буде Габріель і Цириль. Іван—Ян, а Микита, то Ніцетас, хоч воно в сути річи те саме, що Віктор...

Гроші є певно в тім домі, думав Шердко,—але кілько?

Вони дадуть гарне віно, модну мебель, місячний додаток на життя. Мусить окремо дати кілька тисяч на послюбну подорож. Цеж конечно потрібно в кожнім культурнім замужжю. Так зразу, поки ще нема подружих клопотів, болізний, недіспозицій, дітий і т. і. поїхати собі у великий світ, десь над море, поступити до якого столичного міста, оглянути музеї, піти на оперу, то щось такого, що чоловік ціле життя того не забуде і черпати буде з тих споминів насолоду в найприкріщих хвилях життя. Впрочім, як воно заімпонує панам, коли їм скаже: я був з жінкою в Ніцеї, в Римі, в Неаполю, драпався на Везув, був на опері, чув славного тенора, бачив на віч президента швайцарської републики... Зараз престіж його підніметься. Через те саме послюбна прогулька багато варта, бо його товариші, на загал беручи, поза Галичину носа не показували.

З такими солодкими думками він заснув і з такими прокинувся і був в добрім гуморі. На третий день збирався не лиш їхати, але і діло з старими покінчити. Зараз по обіді взяв Вилицького під паху і заговорив просто з моста:

— Господин Гавриїл Павлович (він довідався зручно від Михайлинки, що її дід по батькові звався Павло). Мені ваш дом дуже понравился і я загадал поступить з госпожинкою Михайлиною Гавріловною в брачное сообщеніе, чи не натрафлю я на той пути своєї жизни какових препятствій?

Гавриїл Павлович подумав немножко і дав таку відповідь:

— Я согласний, только у мене ще не все готове, бо я еще не воздумал видавати доч мою в бракосочитаніе.

Шердко вважав, що дальшу розмову вже можна вести по простому, бо на літературном язике йшло йому важко. Впрочім, коли сакраментальні слова вже були сказані, то проче менче важне.

— Я гадаю, що часу буде доволі. Вистане кілька місяців..

І змовились зараз. Шердко про посаг не говорив нічого, бо це не втече. Пішли відтак до госпожи Вилицької, а коли і вона була согласна, прикликала зараз Михайлину, та спитали, чи має добру, непримушену волю і т. д.

Все пішло гладко і батько-мати поблагословили. З тим то Гавриїлу Павловичові дуже було спішно, поки ще жених не заговорив про посаг, а це вважав він за дразливу

квестію, при котрій могло б прийти до такої сцисії, що інтерес міг розбитися. Він дуже не любив давати і ділитися тим, що придбав, хоч би і з дочкою...

На пращання всі вицілувались, а що до весілля, то мали умовитись листовно, бо Шердкові за далеко їхати і не все зможе дістати відпустку. Молоді обмінялись перстенцями, значило, що вони заручені. Шердкова радість ще побільшилась, коли переконався в табулі, що село заінтабульоване на Габрієла Вилицького, а карта тягарів чиста, мов слеза. Опісля Шердко пошукав ще Іцка, котрий запевнив його під хайрем, що Вилицький дуже словний чоловік і славний на цілий повіт господар, що навіть старі дідичі його сусіди його радяться...

— Тямуйте собі, пане Іцку, що коли мій інтерес зробиться, то я вас відповідно винагороджу...

— Пане комісарю! Я жадної винагороди від вас, коли ви маєте на думці гроші, — не возьму. Але... рука руку миє, а нога ногу підпирає. Я маю до вас велику просьбу. Мій брат Мехель Розеншток, що мешкає в П., зайшов собі в лісовий інтерес з п. Слупським... Закупив у його зруб за великі гроші, дав великий завдаток. Тепер розходиться, щоб добути в старостві дозвіл на вирубання ліса понад господарський план, а староство робить труднощі і не позволяє плану переступити...

— То той Розеншток ваш брат? Я того не знав, але його справу добре знаю...

— Я знаю від людий, що ви гроший не візьмете, тому я вам хочу щиро прислужитися тут. П. Вилицький, то наче б мій брат, у всьому зі мною радиться і без мене сам нічого не зробить. Ми в інтересах більше 20 літ... Ще як він зачинав торгувати свиньми. Дай мені Боже тільки здоровля, кілько я позичав йому гроший на одне слово, на гандель. Правда, що він віддавав регулярно, мов зиґарок, але на моїх грошах він доробився майна і тепер Богу дякувати він пан. Кажу вам, пане комісарю, що ви робите брилянтовий інтерес. Ліпшої кале ви не знайдете, хоч би у графа женились... Що то ґраф? Капцан... Вилицький заткне за пояс двох теперішних ґрафів... Отож я буду тут пильнувати вашого інтересу, а ви за те поможіть мому бідному братові Мехльові. Як би він не міг того ліса вирубати, то банкрот, бо від

Слупського не видре завдатку... П. Слупський вимовив собі, що брат сам має постаратися про дозвіл на вируб, а він на те мусів пристати, бо без того не прийшло би до інтересу. А коли б брат мусів рубати ліс після господарського плану, то рубав би його 20 літ.. Я вас дуже прошу, пане комісарю, не відмовте, а за те я буду тут пильнувати вашої справи, як ока в голові... То брилянтовий интерес...

— А кілько посагу я можу дістати?

— Скільки схочете. Вилицький такий богач, що як би потиснувся, то би ще два такі села купив. Ви знаєте, що він має що року яких 30.000 ранеш на чисто, аби я так здоров був. А у нього дочка лише одна...

— Ну добре. Я постараюсь помогти вашому братові. На цілий зруб не можу дати дозволу, але я йому вже скажу, як має зробити...

— Дай вам Боже здоровля за це слово. — Іцко хопив Шердка за руку і поцілував в рукав повище ліктя...

Розпращались і Шердко поїхав на дворець.

Отож інтерес представлявся для нього краще, чим він надіявся. Най би Вилицький дав лише третину того, що має, а можна ще єдне сельце купити для Михайлини. Шердко з розмови з жидом довідався, хто є Вилицький. Його здогад був правдивий, що Вилицький торгував свиньми і йому поталанило. Тепер є обивателем і голосує в панській курії.

XXI.

Перед лицем нової ексцеленції.

Ані на годину не переступив відпустки, коли явився в старостві і обняв урядовання.

— От новий клопіт, пане колеґо, привітав його староста. Заноситься на нові вибори до Відня. Прийшло з намісництва, щоб всі старости або їх делягати зі старости явились до намісника по інструкції. Я не поїду, далеби не поїду. Така подорож коштує мене богато здоровля. Той граф намісник, то страшний деспот. У нього закон не має значиня, а я привик інакше, бо у мене закон все. Отож я не їду, їдьте ви, а я на час тих виборів зголошую себе хорим. Чорт бери таку службу. Закон говорить так, а намісник, що

инчого: круть-верть, цигань, шахруй, муч людий, щоб вийшов той кандидат, якого хочуть в горі.

— Колиж я маю їхати?

— От письмо, прочитайте, бо я й не дочитався гаразд... добре, що ви приїхали...

— Отож пан староста зголошують себе хорим?

— Зараз ні. Але тепер я не домагаю, то й їхати не можу. Ви мене виправдайте...

До Львова треба було їхати за три дни. Шердко був з того дуже радий. Він не мав ще нагоди говорити з новим намісником, а тепер дасть йому пізнати себе. А коли поталанить, то старий піде в дубину, а він обійме кермаництво староства, а від того до старостиньства дуже близько.

В означений день аж зароїлось „під кавками“ від мундурів з золотими ковнірами і без них. Всі зібрались в ждальні, а кожний з бючим серцем. Ставати перед тим всемогучим паном, що мав необмежене довіря у цісаря, то не що будь. Від одного кивка пальця можна було або авансувати, або опинитися в дурнях. Тому-то нині кожний з тих панів перегнувся в другий бік. У свому повіті він держав голову в гору, випрямився, аж в зад перегнувся, на кожного дививсь з гори, бо там була його сила. Тут він похнюпив голову і нагнувся вперед, щоб кланяючись не схилятися надто. Вони ходили поміж себе, балакали з тиха, ставали гуртками. Шердко мав багато знайомих між тою юрбою. На диво всіх Шердко не збентежився ніраз. Почував себе певно і поводився свобідно. Прийшла авдієнційна година. Прийшов якийсь урядовець і попросив всіх до авдієнційної салі. Ексцеленції ще не було. Кожний оглядався за пригідним місцем поза плічми другого, щоб не лізти на очі потентатові. Аж вийшов з сусідньої кімнати шеф бюра президіяльного і проголосив урядовим голосом:

— Ексцеленція!

Між урядовців наче б пустив електричну струю. Всі задріжали і кожний моливсь Богові, щоб відвернув нещастя. То лиш так говорилося в письмі, що то по інструкції кличуть, а при цьому, чорт зна, що може трапитись.

Відтак відчинились двері і війшов ексцеленція певним кроком. Хлоп дужий, здоровий, з лисою, мов коліно, головою, одягнений в звичайну, стару маринарку, з олівцем в руці.

Всі склонились наче колосся доспілого збіжжа від подуву вітру. Намісник станув перед ними і крутячи в пальцях олівцем заговорив:

— Я скликав панів в справі надходячих виборів до парляменту. Кажу вам з гори, що ті вибори мусять вийти краще, чим попередні. Мусять вийти урядові кандидати, щоб світ мав провалитися, бо я так хочу і так приказую. Робіть, що вам завгодно. До вашої діспозиції буде військо. Стріляйте, рубайте, вязніть, все вам вільно... А коли не зробите так, як вам тут приказано, то прогоню вас на всі чотирі вітри... Говорив різко, врвисто, наче ґенерал перед битвою до підчинених офіцерів.

Урядники знову вклонились. Граф війшов між них і до декого заговорив з саркастичною усмішкою, наче б дідич до своїх побережників та гуменних. Шердко стояв з переду випрямившись. Ексцеленція його помітив і зблизився.

— Ви хто?

— Повітовий комісар з П. Др. Ришард Абрамович, відповів різко.

— Ага! То ви вернули недавно з Боснії, знаю... Ви маєте добру кваліфіку, заслужіть собі ще на ліпшу... Панове можете відійти, — а ви лишіться ще, каже до Шердка.

Всі вклонились і відітхнули, коли опинились за дверми. Граф стоячи перед Шердком придивлявся до ньому хвилину.

— Слухайте, молодий чоловіче! Ви добрий урядник, працьовитий, здібний, я це знаю. Але того за мало для політичного урядника. Треба мати ще сприт і нюх, — він дгкнув олівцем свого носа. Добре, що ви приїхали, а не той старий хрін, котрий не знать, якого чорта стирчить на старостинськім стілці... Ви маєте нагоду при цих виборах визначитися. Там буде найважніща позиція. Українці там ставлять Романчука на кандидата, а ваш повт буде діримувати з тамтих трох. Романчук не сміє вийти за жадну ціну, бо я йому переказав, що тоді вийде він послом, як мені виросте волосся на долоні. — Ексцеленція поштуркав олівцем по лівій долоні. — Як ви зробите діло по моїй волі, то будьте певні мого попертя і при найблизшій номінації виростуть вам перця на пирозі,*) а за тим піде і староство.

*) пиріг, то урядовий капелюх у урядників VIII. ранги.

Колиж би ні, то не показуйтесь мені на очи.

Граф хитнув головою і Шердко скробнув ногами і вийшов. „Йому здається, що урядники то його економи, а він дідич“ — подумав собі Шердко.

Але слова ексцеленції запали йому глибоко в душу. Недопустити вибору Романчука, то значить зрадити своїх, а коли вийде, то пращайся з карієрою... Та дарма! Блища сорочка тіла, як кожух. Романчук певно буде ще і в инчому повіті кандидувати, то може йому там повезе, а тут годі. „Як я зістану старостою, то більше українському народові зроблю доброго, чим Романчук в парляменті...“ Йому зараз нагадалось, яку він зробив оферту Українцям ще раньше і тим заспокоїв зовсім свою совість.

Шердко хотів скористати із свого побуту у Львові і довідатись щось певніщого про своє шляхоцьке походження, про того якогось Абрамовича з України. Пішов до університецької бібльотеки і шукав по гербарах, записках, списках, аж поки справді не знайшов, що Абрамович походив з литовських татар, вихрестився, визначився в поході Сапіги на Москву, був нобілітований, а відтак на Білій Руси дістав королівське надання... Досить! Видно, що Абрамович нещобудь. Може колись наклонить свого тестя, що дасть гроші на вироблення йому шляхоцтва. У Львові є адвокати спеціялісти, що такі справи переводять.

Шердкові ще одного забаглось. От би купити собі у Львові гарний фаетоник, щоб не їздити на комісії і на візити жидівським фякром, а мати свій еквіпаж, особливо тепер, як зачнесь виборча кампанія, може людям дуже заімпонувати. Зараз люде будуть інакше слухатися. На разі можна купити які такі коні, а опісля вибере собі пару у тестя. А це й матеріяльно виплатиться, бо тепер прийдеться дуже багато їздити. Удержанням коний нічого клопотатись, бо дадуть з дворів паші. За фірмана послужить лакей, котрого і так мусить держати.

Пішов на „сонішну вулицю“ і доти шукав, поки не знайшов гарний фаетоник, вправді старий, але відновлений начеб новий. Сторгував ціну, заплатив завдаток і назвав стацію, куди його післати за посліплатою. Був дуже задоволений, бо, мовляв шик найбільшому брусові заімпонує.

— І щож там говорив намісник? спитав староста Шерд-

ка по повороті.

— Казав нам всім, що як не переведемо виборів по його думці, то нас всіх понаганяє на чотирі вітри...

— Вірю вам. Він міг таке сказати, то деспот. Я служив свого часу в повіті його батька. То була кавалія! І синок в него вдався... Його брат бедай розумний і розумно все робить. А цей йому не доріс, а чого розумом не може зробити, то робить брутальною силою. Його покійний батько, то побивав всіх; слуг, офіціялістів, жидів, селян, хто йому лише вліз в дорогу. Того би на воловій шкірі не списав. А знаєте чим бив?... Животом. Инчі бють кулаком, ногами, а навіть лобом. А він животом. Як прикличе до себе нещасливу жертву, як випручається, як гримне животом, то той сердега, мов мяч, відскочить і впаде. А треба вам знати, що то був такий рослий хлоп, що другі люде виглядали при ньому, як карлики. То був малий Канцовський. Але як попав на свого, як хто йому до вподоби відгрився, то такого любив і рятував... Раз молотив у його на лицину мужик на тоці. Граф ходить по гумні, нишає всюди, сварить, тай бє. Аж зайшов на тік, та до хлопа:

— Ти злодію, ти мені пшеницю крадеш більше, як намолотиш.

— Та як прошу пана грабя краду? Хиба нібору в рот? Гуменний пильнує, мов пес.

— Ага! А на що ти носиш такі широчезні штани, та халяви, — там цілий корець зміститься...

А хлоп на те:

— Вже я бачу, що пан грабя за молодих літ мусів бути добрим злодієм, коли такі злодійські штуки знає. Мені би таке і на гадку не прийшло...

А ґраф до него:

— Ти злодію, шельмо, я тобі дам, — та до хлопа. А хлоп все молотить завзято, та все стає до него лицем.

— Перестань, шельмо молотити!

— Не можу, каже, бо пан грабя мені за це платять, щоб молотив, а не стояв. — Граф заходить до його з другого боку, а він все повертаєть, та молотить аж терміття летить.

Аж панові навкучилось довкруги хлопа забігати, плюнув і покинув хлопа, а у вечір казав йому видати порося. Графові так подобалась проворність хлопа, що всім про це

розказував. Кажу вам, що ми боки зривали зі сміху. —

Ну, і ви підійнялись такі вибори перевести?

— Мушу, але в мене не буде ні війська, ні крови, ні арештів...

— Староста покрутив головою.

— Знаєте, коли б я тепер покінчив право, а захотів вступити до політичної служби, то казав би собі на ґубернаторських валах вчистити 25 бізунів. Подла, препогана служба. Не знаю, до чого воно доведе? Вже краще в Росії. Там нема ніякої конституції, жадних горожанських свобід, то й нема. А у нас є славетна конституція, свобода, але лише в книжці, а в життю неволя одних, а самоволя других... Дайте мені спокій! Кажу вам, що як лише розпічнеться виборча орґія, я голошусь хорим і більше тут носа не покажу. Хочу, шоб мене люде добрим словом згадували, коли звідсіля уступлюся, а не проклинали. Прочуваю, що той намісник такі вибори вистроїть, яких ще не було. Будуть шахрайства, як були. Але ще буде і військо, арешти, стрілянина і кров... Господи! на що мені руки до того прикладати...

Шердко оповів, що ґраф справді про те згадував.

— А бачите, що я вгадав. Я те гніздо добре знаю, з котрого та птиця. Він на все зважиться.

— Але в нашім повіті того не буде, каже Шердко самопевно.

— Як не буде, то програєте. Я тутешніх людий знаю. Вони не поступляться, не пійдуть на жадні компроміси. До них трудно буде підійти з горівкою, з гижками та пяткою.

— Треба вибирати таких виборців, що підуть і на горівку і на дреглі і за пятку.

Старий староста поглянув через окуляри на Шердка так, наче б хотів сказати: я не знав, що ти такий шельма...

Шердко, як вийшов за двері, чув ще, як старий закляв сердито і сплюнув.

У себе перед бюром стрінув жида, який йому низько вклонився.

— Я на пана комісаря страх чекаю... Аж нині слава Богу діждався...

Шердко війшов до бюра, а жид за ним.

— Я називаюсь Мехель Розеншток, брат Іцка зі Станиславова.

— А! то ви? сідайте. Чому я вас дотепер не пізнав?

— Я такий чоловік, що не люблю панам до очий лізти, хиба як мені дуже треба.. Тепер пан комісар вже знають від мого брата, в яку я біду вліз...

— Сідайте, я зараз роздивлюсь. — Шердко перекидав на столі копиці паперів, поки не знайшов і прочитав.

— Воно тяжке діло, але якось дасться зробити. Лише це подання возьміть собі назад, а внесіть инче. Я вам не можу дозволити на рубання цілого ліса. Просіть о половину, а опісля рубайте все, а я буду дивитись крізь пальці. А ви спішіться з вивозом. Я опісля стану урядувати проти Слупському і замкну йому ліс на двацять літ. Я, розуміється, поїду сам на комісію. Опісля хай Слупський клопочеться.

— Що мене Слупський обходить, аби я своє відобрав.

— Отож добре. Але того, що мені ваш брат Іцко обіцяв, то буде ще замало за те, що я для вас зроблю...

Мехель спитав відразу:

— Кілько маю ще дати?

— Давати ви не потребуєте, бо я не взяв би, тільки мені треба вашої помочи при виборах. Тут мусить вийти урядовий кандидат, а люди тут мудрі. Треба їх взяти якось штукою, а до того жиди майстри...

Мехель скривився і похитав головою:

— Я не належу до тих майстрів. Я купець і на тім розуміюся. Але такі виборчі маніпуляції, то я на тім мимо найщирішої охоти не розуміюся. Але до того є між жидами инчі такі майстри. Я тут знаю такого одного жидка Шмілу Тібтена. Той вміє людям голову закрутити, то я його до пана комісаря пришлю.

— Добре! Тепер возьміть собі назад своє письмо, підпишіть, що ви його відобрали, а внесіть инче, так як я вам казав.

Шердко знав з оповідання багато виборчих штук, та вони видались йому дитячими. Таке можна робити в його рідньому селі, де люде темні, заголювані, поликані, де дідич держить ціле село в жмені, але не тут, де тільки читалень завелось. Але до виборів ще час, треба щось видумати, щоб репертуар виборчих штук цілком заступити инчим, або бодай доповнити.

Тимчасом організації розпочали акцію приготовчу, а часописи виборчу кампанію. Потворились повітові комітети.

окружні і центральний у Львові. Зачались наради і з'їзди. Шердко вважав за конечне, рушитися теж. Їздив по священниках, випитував про хід акції, присягався в своїй прихильности і нюхав за кандидатом. Священники дуже раділи, що повітом кермує свій чоловік. Він певно не допустить до жадних надужить. А ходили чутки про те, що новий намісник не завагається перед нічим.

Шердко вже дістав свій фаєтоник і купив у одного дідича пару коний і став парадувати своїм еквіпажом. Особливе дуже часто заїздив до декана, котрий його справді полюбив. Перед деканом заявив він охоту, щоб так міг приїхати на деканальний соборчик, де би стрінувся з усім духовенством разом. Тоді можна би справу виборів всесторонно обговорити. І декан справді запросив його, розуміється, по урядовій части.

Як вже п-ні деканова мала просити гостей до обіду, затарахкотів на подвірю фаєтоник пана комісаря. Шердко гарно зачесаний і вистроєний війшов, склонився всім і став вітатись.

— В сам раз пан комісар приїхали. Тепер пообідаємо і порадимось.

— Мені про це головно ходить, каже Шердко,— я розбиватись маю по повіті і говорити з кожним пан-отцем окремо, та з цього мало буде хісна. Краще виходить обопільна виміна думок разом.

Усі були йому дуже раді за виїмком одного о. Данила. Ну, але його вважали всі за чудака і часто не могли з ним погодитись. Усе виходив з своїми екстра-поглядами. І тепер він дививсь бісом на Шердка. Відтак дав знак деканові, що хоче йому щось сказати і вийшли обидва до другої кімнати.

— Скажіть мені, о. декане, який дідько приніс отсего на наш соборчик? Я гадав, що зможемо дещо поговорити про вибори, а при ньому годі... Я зараз їду до дому, бо я не можу при однім столі сидіти з поліцією. Але бійтеся Бога, не зачинайте при нім про вибори говорити.

— Сусідо! ви страшно помиляєтесь. Я сам запросив його на нині до себе. Таж то наш чоловік тілом і душею, від нього хиба помочи можемо сподіватися...

— О. декане! стидайтесь. Говорите, як недосвідний хлопець. Не ждати нам від жадного політичного врядовця по-

мочи, хиба зради... Жадному не вірю. Згадаєте мої слова, що він все від нас витягне і зрадить, продасть, мов Юда..., хочби він на хрест присягався. Він вже дуже багато осягнув, що вам всім голови зачемеричив. Мені також робив візиту, та я сказав через слугу, що мене нема дома, а крізь вікно я йому показав дулю... Я, отче, зараз їду, бувайте здорові і не трудіться здержувати мене, бо це нічого не поможе.

— Алеж, отче, не робіть мені того.

— Ні, я їду. І так буде краще, бо я можу всердитись і наговорити вашому гостеві те, що йому належиться.

Не прощаючись з ніким вийшов, сів на свою тарадайку і поїхав бурмочучи під носом: „не хочу з тими легковірними цапами при однім столі сидіти".

Помітив це Шердко і закусив губи... „того бруса я нічим не приєднаю... та він оден мені не зашкодить." — Посідали за стіл, а пана комісаря посадили на чільному місці.

— Колиж там вибори, пане комісарю? — спитало нараз кількох.

— Ще нічого не знати. Воно так спаде нам на голову несподівано наче грім, для того було б порадно заздалегідь назначити кандидата і за ним агітувати.

— Це не від нас залежить, а від центрального комітету. Кого нам поставлять, того ми і вибирати будемо...

— І так позволите знехтувати вашу волю? Таж то ви будете вибирати, а не хтось там зі Львова.

— Національна карність нам на це не подволяє... Впрочім ми між собою не маємо відповідного кандидата.

— Я би так не сказав. Є тут мужі світлі, котрі знають потреби повіту і ті були б найкращі. От ви, отче декане... Я би вас попирав всіми силами...

— А дайте мені святий спокій, о то б то я вирвався, мов Сень з конопель... Навіть не говоріть мені того...

Присутні поглянули по собі. Що це значить? Місто помогти, заноситься на якусь керинію.

— Я справді хотів би знати, хто тут буде годним кандидатом? Я буду попирати, але хочу знати кого саме?

— Ми того не знаємо і це для нас байдуже. В нашому повіті так водиться від давна, що хоч би нам і палицю поставили з центрального комітету, то будемо голосувати.

— Проти вашої волі я не піду. Не потребуєте навіть

дуже висловлюватись на правибори. Коли б вони в якому селі випали не по вашій думці, — бо я сам всюди їздити не можу,—то лише мені скажіть, таки без формальних протестів, а я їх скасую і переведу другі... Це вам обіцюю. В тому лише біда, що в намісництві мені, як Українцеві не довіряють і послідне слово все мати буде староста...

— Та то добряга чоловік, ніколи нам не ставив перепон.

— Отож ви помиляєтесь. Знаю, що так було, та теперішний намісник накивав йому, та погрозив, що, як вибори вийдуть зле, то його прожене на зелену пашу. А старий держиться того старостиньства, мов репях кожуха.

— А ми мали всю надію, що наш пан комісар переводитиме ті вибори.

— Ні. Але я тим безпечніще буду вам помагати, бо в моїм інтересі лежить, щоб старий зблазнився. Йому час йти на зелене і не заваджати другим. При тім і я посунуся в гору, бо знаю, що по виборах кілька старостів дістане ляуфпас.

І в тім змислі велась гутірка до кінця довгого обіду. Абрамович довідався дуже богато. Затямив собі всіх сільських аґітаторів і поклав собі у свій час зробити їх нешкідливими.

XXII. Плачте очі, хоч повилазьте, бачили, що купували.

Шердко хотів оженитись іще перед виборами, бо на них після урядового оголошення треба було ще три місяці ждати. Хто зна', чи по тім не стануть його українські ґазети смарувати і Вилицький скинеться? Вилицький теж патріот. Вправді він русский, але партії могли б зробити між собою компроміс, а тоді упадок кандидата буде дотикати всіх. Зараз написав листа до Вилицького і дістав прихильну відповідь. Прислав метрику дочки і зажадав Шердкової. Показалося, що Михайлина має вже 24 роки. А злодій Іцко запевняв, що її йно що 18 років. Але це нічого, доспіла, але не переспіла. Йому тепер 30 літ, то якраз вік відповідний.

Зараз першої неділі Шердко „скочив з амвона". Це для місточка було несподіванкою і всі складали йому ґратуляції. Питали зараз: хто вона?

— Обивателька зі Станиславівщини — відповідав Шердко байдужно, наче б воно було самозрозуміле і не могло інакше бути, щоб він міг з ким инчим оженитися, як з обивателькою.

І зараз по оповідях взяв відпустку і поїхав. Приїхав якраз на день перед слюбом. З'їхались гості, приїхали і Шердкові: обоє старі і брати. Альфред вже був священиком на парафії і приїхав з жінкою, приїхала і Аркадія з мужом. Лише Мечко з Відня не приїхав, а написав листа з ґратуляціями:

Chcesz się żenić przyjacielu, to się żeń!
Ja ci powiem po weselu, żeś... многая літа!

Шердко листа подер, щоб кому в руки не попався. Рідня молодої була численіща. Були тут міщане, ґазди, а найбільше торговців свиньми зі Станиславівщини, Калущини, Долиньщини та Болехівщини, а все те при золотих годинниках з ланцюшками. Шердко аж знемігся, заки вицілував тих всіх вуйків, стриїв і їх дружин. А найгірше було йому не по нутру те, що з поміж жінчиної рідні представлено йому двох братів, старшого, студента ветеринарії у Львові і молодшого Петра, ученика VII. кл. ґімназ. в Станиславові. От знову злодій Іцко оциганив, божився, що Михайлина одиначка. Але він йому те попамятає. Як тільки вернеся до дому, зараз замкне ліс... Зразу прийшло йому на думку втекти, сказавши Вилицьким „падам до нуг" з такою одиначкою, але не хотів робити скандалу. Впрочім поміркував собі, що коли Вилицький мав би за що купити ще зо два такі села, то таки йому одне достанеться. Що до того, то він хотів Іцкові вірити. Буде посаг трохи менчий, але все таки великий. Але чого той шельма жид божився, що вона одиначка? За це варто би йому пейси обрвати.

І весілля пішло своїм ладом. Слюб давав брат Альфред, була музика зі Станиславова, а їсти і пити давали до несхочу. Панна Михайлина Вилицька стала панею комісаровою Абрамовичевою, тай годі.

Але зараз по слюбі стало Шердкові ніяково. Коли його на двох пунктах обманили, то чому він нічого за посаг не-

ред слюбом не умовився? Воно, правда, не пропаде, бо Вилицький не проциндрить, а ще і придбає і по смерти достанеться певна третина, а може і більше, але на це треба довго ждати, бо Вилицький дужий хлоп, мов вол і не зараз схоче вмірати.

На другий день, як ґості вже розїздилися, Вилицький взяв зятя до окремої кімнати і сказав йому таку реч:

— Мій любий зятю, це дуже похвально, що ти мені довіряв і за посаг не говорив нічого. Так повинно бути там, де є любов і взаїмне довірря. Отож я сам про це думав. Ось книжка щаднича станиславівської каси на 8000 зл. Розуміється, що придане складене вже в куфрах, а мебель заплачена у купця вижидає, коли її заберете. Богато я не купував, бо й так тебе незадовго перенесуть десь на старосту, то би понівечилось. А решту дістане Михалінка по моїй смерти...

Шердко наче б з неба впав... Та як воно? Щоб така обивателька дістала лише 8000 зл. посагу? і яку там мебель, може на ліцитації куплену? Та що було говорити? Плачте очи, хоч і повилазьте, бачили, що купували. Ото мене дурного такий свинар вирихтував. Він закусив губи, трохи не до крови...

— До того, пане тестю, прийде ще одна позиція, а іменно кошта послюбної прогульки.

— Що, що?

— На послюбну прогульку нам треба найменче 5000 зл.

— А деж ти хочеш гуляти? Перший раз таке чую...

— У кращому товаристві, а тим більше в обивательському водиться таке, що молодята по слюбі виїзджають за границю на прогульку.

— Та чого? Скрикнув знетерпеливлений Вилицький.

— А так собі, побачити світ, вистави, музеї, море...

— Ігі! Незнать, що там побачиш! Я був у Львові на виставі 1877. і кажу тобі, що навіть порядного веприка я там не бачив, такого, як я розумію. На що тобі море бачити? От море, велика вода, тай тільки.

— Але все воно цікаво, а для Михайлинки воно навіть було б користно.

— Я в тім жадної користи не бачу і гроший на такі фікси-факси не дам, вибачай... Я на гроші тяжко працюю і збираю їх на те, щоб були, а не на те, щоб їх проциндри-

ти на якісь там вистави, музеї та море і т і. Шкода говорити... Ти вертайся до себе, знайди помешкання, а я зараз вишлю Михалінку, куфри і скрині, а відтак пішлю і мебель. А тут даю тобі поза посагом 300 зл. на початки тай на фіри до перевозу. Ціле віно добре спаковане, не треба буде ні ложки, ні миски. До того я ще буду посилати місячно по 30 зл. Буде досить, бо Михалінка більше не проїсть.

— То дайтеж мені бодай пару коней з вашого стада до повозу...

— До повозу? А тобі на що повозу? Я бачив ріжних комісарів і старостів, а вони повозів не мали... Таж ти кожного разу, коли маєш де їхати, дістанеш форшпан... Ге, ге! повіз! Таж то був би змарнований гріш. Я маю село, а не їзджу повозом, лише угорською тарадайкою. Вір мені, що ті, котрі за молоду їздять повозами, то на старість ходять пішки... Так, так, мій пане зятю. Хай тобі не забагається печеного леду... Я чув, як мій синок вчився раз на память польський стишок! „W dreliszku, rybeńko, a wedle stanika...“ Дуже мудро сказано! Працюй, щади сам, бо посагу Михалінки не дам рушити, поки я живий. Я хочу, щоб вона була багата, щоб їй було добре, але на якісь там витребеньки я не дам зломаного крайцара...

— А які меблі ви купили в Станиславові? Я би їх хотів побачити...

— Певно, що побачиш. Я купив, що найпотрібніще: два ліжка, стіл до їдальні, ґарнітурик меблів, крісла, ну і кухонне начиння.

— А фортепян?

— Вона-ж має фортепян, ще цілком добрий, лише трохи підстроїти, бо неможливо бренькає. Я то сам чую...

Шердко побачив, що не лише з неба впав, але ще і в землю запався найменче по коліна. Він поприсяг собі зараз помсту за те, що його так надули. На жидах він помститься лісом, а на Вилицьких таким побитом, що вибере зі щадниці гроші і по виборах візьме відпустку та махне до Італії.

Та жадоба помсти його трохи заспокоїла. Виїзджав з села з легчим серцем. Попращався з жінкою словом: до свидання.

Зараз в Станиславові пошукав Іцка Розенштока. Він витав його веселою усмішкою і вичував сто літ...

Місто подякувати, Шердко накинувся на него мокрим рядном:

— Ти, пане Іцку, великий шахрай і варт сидіти в криміналі.

— За що в криміналі, що я таке зробив?

— Ви мене запевнили, що то одиначка, а там ще двох синів...

— Як то не одиначка? обурився жид. — Хиба там є більше доньок? Хиба опісля вродилась, бо я того не знаю... Як є в хаті одна дівчина, то щоб хлопців було і двацять, то вона називається одиначка. Але не бійтеся! Там гроший є доста. Що вам хлопці шкодять? Вони вчаться не для села, пійдуть у світ, а можуть і повмірати... А скільки вимовилисьте собі посагу? Що зробилисьте на письмі, то певно не пропаде, бо Вилицький до процесу не допустить і майна не стратить...

— Я жадного письма не робив...

— А на вустне, то скільки?

— Ми про посаг не говорили...

Жид розвів руки:

— То я вже тому хиба не винен. Я знаю, що Вилицький словний чоловік, але дуже скупий. Треба було перед весіллям забезпечитися. То було з вашої сторони, вибачте, зроблено по дитячому. Ви, як були би пильнували свого інтересу і стояли на своїм твердо, могли дуже богато виторгувати, бо Вилицький, я то знаю, до того інтересу дуже запалився.

— Я кажу, що помщуся на вас і на вашому братові. Зараз замкну ліс, — сердився Шердко... Жид також схвилювався.

— Що я тому винен, що ви дитина. Чи я мав тягнути вас до нотара? А ваша помста нічого мені не зробить... Замикайте ліс і на сто літ, то вже буде шкода Слуцького, бо Мехель, Богу дякувати поспішився з вирубом і все повивозив. Там вже так голо, як на моїй долоні.

І тут побачив Шердко, що нічого не вдіє, а лише компромітує себе своєю необережністю. Йому стало соромно перед жидом. Але на Вилицькім він таки помститься і всі гроші вибере з щадниці таки зараз. Не пращаючись навіть з Іцком пішов до щадниці. Там взяв урядник книжочку до

рук, подивився до книги і питає:

— Прошу сказати гасло?

— Яке гасло? То книжочка моєї жінки, а я потребую тих гроший зараз.

— Дуже добре, але у нас в книгах застережене гасло і без того виплатити не можна.

Шердко був такий лютий, що трохи не закляв у голос відбираючи книжку з рук урядовця.

„А то шельма той свинар! Кутий на всі ноги."

Лихий мов чорт проходжувався по вулицях Станиславова, схвильований та злий, що дав себе так опутати. Не бачив для себе виходу з тої матні і з великої жалости поступив до каварні і тут став пити коняки оден по другім, поки не почув, що йому завернуло голову. Напився ще чорної кави і так добре хмельний пішов до першого стрічного готелю, взяв номер і ліг спати не роздягаючись. До тепер Шердко не впивався ніколи. Був тверезий при всіх оказіях. Сьогодня впився перший раз...

На другий день прокінувшись почував себе не добре. Голова боліла, в носі і роті позасихало. Алькогольне затроєння зробило своє. Почував себе розбитим. Тепер до того ще прийшла йому на думку розпучлива дійсність... Літав так високо, а опинився в болоті поміж некультурними свинарами. Звязався на віки з людиною бездушною, не интересною, без інтелігенції. А до того вложив шию в службове ярмо, котрого годі зняти не урвавши голови. Треба бути шпигом і зрадником, треба хитрити, інакше говорити, а інакше думати, а ще інакше робити. А найболючійше дотикало його це, що вважав себе за мудрого і проворного, а дав себе одурити свинареві... В такім положенню він ще не був ніколи. Він став плакати з одчаю і рвав собі волосся на голові... Опісля прикликав кельнера і казав собі принести фляшку коняку. Випив трохи і підбадьорився... Брр! Чи воно все так має бути і без алькоголю не буде життя? Ні. Це лише так у переходовий час, на кризиси. Опісля він зрівноважиться і все буде гарязд... Сховав решту коняку в кишеню, заплатив готель і поїхав на зелізничий двореш. Ходив довго по перон поки не почув голоду. Пообідав в реставрації і вичитував в газеті статі про вибори.

„Це мене вилічить і зрівноважить, не буде часу про мої

злидні думати, а згодом то й забудеться. Жіночка хай підожде, поки я скінчу вибори.“

Їдучи залізницею думав над новою ще невиданою виборчою штучкою, якою треба доповнити старий, вже звичаєм устійнений репертуар виборчих штук. За свій повіт він був певний. Може не возьме його силою, але хитростю, то возьме певно. Він вже вспів приспати чуйність Українців. Найлегче одурити такого, що вірить, а в повіті всі йому вірили, як свому... Посиплються на нього громи, але аж опісля, а це йому байдуже. До других виборів буде 6 літ, а він не мусить тут сидіти. Як намісник візьме його під свою опіку, то він не загине.

Обняв зараз урядовання. Старий староста йно чекав на него. Взяв зараз лікарське свідоцтво і зголосив себе в намісництві недужим. Староство з поручення намісництва передав Абрамовичеві.

Він попросив до себе зараз о. декана.

— Отче декане! Чи вже робите що?

— Певно, що робиться. Комітет вже давно вибраний. В кожному селі є певні мужі довіря. Вони мають пильнувати правиборів.

— Дуже розумно. А можете мені сказати назвиска тих людий? Мені треба буде з ними деколи порозумітися.

Добродушний декан виймив з кишені список і передав Абрамовичеві.

— Того дуже багато, не запамятаю. Чи можете мені це оставити на часок, щоб переписати?

— Прошу дуже. Я й так йду за орудками, а за годину вернуся.

— За годину я буду готовий, а відпис мені придасться. О. декане! За правибори будьте зовсім спокійні. Виборчим комісарям прикажеться, як мають робити. Хоч староста скаже їм інакше, то вони мене мусять слухати і зроблять старості навмисне, щоб його позбутися.

Декан вийшов, а Шердко став горячково переписувати. Йому здавалося, що леда хвиля скочить йому щось на голову, відбере список, плюне йому в лице і назве зрадником. Переписавши сховав в шуфляду і замкнув на ключ. Тепер ждав на декана. Хотів чим скорше його позбутись, бо таки соромився поглянути йому у вічи. А нуж той добряга ви-

читає в його душі зраду і теж у вічи плюне?... Та ліста його дуже бентежила і пекла. Коли декан забрав її і відійшов, Шердко виняв свій відпис з шуфляди і став відписувати на менчих листках громади, а при кожній назвиска тих, що мали там пильнувати правиборів. Відтак посписував собі урядовців староства, податкового уряду та видяялу, котрі мали бути виборчими комісарями. Відтак узяв мапу повіту і позначив райони. Врядовцям українцям, котрих було кілька приділяв таки громади певні, що й сам чорт нічого не порадив би. Тепер знову взяв спис громад і повизначав речинці правиборів. Там, де не можна було нічого вдіяти, визначив речинці найблищі — відтак зробив довшу павзу і опісля позначив решту.

На другий день прикликав всіх комісарів і подавав їм легітимації та назви громад, а коли порозходились всі, він скликав ще раз найпевніщих і сказав їм так:

— Як би котрий з вас зрадив одне слово з того, що вам тепер скажу, перед кимнебудь, то прощайся з урядом... Строга тайна, про яку навіть між собою не вільно вам говорити... Правибори мають вийти так, щоб вибрано урядового кандидата. Робіть, що хочете і як хочете. Коли я буду при партіях вам що приказувати, або забороняти, навіть сварити на вас, або грозити вам, то ви робіть навпаки, а жадному волос з голови не спаде. Тут даю кожному з вас список проводирів кожної громади. Коли б вони були в селі в часі правиборів, то зробіть їх нешкідливими. Я постараюсь, щоб їх на той день не було. Можна їх на той день навіть приарештувати за яку хочби і видуману провину. Тяміть, що хто краще справиться, той може бути певним признання, запомоги, навіть авансу... Тепер біжіть хто до команданта жандармерії, щоб до мене зараз прийшов...

Урядовці дуже дивувались почувши такий приказ. Всі знали, що Абрамович Українець, що живе добре з Українцями, по празниках і читальнях їздить. Вони були певні, що він цілою силою попирати буде українського кандидата, а воно на ділі щось не так показує.

З'явився вусатий вахмайстер жандармерії.

— Я до вас говорю довірочно. Знаю, що ви енергічний службовик, бо за вас говорив я з жандармським рітмайстром і дав вам таку кваліфікацію, на яку ви собі справді заслужили.

Ось маєте список українських виборчих агітаторів. Всі списані по громадам, щоб довго не шукати. Це собі самі перепишіть, а завтра мені зверніть. Постарайтеся, щоб на кожного з них вийшло якесь карне донесення до суду за що небуть: за злий комин, нечисту студню, гноївку, за злючу собаку, за лісову крадіж, що хочете, щоб лише була підстава візвати їх до суду на термін. Коли той термін має бути, то я про це постараюсь. Їм, розуміється, нічого не станеться, хиба що день втратять, але їх не буде на час правиборів у селі.

— Я вже розумію, каже вахмайстер підсміхаючись.

— Я це говорю вам довірочно і ніхто про це не сміє знати, що то вийшло від мене. Коли ваші підручні добре справляться, то хай числять на таку кваліфікацію, що ну.

— Розумію! Він вклонився і вийшов.

„От і нова штучка до репертуару, говорив до себе Шердко, затираючи руки, — мій повіт має при тих виборах дірімувати, значиться, що я граю головну ролю... намісник видно богато на мене покладає і я покажу себе.“

Казав відтак прикликати до себе Шмуля Тіптена, славного виборчого штукаря.

— Слухай Шмулю! Скажи мені, що ти в тім місточку робиш і чим занимаєшся?—спитав грізно.

Жид налякався, аж дріжав.

— Ну, я бідний жидок, я факторую...

— І ошукую хлопів, держу потайний шинок, торгую краденими річами і т. і... докінчив Абрамович.

Жид ще дуще налякався.

— Про це все я знаю добре і можу тебе одним ківком пальця запроторити до криміналу. Але в тебе є діти і я хочу тебе пощадити, але не за дармо.

— Я бідний жид, нічого не маю і нічого не можу дати...

Абрамович поглянув згірдно на лапсердака:

— Ти дурню! хиба вошами заплатиш. Я хочу від тебе чого инчого. Слухай! Йдуть вибори. Маєш мені на ті вибори зібрати шайку таких самих достойних обивателів, як ти і поділити їх на партії. Як позїздяться виборці, то значить: у вечір перед виборами і в день виборів від самісенького рана, то твої підкомендні мають робити по місті авантури, зачіпати українських виборців... На те з'явиться поліція або жандарі і разом вас поарештують. Твого кумпана випустять

з магістрату другими дверми і пійде знову до роботи. А що станеться з виборцем, то тебе нічого не обходить.

— Прошу пана комісаря...

— Мовчи! Я знаю, що хочеш сказати... Тут маєш 300 зл. на початок, коли добре справишся, то кожний з твоїх кумпанів дістане по десятці. Це, що даю, то малий завдаток. Але як покпиш справу, то будь певний, що за три дні по виборах сидиш під ключем... Тепер махай!

Шміла хопив гроші і вискочив з канцелярії, мов з пряжи.

Тепер написав листа до найблищої команди, щоб на день перед виборами було йому прислано сотню війська, котре має прийти непомітно і заховатися перед оком людий, до рішучої хвилі, коли його покличуть з виборчого льокалю полевим телефоном, котрий треба би заложити зараз. Шердко уявляв собі, що є командантом армії на три повіти, що має розторощити ворога і виграти баталію. До того він почував в собі силу. — А тим ворогом не хто инчий, як його народ, котрий леґальною дорогою бореться за свої громадянські права. Так йому в оден мент підшепнула совість і він аж задріжав. Совість шептала йому далі: ти шельма, Юда, зрадник, братів продаєш. Наробиш тільки шельмоства, що третє покоління буде тебе проклинати. — Шердко встав швидко з крісла і закрутив ключем в дверех, щоб ніхто не прийшов в канцелярію і не відгадав його думок, котрі його самого лякали. Переходив з собою страшну боротьбу. У нього товклось неспокійно серце... Може би завернути те все, поки час? Лякався так, як кожний злочинець з премедітацією, котрий знає, що його лиходійство станесь явним і йому прийдеться станути перед судом... Не ходив, а бігав по канцелярії і потирав долонею чоло... „Який чорт мене сьогодня опутав? Такого ще зі мною не було. Хиба це ще ремісенції з того діявольського весілля? В тій хвилі нагадав собі, як йому було в Станиславові, коли вертав з весілля і нагадав собі, що в шафі є у нього коняк з фляшкою, що її привіз. Підбіг сюди, як до якої дошки рятунку і потягнув раз і другий, аж у фляшці забулькотіло. Алькоголь розійшовся по тілі і йому полегчало. Сів опять на крісло і задумався. Совість задрімала, а її місце заняв демон амбіції і жадоба карієри.

„Ну щож? Відкличеш те все, тоді попращайся з твоїми

мріями і замислами... старостиньство поплине з водою, а ти здохнеш подлим комісарем в якій... Піпідівці з дурною жінкою. Ти вже за старий, щоб братись до чого инчого. Дотепер й не думав про инше, все гадав, що оженишся з багатою, справжньою обивателькою і вона підіпре тебе грішми і конексіями. Опісля поклав ти хрестика на конексії, бо якіж конексії може мати свинарівна? Хиба між згінниками, а тих тобі не треба. Ти числив на самі гроші і показалося, що їх не побачиш, як свого вуха, бо старий дущий за тебе і певно тебе пережиє. Боїшся ошукувати? Таж нині цілий світ стоїть на ошуканстві, на обмані. А хиба тебе не ошукали? і то хто? свинар. Скандал. За це мусиш мати якусь експіяцію, задоситьучинення. Маєш нагоду помсти, щоб зігнати оскому. Хай покутує той хамський, рабський народ, що видав з поміж себе таких обманців, як Вилицький... Тфу! чим тут турбуватись? Бистра филя фортуни несе певно твій човен серединою русла. Треба плисти прямо не завертаючи на боки, щоб не попасти в який зрадливий, заворотний вир... Я же писав, писах...

Відчинив двері і прикликав канцелиста, котрому передав реферат до військової команди.

— Зараз переписати. То резерват. Число презідіяльне 23, аби було зараз...

На другий день пішов Абрамович до суду, до знайомого суді, що вів карний відділ.

— Пане суддьо добродію, — приходжу до вас в дуже важній і делікатній справі, як до свого доброго знайомого і однодумця. Хочу поговорити довірочно. Справа на політичному підкладі. Розписані вже правибори. Мені приказав особисто пан намісник, що тут мусить вийти урядовий кандидат, розуміється польський, а я потребую вашої співпомочи. То не лише правительственна справа, але і моя власна, бо від висліду тих виборів залежить моя карієра, або мій упадок. Говорю вам це довірочно, як мому другові. Це почасти, а навіть в головній мірі і ваш народовий інтерес, щоб вийшов послом поляк...

Суддя дуже зацікавився, що він має в тому робити?...

— Тут війдуть на деяких ковбасюків, аґітаторів жандармські донесення... Мені потреба, щоб ті люде в часі правиборів не були в своїй громаді, бо то горячі виборчі махе-

ри. Отож я би вас просив, щоб їх на день правиборів покликано до суду під загрозою примусового приставлення...

— Добре, пане комісарю, але я ще тих донесень не маю і не знаю, про що вони будуть, чи про злочини, чи про переступлення...

— Будуть ріжні, але найбільше про поліційні переступлення: вогонь, нечистоту, неосторожність, злючу собаку. Я саме видаю обіжник, що заводиться контумацію на пси задля скаженини. Я вже говорив з повітовим ветеринарем.

— Добре, пане комісарю, але я не знаю, на коли розписані в якій громаді правибори?

— Я саме до того прямував. Ось тут даю вам список громад з речинцями правиборів.

— Розуміється, що громади про це вже знають...

— О то б я пошився. Ніхто нічого не знає. Я це задержую до останка. Чим пізніще громади про це довідаються, тим ліпше для мене, кращі шанси на виграну... Пане суддьо! Я відкликуюсь до вашого польського патріотизму і я того певний, що мені своєї помочі не відкажете.

— О будьте певні, що ні. Якогож кандидата ставить намісництво?

— Гр. Зембіцкого.

Абрамович попращався і вийшов, а коли в сінех замовкли його кроки, суддя вдарив кулаком до стола і крикнув з пересердя:

— А шляґ би тебе трафив, ти каналіо! Та шельма тягне мене, щоб помогти йому шахрувати на те, щоб він авансував на старосту, котрий опісля і не подивиться на мене і на те, щоб якийсь ідіот засів на посольськім стільці. А то — ті гохштаплер, гордовитий когутик! Підожди, я тобі такого фіґля вистрою, що пізнаєш мене... Він думає, що кожний такий подлий буде, як та політична митка... Підожди! Ха-ха-ха!

Він метнувся до свого товариша адюнкта Негребця.

— Слухайте, колеґо! тільки: ша! ані слова, каже притишеним голосом, — чи ви маєте які зносини з вашим повітовим виборчим комітетом?

— Належу до комітету, я там секретарем.

— А знаєте, коли в якій громаді правибори?

— Ще не прийшло зі староства повідомлення.

— Будьте певні, що прийде запізно.

— То не можливе. На тім можна би оперти протест...

— Які ви, колеґо, наївні, що на протест покладаєтесь. Вам здається, що протест буде вирішати не парлямент, лише якась там судова апеляція, або касацийний суд... От ви краще возьміть папір і перепишіть собі отсей список так, щоб ніхто не бачив і зараз мені віддайте. Ані слова, що це від мене.

— А ви звідки це маєте? — питає Негребець...

— Не будьте цікаві, бо не скажу. І мене не зрадьте, бо опісля окричать мене тромтадрати зрадником. Опісля довідаєтесь про все. Я бачу, що тут заноситься на якесь велике лайдацтво. Я, хоч поляк, але до свиньства руки прикладати не хочу... до побачення...

„Ігі! подумав Негребець... мавже би Абрамович нас зраджувати? Треба берегтись.

Була неділя. Негребець взяв фіру і поїхав до о. Данила, що теж належав до комітету. Коли йому розповів в чім діло, той каже:

— Ваше підозріння оправдане, то робота Абрамовича. Я все казав, що то Юда, що, коли б він справді з переконання і щирої душі товкся поміж нами, то йому би давно скрутили вязи. Та мене ті легкодухи не хотіли слухати. Зараз порозсилаю по громадам довірочно...

— Не розсилайте, а лишіть це на завтрішне засідання комітету. Нічого пильного.

На засіданню прийшла і ця справа на чергу. О. Данило не хотів сказати звідки добув список, а давав слово, що це правда. Негребець мовчав. Добродушний декан боронив Шердка всіми засобами і таки не дав себе переконати про зрадницькі затії Абрамовича. Ледве вимогли на нім слово, що з Абрамовичем ані слова не буде говорити про речинець правиборів. Коли б довідався, що тайна розкрилась, то Абрамович може визначити инчі терміни.

XXIII. Галицькі вибори.

Розпочались правибори. Повідомлення розсилано в ночі перед виборами. Та всі сміялись в кулак і все приготовили наперед. З кожним комісаром їздив жандарм. Комісарі не

мало чудувались, як в'їзджаючи до села бачили порозставлюваних вартових, які в тій хвилі зникали поза оплітками. Народ громадився коло громадської канцелярії, коло коршми, коло двора, коло економії і т. і. Розходилося о те, що ніхто не знав, де комісар запорядить правибори, щоб відразу було на місці стільки людий, щоб можна вибрати комісію виборчу відразу, а другі зараз понадходять. І не немало чудувало комісарів, що ті кляті ковбасюки агітатори стояли між людьми.

— А ви, Максиме, маєте нині в суді термін, чому не пішли? питає Абрамович одного в першому зараз селі.

— Ні, прошу пана комісаря, термін аж позавтра. І зараз виймив з кишені візвання та показав.

Абрамович закусив губи. — То або помилка або фігель судді. Він не знав, що суддя страшно злився, що тільки пустих доносів йому понадсилали і завдають непотрібної роботи. Щоб за це відплатитись, він попересував всі терміни у тих справах о два дни пізніще і позазивав всіх жандармів на свідків, що ті доноси писали.

По кількох таких пробках Абрамович переконався, що це сталось не помилково, а нарошно. Поприсяг би судді помсту, та що йому зробить? Навіть признаватись до того не можна, бо, страх, як в дурні пошився.

Правибори йшли, мов на шнурочку і українська більшість була запевнена. Абрамович злився, як той мисливець, що йому заяць не хоче датись застрілити.

Стали напливати підставлені протести, та через них лише частину правиборів можна було покасувати, бо більша часть так пізно була переведена, що не було вже часу нових перевести. А там, де правибори покасовано, були громади певні і пильнувалися в день і в ночи. Скасовано вибори і у о. декана.

Він зараз приїхав до староства.

— Що це таке, пане комісарю? Так гарно вийшли правибори, а ви касуєте.

— О. декане, повірте, що я це роблю для ока. Так мусить бути. Я, як Українець, під доглядом жандармерії. Пійдуть на мене доноси до Львова, та ще і таке може бути, що до виборів пришлють зі Львова нічого і вторая будуть горшая первих. Мушу показати, що я щось роблю. Ви не тривожтесь,

бо другі вибори вийдуть так, як перші.

— А колиж будуть у мене?

— Позавтра о 9. годині рано. Я приїду до вас завтра вечером і у вас переночую. Хочу трохи відпочати, бо вже ледво на ногах стою.

— Дуже буде мені любо гостити вас у моїм домі.

Декан повірив Абрамовичеві цілком.

Абрамович приїхав справді під вечір. Повечеряли і поклались спати разом в одній кімнаті.

А йому прийшла тепер діяволська думка, коли все вже йому в руках рветься, бодай декана зробити нешкідливим, за всяку ціну пофалшувати в його громаді правибори і старого скомпромітувати так, щоб на вибори не показався. Тоді між виборцями настане констернація, коли голова комітету схрунив... Поражу пастиря...

Рано встав декан о 7. годині і збірався до церкви на відправу.

— Ви, пане комісарю, ще спіть. Маємо ще дві години часу. Я відправлю службу Божу, поснідаємо і пійдемо на правибори.

— Дуже добре. Я такий знеможений, що і вставати не хочеться.

Декан вернувся з церкви о 8. годині. Абрамович вже був одягнений. Пані деканова запросила до їдальні на каву.

Балакали любенько і курили папіроски. Декан поглянув на годинник. За 10 хвиль девята.

— Нам би вже пора, пане комісарю, — люде чекають...

— Кудиж?

— Та як кудиж? — на правибори.

— Я правибори вже перевів, як ви були в церкві, сказав байдужно.

Декана мов громом разило. Не міг промовити слова.

Але їмосць деканова зараз отямилась. Її о. Данило так заєдно переконував, що вона віддавна дивилась на Абрамовича підозріло.

— Ти собако, Юдо, зраднику! То на те їв мій хліб, щоб мого чоловіка на старість опублічити перед світом і хрунем зробити?

— Добродійко, не забувайтесь, що говорите до цісарського урядника, каже Абрамович урядовим тоном і випрямився.

— Ти лайдаку, марш мені з хати, бо тобі той лайдацький лоб розібю... марш! — Вона затупотіла ногами, хопила за срібну велику цукорницю і хотіла йому шпурнути в голову, лише декан в пору здержав її за руку. — Ще мені та шельма буде на своє урядництво покликуватись. Марш! марш! кричала їмосць, аж в неї дух захоплювало...

Абрамович вибіг до канцелярії, хопив в руку плащ, шапку і шпаду і вибіг на подвірря наче б чорти за ним гонили. Під стайнею довго чекав на свого фірмана, заки викараськався з кухні і запряг коні. Він пішов за ворота одягаючись на ходу, а фірманові казав їхати за собою.

Їмосць хотіла ще за ним бігти, та чоловік її здержав. Тепер їмосць звернулася до нього.

— Чи не добре говорив о. Данило, щоб тої бестії стерегтись? Яким чолом станеш тепер перед громадою? Його би до криміналу віддати за таке ошуканство. Я чула як він неудовзі по тобі виходив на двір. Я гадала, що так собі... А він поза оплітки тай в село...

В тій хвилі прибігає оден з комітетових:

— Прошу о. декана, комісар від'їзджає...

Зараз прибігає другий:

— Як о. декан були в церкві, комісар закрадався поза оплітками до коршми, а тепер вже поїхав.

— Зрадив нас, зрадив — говорив декан хапаючись за голову. Йому зробилось недобре. Їмосць налякалась і присилувала покластись в постіль, та стала прикладати до голови і грудий мокрий рушник, та напувала чорною кавою. Післали зараз по о. Данила. В хаті зробився рух і метушня. Челядь шептала собі, що єгомосць вмирає...

А сердешна дружина налякана до смерти потішала, як знала.

— Успокійся, Петрусю, внесемо протест, все направить, забудь, а то прийде до якого нещастя.

Пігнали коні за лікарем до міста, пригнав о. Данило. Зробився рух в цілім селі. Показалось, що коли декан був в церкві, Абрамович закрався до коршми, скликав на борщ кількох двірських форналів, жид приклікав кількох хрунів і перевели в мить правибори на трох двірських валячів...

О. Данило зорієнтувався вмить. Не сказав ні слова докору деканові, як перше, лише успокоював, що нахто не

посміє на нього лихого слова сказати так, як коли б його злодій обікрав.

Лікар поставив пявки, запорядив спокій, холодні прикладі, якийсь лік записав і від'їхав.

О. Данило дуже затрівожився про здоровля друга і змагався звести річ на байдужі теми.

В селі народ був страшно роз'ярений на комісаря. Декана люде жаліли. На коршму і хрунів затискали кулаки. Декан розхорівся на добре. Побоювались апоплексії. Попав в горячку... Громада вважала себе зневаженою і найблищої ночі одного з вибраних виборців піймавши в полі на нічлігу так збили, що з поломаними ребрами треба було його відвезти другої днини до шпиталю. Виновника годі було знайти, бо лиходії намазали собі сажею лиця і пообертали кожухи горі вовною. Пішло слідство в рух, кількох підозрілих приарештували, та по кількох днях випустили. А другий виборець так налякався, що в найблищу неділю присяг під церквою перед цілою громадою, що до виборів не піде.

Абрамовича відійшла теж охота їздити далі по виборах. Вість про його зраду рознеслась луною по повіті. Він був здемаскований. Знав від лікаря, що декан до виборів не подужає і того було йому досить. Перед попадею мусів скапітулювати, а то коли б був дістав по лобу, був би вийшов скандал. Зачали про це говорити в місточку. Посміхались над ним і хвалили енерґію їмосці. За те упокорення поприсяг собі Абрамович помсту при головних виборах. Щоб мав навіть вистріляти половину виборців, то Романчук не перейде.

Внесений протест, розуміється, нічого не поміг.

О. Декан, як прийшов трохи до себе, рвався їхати на вибори, не міг в постелі вилежати, ледве його здержали. Він бідкав над тим, що його село не дасть ні одного виборця...

— —

Абрамович призначив на виборчий льокаль оден шинок в місточку. Були там просторі заїздні сіни з широкою брамою. З тих сіней вели одні двері до шинкової кімнати. Звідсіля йшли двері до малої кімнати тьмавої, бо під самим вікном стояла сіра стіна сусідньої будівлі, звідси знову двері до більшої комнати, вже ясніщої, а з цеї знову двері до сіний. Сіни виходили на вонюче, нехарне, внутрішне подвір-

ря, звідсіля до стайні, а зі стайні знову брама на бічну, вузку вулицю. На час виборів випрятано всі три кімнати і в третій кімнаті приладжено було для виборчої комісії.

Виборці стали з'їздитися з подальших громад, ще під вечір дня виборів. Комітет подбав на їх приміщення на передмістю у одного господаря. Виборцям говорено ще в дома, щоб держались купи і не розходились, поки рано не поведуть комітетові усіх до церкви, а звідтам на вибори. Але були такі, що не видержали і таки з рана стали розходитися по місті.

Тепер розпочав свою акцію Шміла Тіптеи з своєю бандою. Як лише побачили якого виборця, робили коло него клюмпу, зачіпали, сварилися, підносили ґвалт... Зараз з'являлися пяні міські пахолки і забирали всіх разом на поліцію. Тут саджали в арешті виборця за уличну авантуру, а жида випускали другими дверми. Побачили це другі виборці та на втікача, одні на передмістя до фір, другі до льокалю, де урядував виборчий комітет. Але кількох таки зхопили.

— Зачинається танець виборчий, якого ще не бачили — говорив о. Данило — зараз треба післати депутацію до Абрамовича. — Ходіть, Федоре, зі мною.

Але до п. комісаря не можна було так рано дібратися. З тяжкою бідою всунулись на силу, помимо протестів лакея, до його помещкання.

— Пане комісарю, каже схвильований о. Данило, — як можна таке робити, щоб голота провокувала спокійних виборців, а відтак, щоб поліція їх замикала? Таж це насильство, ми зараз депешуємо до Відня.

— Я про це нічого не знаю, отче. Коли поліція провинилась, то за не вона відповість. Я не маю права міській поліції приказувати, або заказувати, це належить до бурмістра.

— То поліції вільно поповнити злочини на очах всіх і ждати аж бурмістр їм заборонить? Пане комісарю! де ми живемо? А від чогож державна жандармерія?

— Кажу вам, панове, що поки я вийду з хати, порядно би вам було пійти до бурмістра.

— Ходім до бурмістра, — каже о. Данило і потяг за собою Федора до маґістрату.

Але бурмістра не було в канцелярії і ніхто не знав, де він є. Депутація стала штурмувати до інспектора поліції і до

дозорця арештів та вони заявили, що без бурмістра нічого самі не можуть зробити...

— Бачите, яке шельмоство, — каже о. Данило до свого товариша, — заложуся, що це все уложено наперід. Вертаймося до своїх, бо ще і наші голоси пропадуть.

Та не так легко було до своїх перебратися. Федір прочував якусь біду і ціпко держався за руку о. Данила.

Війшли в ринок і побачили, як поліцаї вели ще кількох виборців до арешту. Їх окружала юрба міського шумовиння. В тій хвилі почув о. Данило, що його щось сильно шарпнуло за руку і Федір відскочив від него на бік. То якийсь обірванець з цілим розмахом скочив між них, а коли Федір під таким ударом пустив руку о. Данила, обірванець впав на землю і став верещати, що його бють... Зараз з'явились міські пахолки і хопили, мов чортяки, неповинного Федора та враз з жидом повели на поліцію. О. Данило став кричати, що то ґвалт, напасть. Не помогло нічого. До него теж став присікатися якийсь жид.

— Ви мені винні гроші, чому не віддаєте? Я довше чекати не буду...

О. Данило скіпів і затиснув палицю в жмені.

— Відчепись, батяре, від мене, я тебе перший раз бачу.

— Що то батяре? Я купець, як мене смієте ображати, я зараз до суду... Жид став його рвати за одежу. О. Данило схвилювався ще дуще і штовхнув жида з цілої сили кулаком в груди. Жид впав справді на землю і став ґвалтувати. Товпа помагала йому і настав пекольний вереск. О. Данила обскочили і стали шарпати з усіх боків та так стиснули, що неміг кроку вперед поступити. Аж з'явився жандарм, розігнав товпу і „в імени права" приарештував о. Данила за вуличні ексцеси на публичному місці. Повів його до маґістрату. За ним йшла ціла юрба з криком та свистом. На те дивився і гурток хрунів, що стояли спокійно з циґарами в зубах. Стали глузувати з попа, що також покоштує, який то арешт.

Як розійшлась вістка, що виборців арештують, ті що були в своїм льокалю справді налякались. Вони довідались також, що голова комітету не приїхав. Пішли ріжні толки. Дехто підозрівав зраду. Виборці збентежились, втратили надію на успіх. Дехто радив, щоб зараз роз'їздитись до дому,

не ждучи на біду. Аж прибіг Негребець, задихавшись. Він, як місцевий суддя, почував себе безпечним...

— Що вам прийшло до голови розлазитися по місті! Бігме, що ви як неслухняні діти. Таж комітет не тому казав вам сидіти разом, аж підемо до церкви, щоб вас на хапатню не скортіло, лише тому, щоб всі були разом, щоб ми ще заки підемо голосувати, показали світові, яка у нас сила. Тепер всі ставайте чвірками... Гей! ті, що служили у війську, робіть порядок. До церкви йдемо...

Виборці впорядкувались чвірками. Негребець станув на переді. Заспівали гуртом: Боже буди покровитель цісарю його краям... Гимн залунав в цілій громаді. Жидики сторопіли. Тут вже з цісарем була б справа і небезпечно зачинати. Жандармам теж не випадало зачіпати.

В церкві було багато народа, а між ними і ті виборці, що сюди скрилися перед напастю і боялись виходити.

По короткім молебні вийшли всі чвірками і подались до виборчого льокалю, який стерегли жандарми. Вони провірювали леґітимації і впускали виборців по одному. Виборці війшли до першої кімнати і хотіли йти до другої. Та тут вже було тяще пропхатися. Другу і третю кімнату заповнили хрунї і всяка наволоч, котрі позаходили задними воротами через стайню. Заледві кількох змогло перепхатися.

При виборчім столі стояв Абрамович в повнім мундирі, при шаблі кількох старостинських урядовців і кількох з місцевого польського комітету панів. Абрамович дививсь крізь цвікера на зібраних, почував себе тут необмеженим паном... Поглянув на годинник:

— Панове, розпочинаємо урядовання. Я вам прочитаю закон.

Взяв книжку і став читати...

— Тепер приступаємо до вибору комісії. Голосується картками. Але можна голосувати лише тими картками, котрі тут роздається з печаткою староства, щоб не було надужиття. Прошу брати картки, я запоряджую павзу на 10 мінут.

В першу чергу, мов свині, до повного корита кинулись хрунї за картками і хапали повними жмутами. Другі стали штовхатись, перепихатись... Оден священик крикнув, що його хтось вколов шилом в уло... Зробилась метушня. Виборцям досталось дуже мало карток. Деж тут написати?

Писали одні другим на плечах. Дехто ремонстрував до Абрамовича та він навіть не звертав на це уваги. Надутий, мов індик, стояв при столі глухий на всі заклики. Поглянув на золотий годинник:

— Панове! — 10 хвиль минуло, приступаємо до скрутінії.

— Нас ще багато не дістало карток! — крикнув хтось з заду.

— Не моя вина, було брати, картки лежали на столі для всіх.

— Давайте наші картки!

Та вже не хотіли їх приймити.

До скрутінії запросив Абрамович Поляків.

Вислід скрутінії був такий, що на тільки-то карток, впало на тих кандидатів тільки — то. Значить поражаюча більшість. Оден з українського комітету протиснувся до виборчого стола.

— То явне ошуство. Прошу записати до протоколу наш протест. Скрутінія ваша виказала, що було 150 карток. Це брехня, бо багато виборців сидить в арешті, а всіх виборців є 150.

— Прошу нас не обиджати, отче, бо я ужию проти вас законних мір, — крикнув Абрамович.

— То зрада, шахрайство! — кричала громада з першої кімнати, — злодії..,

— Мовчати там, крикнув Абрамович. Я бунту не стерплю. — Дививсь грізно та як побачив затиснені, хлопські кулаки схвильованої юрби виборців, їх горіючі лютостю очі, то зробилось йому за спиною холодно. Він підступив миттю до телефону і подзвонив:

— Галло! гір — Валькомісіон — зефорт аусрікен!

— Не минуло пять хвиль, як почувся на вулиці тарабан і ціла сотня примаширувала з недалечкого дому і миттю оточила виборчий льокаль. Почувся ще сурмовий сигнал: стріляти! Виборці збентежились, поглянули крізь вікно. Ті, що колись служили у війську, зрозуміли той сигнал. Всі налякались. Кожний молився: допоможи, Господи, щасливо до дому дістатись...

Розпочалось голосовання перед комісією, котру доповнив комісар іменованими членами з поміж Поляків.

Читали лісту з виборцями. Кожний вкидав карту до

урни, поки не переголосували всі. Хто приїхав пізнійще, того військо вже не допустило до середини.

По голосованні мала комісія приступити до обчислення карток. Але комісія не робила нічого, а ждала. Виборці стали нетерпиливитись, бо мимо того, що не всі голосували, сподівалися подавляючої більшости.

— Чому нема скрутінії?— питали ці, що стояли блище.

— Маємо час, — каже Абрамович, вже певний себе під охороною війська. — Чекаємо на результати з инчих повітів.

Тепер стали напливати депеші. Абрамович перечитував їх і передавав членам комісії до перегляду. З їх лиця виходило, що не конче добрі наспіли вісти. Всі похнюпились. Аж прийшла одна депеша, від котрої всі заворушились.

— Приступаємо до скрутінії. — Прошу панів виборців вийти звідсіля до тамтих кімнат, каже Абрамович.

— Скрутінія повинна бути явна, тут нема секретів.

— Так буде, як я хочу — крикнув Абрамович — мене ніхто закона не буде вчити. Прошу вийти по доброму, а ні, то я силою прикажу льокаль опорожнити.

Нічого було робити. Вийшли всі, а тоді зачинились двері, а при них станув оден урядовець.

— Панове, зле! — каже притишиним голосом Абрамович, — коли ми не вратуємо ситуації, то все пропало. Рахуйте картки.

Висипали їх з урни і стали сортувати: Романчук — Зембіцкі, Романчук — Зембіцкі... По зрахованню показалось, що за Романчуком голосувало 85. За Зембіцким 53. А з других повітів прийшли такі вісти: повіт А: Романчук 90, Зембіцкі 53, повіт Б: Романчук 65, Зембіцкий 65. Значиться сума: Романчук 240, Зембілкі 184, більшість за Романчуком 56 голосів на 424 голосуючих.

— У нас потреба Зембіцкому найменче 57 голосів — каже Абрамович. — Ось тут готові картки з Зембіцким. Романчукових 60 карток мусить щезнути. Наш результат мусить вийти: Романчук 25, Зембіцкий 113. —

Абрамович пійшов до вікна не дивлячись, що робить комісія, котра тимчасом рахувала, числила, ховала до печі картки спішачись так, як злодій при чужій касі.

— Шлюс, каже предсідник комісії. — Романчук 25, Зембіцкі 113. Загальний результат: всіх голосуючих 424, з того Романчук 180, Зембіцкі 244.

Абрамович ходив від одного до другого і подавав руку: тайна, панове, бо за таке можна попасти за решітку. — Відчиніть двері і попросіть виборців.

Вони сердеги знали, що нічого доброго не почують, а у кожному аж кіпіло.

Предсідник проголосив вислід: — Романчук 25, Зембіцкі 113.

— То брехня, неправда, шахрація! — кричали виборці. Хруні стали плескати руками і верещати: віват!

Коли стишилося, Абрамович проголосив загальний результат виборів:

— На підставі наспівших сюди звітів з цілого виборчого округа вибраний послом до парляменту пан Здзіслав гр. Зембіцкий більшостю 64 голосів.

— Злодії, шахраї, аби ви сконали! — кричали роз'яренні виборці.

Пан комісар на це вже не зважав. Казав своїм підручним забрати папери, а сам вийшов до сіней, а звідсіля задними дверми на вонючу вуличку. Комісія пішла слідом за ним. Військо уступило, лише патрулі ходили по місті. Виборці виходили вигукуючи проклони. Перед шинком вже стояла жидівська музика чекаючи знаку. На бальконі камяниці показався пан посол. Товпа привитала його окликом: віват! Музика заграла, а тоді піднявся єрихонський рев, що йшов гомоном геть далеко поза місто. Пан посол кланявся на всі сторони і дякував. Українські виборці пригноблені і роздратовані йшли гуртками до льокалю, де мали по виборах всі зійтись. По дорозі стрінули своїх увязнених товаришів, котрих зараз по голосованні випущено на волю. На переді йшов о. Данило. Йому винесено з якогось жидівського склепу в ринку стілець і він став говорити:

— Панове громадо! Сим разом ми улягли брутальному насильству. Дознали ми зради таки від нашого українського Юди... Остерігав я перед ним, не послухали, не повірили, аж змірили. Але і зрада нічого би їм не помогла, коли б не шахрайство. Нам мандат не видерли, а вкрали. Бо щоб той пан граф мавбільшість, то я ось зараз присягну, що то брехня.

— Ми всі присягнемо, що ми на нашого голосували.

— Я про це знаю. — Відтак піднесеним голосом кричав:

— Прокляття на того Юду, що зрадив і продав свій

рід. Тяміть люде нинішний день! Побачите, що не вийде йому це на здоровля, досягне його помста Божа, що й не оглянеся коли...

— Ми внесемо протест.

— Певно, що внесемо, але це нам тільки поможе, що вмерлому пявки...

— Заскаржимо до суду за насильство.

— І це нічого не поможе, говорив о. Данило. Але ми ось що зробимо. Штука лише раз вдалась. На другий раз приставимо до кожного виборця по двох здорових парубків з добрими палицями. Коли б ми були і сього разу так зробили не булося би над нами знущало жидівське сміття.

— То все ті кляті жиди зробили, ми з ними порахуємось.

— Так не говоріть. То не жиди зробили, а жидівська голота, добре за це заплачена. Порядні жиди з тою голотою спілки не тримають. І коли б у нас було право, вони б не посміли. Але їх поставив той, що мав владу в руках, котрого вважали за брата, годували своїм хлібом.

— То той злодій Абрамович, що по читальнях їздив. Ми знаємо... не здохне він своєю смертю.

— Тепер, панове, перекусім, що Бог дав і розходімся до дому. За протест подбає вже комітет.

О. Данило був нині героєм дня, раз тому, що він завчасу пізнався на Абрамовичу, а відтак, що нині сидів посполу з хлопами в арешті.

Порозкладали на столах всіляку їду, яку попривозили пан-отці і заможніщі газди. Жид поставив бочку пива. Роздавали горячий чай...

А в пятьох инчих шинках, де угощали хрунів, йшла пятика широко. Давали горілку, арак, рум, пиво, ковбасу та дреглі, грубі цигара. Пили до загину. Кричали і співали аж похрипли. Абрамович гостився з панами в касині. Він пив багато, щоб заморити голос совісти, котрий неначе б вперта муха бренів у його душі: ти поганець, зрадник, Юда подлий...

Посипались тоасти. Пани величали проворність та енергію пана комісаря. Порівнювали Бог зна з ким і ворожили йому світлу карієру. Коли б не він, то Українці були б певно побідили...

Вже було пізно в ніч, як Абрамовича відвезли в повозі до його дому.

XIV. Котузі по заслузі.

На другий день спав Абрамович довго по вчерашнім перепою. Голова боліла і руки дріжали. Щось його гнітило в душі, наче по доконанім злочині. Та він потішав себе, як міг. Іспит здав добре і не мине його аванс на секретаря і управа якогось староства. А по тих виборах завакує певно кілька, бо намісник їх понаганяє. Лише треба буде йому пригадатися. Узявся запопадливо до ліквідації виборів, до впорядковання староства, котре виглядало, мов по війні. Але перестав їздити сам на комісії, бо лякався хлопської помсти. От зараз першої ночи по виборах, переймили по дорозі кількох повертаючих з виборів пяних хрунів і страшно їх побили. Їх привезли другого дня з поломаними ребрами та порозбиваними головами до шпиталю. Оден таки зараз вмер. Розпочалось слідство. Жандарми поарештували багато людий, та нічого не могли вислідити. Хруні були пяні і нікого не пізнали, а кожний з арештованих мав на це свідків, де він тої ночі був. Їх повипускали і кінці пішли у воду.

Абрамович їздив лише на розраду до дворів і то вечером непомітно. Там його гарно приймали і явно перед ним каялись, що вони зразу не пізнались на нім. І кожного разу вертав пізно в ночі не з порожними руками. Кожний дідич вважав за свій обовязок дати де що на... коні. Кожного разу вертався до дому під чаркою і дрімав цілу дорогу. Та це не скрилось перед очами людий, а вони не могли йому забути виборів, котрі всоромили цілий повіт. І вони загнули собі зараз по виборах помститися, та лише ждали, щоб заїхав на „добру дорогу.“ Ті поїздки стались у него привичкою. В дома на самоті не мав спокою, в місті не знаходив розради, бо людий соромився. А панам пригадувався, що без його помочи були б нічого не вдіяли.

А хлопи стали за ним слідкувати. Поїхав він одної суботи до двора, до котрого треба було їхати через густий більший ліс. То називалась саме „добра дорога.“ Абрамович вертався геть по півночі. Ніч була безмісячна і небо трохи захмарилось. Він дрімав. Аж в лісі помітив фірман білу плахту на дорозі. Коні налякались і станули. Фірман став їх успокоювати, а від того голосу Абрамович прокинувся. Коні таки не хотіли йти, а тоді фірман зліз, щоб усунути

страхайла з дороги. Та в той мент вискочили якісь чорні постаті з рова при дорозі. Одні здержали коні, другі кинулись до Абрамовича. Він здогадався зараз, що тут може бути і хопив за револьвер. Але в ту хвилю хопили його якісь тверді руки, стягли з повозки і поволікли на придорожний рів.

— Заплатимо тобі за вибори паньцю! —заговорив якийсь хриплий притишений голос.

Шердко задеревів зі страху, хотів кричати, та не міг. Та йому ще заткали рота віхтем трави. Відтак повернули тим боком в гору, куди звичайно бють, присіли голову і ноги і стали бити палицями „на два крилоси" з обидвох боків не рахуючи. По першім ударі він витверезився до решти від пекучого болю, а далі обомлів. Не тривало довго, як йому вчистили яких 50 палиць. І відразу відскочили в ліс. Оден з них псикнув і ті два, що стояли при конях, відскочили теж і пропали в лісі. Фірман стояв при повозці наляканий, а коли вже напасники пропали, помітив, що білого страхополоха на дорозі теж не було.

А комісар страшно стогнав лежачи на окопі. Не мав сили сам піднестись. Фірман лишив коні і пішов рятувати пана. Підвів його і вів до повозки. Та заки перебрались через рів коням навкучилось стояти і вони рушили.

— Гов! трр! — кликав фірман, та в тій хвилі якісь голоси, в лісі, закричали, заївкали, заквичали по свинячому, а налякані коні пігнали гальопом лісною, сухою дорогою.

Фірман став кричати гвалту! Абрамович стогнав і сичав з превеликого болю і проклинав усіми чортами. Та в лісі стало тихо. Лише щораз далі чути було тупіт коний і тарахкотіння повозки. Аж нараз щось трісло, наче б зломлене дерево, почулась якась метушня і все притихло...

Аж може за годину затарахкотів якийсь віз з противного боку, котрий став зближатися. Фірман здержав його голосом. На хлопськім возі їхав цілий кагал вбогих жидів. Фірман розповів їм, що на пана комісаря напали в лісі розбійники і геть до чиста ограбили, та ще й покалічили. Жиди позлазили з воза і пустились йти пішки. На возі фірман припрятав так, щоб можна пана покласти і тут викараськався Абрамович та поклався животом на соломі. Фірман враз з жидами йшов побіч фіри і пильнував, щоб їхати нога за ногою, бо скільки разів віз потрафив колесом на груду, то

Абрамович ойкав і стогнав з великого болю. Його мов ножем різало.

На краю ліса в придорожнім рові стрінули комісарську повозку. Коні заїхали в рів, дишель зломився, повозка вивернулася, оден кінь лежав під передом повозки покалічений, другий стояв над ровом теж покалічений. Жиди помогли витягти повозку з рова, підняли коня і так їхав фірман зі зломаним дишлем, ведучи в руках коні, за хлопським возом.

Вже геть розвиднілось, як ця кальварія т. є хлопський віз зі стогнучим комісарем, оточений юрбою бідних жидів, а за ним комісарська повозка в'їхали до міста. Люде вже повставали і дехто був у місті. Неудовзі розійшлась в місточку поголоска, що комісара Абрамовича напали в лісі розбійники і до чиста ограбили та тяжко покалічили, хоч комісар двох із них застрілив з ревовльвера.

Абрамовича ледве живого завели в кімнату і прикликали всіх лікарів, які були в місточку. Треба було зробити деяку операцію, повідрізувати те, що вже ніколи немало прирости, при котрій він омлівав. Лікарі признали це за тяжку ушкоду тіла, на котре треба найменче шість неділь, щоб вилічитися. Пішло слідство в рух. Жандарми зачали питати від місця чину. Але в лісі не знайшли ніякого сліду, лише трава столочена в рові і на окопі. В траві трохи далі знайшли револьвер. Очивидно напасники його кинули. Отож про грабіж не могло бути мови.

Слідчий суддя, той самий, котрого Абрамович хотів втягти до виборчої акції говорив до Негребця :

— Але ті ваші виборці, то урвителі ! Хитрі, бо хитрі. То йому заплатили за вибори ! Панич ще ніколи не був так битий, як сим разом. Я би нікому не бажав такого почесного. Тай... шукай вітра в полю.

— Нічого не викрилось ?

— Ані сліду. Кажу вам, що так проворно все устроїли, як лише можна. Вправді ведесь слідство проти тром, але не признаються до нічого, а доказів нема.

Ця подія викликала зразу сензацію в повіті. З Абрамовича посміхались, а селяне були з того дуже раді. Виборці пригадували пророчення о. Данила, котре справдилось.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

І це лікарське пророчення справдилось, бо Абрамович

вилежав шість неділь. За той час приходили листи від жінки, та він не відписував навіть. Про Абрамовича заговорили і газети, і про те, які він вистроїв вибори і про це, як его вибили. Про це довідався Вилицький, та ніраз його не пожалів.

— Добре йому сталось, най не буде свинею, а з того, що його вибили там де треба, ще не вмер.

Абрамович своєю недугою страшно нетерпиливився. Він і так багато часу через те прогавив. Не міг поїхати до намісника і пригадатись зараз по виборах, а далі забудуть і про вибори і про його заслуги.

Як йно підвівся з постелі, поїхав до Львова. Був марний на лиці і похудів.

Намісник привитав його так:

— Ви добре перевели вибори. Але не треба було так дуже пересаджати сакраментів. Справа наробить у Відні багато шуму. Ця авантура з жидами і те протягання скрутінії не було потрібне. Підхоплять німецькі газети і мені дістанеться. Чого ви з жидами собі самі заходили? Хайби то робив польський, виборчий комітет. Скажу вам, що я з того невдоволений... Вас не можна ставити на самостійне становиско. У вас нема політичної проворности. У всему треба задержати міру.

Абрамовичеві вдарила до голови кров. Він чуть не заплакав.

— В тім повіті я непевний життя...

— Ага! ви говорите на счот того, що вас хлопи побили? А що, чи викрили справників?

— Не знайшли нікого.

— Того можна було сподіватись. Український хлоп не такий дурний, як про него говорять. Я вас можу перенести службово в инчий повіт, навіть до більшого міста.

„От нагорода за мою вірну службу... Хай чорт візьме! Місто помогти, я собі пошкодив."

Він навіть не смів спитати, коли того перенесення сподіватися має, а це треба було йому конче знати. Таж має спровадити жінку з інвентарем, то вже краще перенести цілий крам на нове місце. Чорт бери! То не мій кошт буде, а Вилицького.

Зараз зі Львова поїхав до жінки. Вилицького не застав дома. Жінка привитала його і зараз помітила, що Шердко перележався.

— Що тобі було, Шердку, чого так змарнів?

— Я мав фатальний випадок. Якісь шельми збиточники сполошили мені коні, я вивернувся і фатально потовкся.

— О! а тато читав в Проломі, що тебе хлопи вибили за вибори...

— Не правда! Вони би посміли? У мене в дорозі все набитий револьвер в кишені.

Вона тому повірила. Не могла тому вірити, щоби мужики поважились бити цісарського комісаря... От ґазетярські сплетні... Пишуть, що їм слина на язик принесе.

— А мешкання ти вже знайшов?

— Ніби знайшов, а ніби ні. На разі я маю помешкання дві комнати і кухня з господарським будинком, а те, що маю взяти, ще непорожне.

Шердко бажав би собі, щоб забрати жінку і поїхати, ще поки тесть не вернеся з Черновець, куди поїхав за ділом. Але це буде неможливе. Йому треба зараз гроший на перевезення всього краму, а своїх він немає, бо цілий час від виборів немав ні одної комісії, а на хоровання дуже витратився, та ще й запозичився. Отож хоч не хоч треба було ждати на старого... Буде богато прикрости з того, бо він зачне про все розпитувати і чим будь не вдоволиться і так легко не повірить, як жінка.

За два дні вернувся Вилицький. Він був не в гуморі, не знати чи тому, що інтерес в Чернівцях не повівся, чи може приїзд зятя його так подратував.

— Щось там, господине, не так, як треба. Зачинаєш дуже по комісарськи. Я належав до виборового комітету в Станиславові і як люде прочитали в „Проломі“ про твої „подвизанія“, то я не знав, де було лице скрити із сорому...

— За моє урядовання, то я сам відповім за себе...

— Правда, ти добре за це відповів, бо здорово вибили...

— Брехня! Ніхто мене не посмів рукою доторкнути, то ґазети таке видумали, щоб помститись за виборчу невдачу.

— Ні, серденько, не ґазети. Я теж ґазетам не дуже вірю, але мені говорив про це Іцко, а він все добре знає від брата Мехля, а жиди на вітер не говорять і мають усе певні вісти, бо у них такі вісти йдуть „під хайрем“. Ти наробив мому чесному, русскому домові сорому... В нашім роді хрунів не було..,

— Чого ви пришились до мене? Я раз на все випрошую собі мішатися до моїх справ... відрубав Шердко подразнений.

Вилицький всердився теж. Насупив густі крячасті брови, мов два роги і показав свої здорові, білі зуби.

— Коли б ти не злучився з моєю дитиною, то я би того не чіпався, бо яке мені діло, що розярені, покривджені мужики випарили комісарську котюгу. Але мене це мусить обходити і боліти, що моя слава, моє добре імя і моя дитина на тому терпить... Тож, господине зятю, прошу міркуватися в словах, бо я теж з мужицького роду і можу бути нечемний.

— Чогож від мене хочете? Коли я вам не до вподоби, то їду зараз сам...

— Тааак? А Михалинку лишиш у мене, ні дівицю, ні молодицю? Ні, серденько, її покидати не смієш і не маєш на те права. Вона поїде з тобою, а ти собі затямя, що як би ти її не шанував так, як це комісарській жінці належиться, то я також можу так зробити, як ці мужики в лісі.

Шердко аж задубів... Чого доброго, а ще й той брус підніме на него свій важкий кулак. От доля! Такий свинар, вважає себе за чесного чоловіка і отченаш йому читає, а він цісарський урядник IX. ранґи, не має права себе чесним назвати. Шердко зараз спокорнів. Його розбирав жаль і потребував в тій хвилі конечно перед кимсь виговоритись, висповідатись, бо в грудях його давило... Може той брус його зрозуміє і перестане йому докоряти...

Він розповів старому все від першої своєї стрічи з тим страшним намісником. Будуючи на обіцянці намісника, він поставив дуже високу ставку на виборчу карту і буцім то виграв, але виграної не виплатили злодюги, та ще й полаяли за це, що газардно грав...

Старий подобрів бачучи у зятя таке каяння.

— От бачиш, що тим панам не можна вірити. Ти був би зробив найкраще не приймаючи на себе такої подлої ролі. Ти міг вимовитися, що ти йно що вернув з Боснії, не маєш в виборах досвіду і практики. Най був би собі сам староста ломив за тим голову. Отож моя осторога така: зверни, зятю, з тої дороги, бо не виплатиться за якогось там голопятого графка, що буде в парляменті дрімати, наражати

свою і нашу честь і своє здоровля. Я гадаю, що тобі по такій компромітації, нема що в П. робити. Старайся конче о перенесення в инчий кут і зачинай жити інакше.

Шердко признав тому досвідному простакові повну рацію.

— Я так зроблю. Намісник обіцяв мене перенести і на инчім місці я не буду вже більше папським, як сам папа.

— Ну, гаразд! Не турбуйся! Все минеться і забудеться... Але коли так, то нема чого перевозити меблів до П. Возьміть, що найпотрібніще і перечекайте.

Рада була Шердкові по нутру.

Отож справа була по мирному поладнана. Шердко побув ще два дні на селі, забрав жінку і поїхали до П.

За ті два дні, впевнився Шердко, чого дотепер не помітив. Жінка дивилась на нього тоді, як до неї говорив і розуміла усе. Колиж того не було, вона мовчала, наче б не до неї говорилося. Значить вона глуха!... От розпитав собі обивательку... І конексій нема і гроші... мов би меду через шкло дали полизати, а до того ще й каліка, глуха... Жий з таким опудалом до смерти!... Нема виходу! Його огорнув одчай, що аж волосся рвав собі на голові... Щоб себе заспокоїти він зараз на двірці в Станиславові забіг до буфету і випив кілька чарок горілки, аж йому в голові заморочило. Цілу дорогу до жінки нічого не говорив. Йому здавалося, що під стукітню залізниці мусів би страшно верещати, щоб його почула.

В дома цілий дотеперішний порядок перевернувся горі дном. Помешкання видалось Михайлині замале, хоч і не велику обставу з собою привезла. Вона наставала, щоб лакея відправив, продав коні, а натомість приняв кухарку. Вона сама не буде в кухні смажитися, та ще і локаєві варити їсти. Для святого спокою треба було поступитись. На конях він дуже втратив, бо за час його хоровання фірман їх занедбав, а овес і сіно виносив вечорами і продавав...

Шердкові інколи здавалось, що вже переступив кульмінацийну точку свого життя і тепер зачинає сходити в низ. А він так високо літав та мірив, геть аж під самі облаки врядничої карієри... Його молодечою мрією було стати старостою, відзначитися знанням, перейти до міністерства, заняти позицію, ну... і помагати свому народові, котрого доси не вспів навіть пізнати... Та зараз на другому щаблі тої ви-

сокої драбини спотикнувся і вже треба злазити... І на тій короткій дорозі він місто помогти своєму народові, наче їв тільки лиха, зрадив його і приняв на своє чоло клеймо Юди. Його тепер проклинають ті, що перед ним благословили і видно що це прокляття знайшло послух у якогось невидимого местника. Місто признання у тих, котрим служив по собачому, догана і замкнення авансу. То прямо трагедія... Що тепер робити? Заслугуватися далі? Яким побитом? Чи знову зрадою? Це було б тяще, бо вже скинув з себе овечу шкуру і ніхто йому не повірить. Був би оден вихід: покинути ту собачу службу і взятись до чого другого... нпр. перейти до адвокатури. Але це майже неможливе. Сім голодних літ адвокацької практики... з чим? Тесть певно не дасть сотика, а добути добре платне місце у адвоката також при нинішній конкуренції неможливо. До того ще треба вчитись до адвокацького іспиту. Йому в тім віці вчитись.... Значиться, що треба тим багнистим руслом плисти далі, та йно дивитись, щоб не зачепити човно о який сторчачий пень, та не вивернутись. А що на краще життя нема виглядів, то треба черпати повними пригорщами з того життя, що можна, що трапиться. Робити лише стільки, щоб не прогнали на зелену пашу, а в прочім жити і вживати.

Домашнє життя не давало йому жадної примани. Прийти з уряду до дому на те, щоб розмовляти з буденною глухою жінкою, а при тім розмовляючи викривляти губами, щоб його розуміла, то ніяка насолода життя, а мука. Вже краще побувати за домом. І Шердко не маючи вже вступу до попівських домів став знову їздити по дідичах. А там приймали його тому, бо кожному було комісаря потреба. Сами присилали по него повозки, кілько разів лише того зажадав. Він став тепер таким чоловіком, що дивиться „де з комина куриться." Та він цего не вважав даремщиною, бо вислугував я панам, де лише міг. На такім принятті все ще хтось трапився і грали в карти з ріжним щастям для Абрамовича. Поки ще не випив, то грав осторожно, а випивши газардував і програвав. Карточний буджет став показувати недобори, котрі треба було латати з инчого джерела: з місячної плати, з комісій, з позички... Він мав кредит, бо пожички після свого звичаю він точно сплачував.

Жінка зразу вимагала від чоловіка більше посвяти для

себе, говорила, що має до того право, щоб їздити враз з ним по панських дворах, бо вона теж обивателька... Шердко не хотів до того допустити, щоб її і себе не компромітувати.

Через таку жінку могли замкнутись перед ним всі двори. Михайлина не мала нічого обивательського в собі, хоч не міг сказати, щоб ті обивательки, які він у повіті пізнав, були розумніщі за неї. Але у неї не було обивательської зарозумілости, самопевности, обивательської рутини і бляги. До того вона була така глуха, що можна було про неї говорити голосно при ній, що завгодно. Зразу відмовлявся тим, що там, де він їде, буде саме мущинське товариство, а відтак таки прямо відрубав, що її не візьме. Вона обставала за своїм правом, просила, плакала, сварилась. Не помогло нічого. Як йно вернув з канцелярії і застав яку повозку, то зараз переодягався і їхав, А нераз то ще з рана переодягся, як йшов до канцелярії і таки не вступаючи до дому їхав. Через возьного переказував лише, що їде на комісію. А коли такої оказії не було, то йшов до місцевого касина і пересиджував там пізно у ніч. Він далі далі помітив, що пиття і гра в карти стаєсь у него непоборимою привичкою, налогом. Він тепер нічого не читав. На духові насолоди поклав хрестика. Так добре, як є, коли не може бути краще.

Аж ось прийшла грамота з намісництва, що його перенесли на комісаря на державний кошт до инчого повіту. Значиться, що йому заплатять кошта перенесення. Але тестеві він того не скаже і тим поплатить свої довги. На переносини мусить дати Вилицький...

Він поїхав зараз на обзорини, тай щоб найти хату. Написав зараз до тестя, що треба йому гроший на переносини. Назвав стацію залізниці і казав туди післати меблі. В тім листі обіцював, що зачне жити новим життям, що зірве цілком з усім минулим, що йому на теперішньому місці було неможливим... Він знав, що жінка писала до батька листи та не дуже його гладила. Тесть писав упімнення, та він на ці письма не відповідав.

З того листа Вилицький був радий і повірив в обіцянку поправи, яка видалась йому імовірною.

Шердко поробив пращальні візити, спакував свою мізерію і поїхав на нове місце...

Старий староста зараз по виборах вернув до урядовання і говорив до своїх знайомих:

— Слава Богу, що той панич вступився мені з уряду. Прислали того молодика мене старого розуму вчити, а він вчитель думав, що мене пустить в дурню, а він засяде на мойому місці. Та воно інакше сталося. Зломив карк при перших виборах і вже більше ледве чи підніметься.

— — — —

— От, бачите, яка то правда на світі... Такий шуя повинен сидіти за решіткою, а він урядує та може ще і авансувати буде... Дуже добре роблять Українці, що до політичної служби вступають і з часом позмінюють таких лайдаків комісарів... а якже. Та я дуже перепрошую пана комісаря, але я не можу довше задержуватись, бо я маю пильно їхати на третє село по урядовому ділу. Прийшов з ординаріяту приказ, щоб безпроволочно... Прошу на мене не забувати... Я вас кожного разу прийму так щиро, як сегодня... а якже! Та ще позвольте одне питання: у мене така голова, що ніяк не можу собі назвиска затямити. Як той лайдак комісар називається?.,. І не ждучи на відповідь пішов до другої кімнати зі словом: до побачення. В поспіху забув подати йому руку.

Декан здержувався на силу, щоб не засміятися у голос. В другій кімнаті стояв біля дверий і слухав молодий, рослий мущина:

— Славно, тату! дай вам Боже здоровля. Так гарно ви його вичесали, що не треба і згребла. — Хай вас поцілую...

— А правда, Василю, що добре було? Здається, що він до мене більше носа не покаже... а якже!

А Абрамович стояв наче б його вибито по пиці. „А то шельма! Він певно знає все... Здається, що так мене приймуть усюди, а може ще гірше, бо цей попище бодай рукавички надяг, а тамті то таки ґоліруч...“

Він вибіг з попівства прожогом і поїхав до дому. Отож у тім куті, нема йому ґрунту під ногами. Українці про него знають і будуть виминати, мов заповітреного. Нічого робити, хиба кинутись до дідичів, посесорів, тай в місті між урядництво.

На його приїзд ждала нетерпеливо Михайлина і зараз стала випитувати, як його приняли. Її дуже на тім залежало, щоб зачати жити з людьми. Та він жінці не сказав правди. Декана він не застав, а їмосць не виходила зовсім. То либонь, чи не вдовець... Але він бачить, що тут не такі якісь попи. Треба їх кинути, та звернутись до дворів. Вжеж то инчий світ, инчі люде, гладші...

Вона сердешна повірила тому...

Пани приймали його на око дуже радо, бо то комісар і може бути його треба. Недаром видумали люде послови-

цю: „чеши дідька з рідка“... Він натякав, що хотів з шляхтою жити у добрих зносинах, бо він сам походить у прямій лінії від українських маґнатів Абрамовичів. Його прадід з політичних причин мусів еміґрувати до Галичини. Там йому майно сконфіскували, а він мусів тут вдоволитися посесією. Так само і його батько бідував по посесіях. Але вже віддано одному київському адвокатові справу, щоб відобрати від уряду фортуну. Лише, що справа йде дуже пиняво, але вдасться певно, бо вже кілька таких случаїв було. Так само його жінка обивательська дочка — уроджена Вилицька зі Станиславівщини. Шердко вмів так барвно представити історію своєї родини, що багато людей у те повірило. Михалина була дуже з того рада, як її чоловік привіз таку новину і то від самого маршалка, що там можуть бувати. По маршалку то вже все піде гладко і другі їх гарно приймуть.

Розпочались поїздки по дворах. Була одна трудність у тоалеті. На моді розумілась Михалина мало і одягалась так, як уважала сама за найкраще при помочі місцевої маломістечкової модистки. Та те, що її видавалось гарним, не мусіло другим подобатись. Шердко був панич у кожній вяді та на жіночій тоалеті мало розумівся, бо жінки його мало інтересували. З того виходили ріжні недомагання. Михалінка надягала на пальці перстенів, скільки лише влізлося, в ухах зачіпала золоті великі ковтки, припинала від шию велику золоту запинку старшого фасону, а на шию припинала довгий золотий ланцюшок з маленькими перликами, прикрашений годинником. До того на руках золоті бранселети. Сукня шовкова, гарна, але вже немодна. А до того всього до капелюха причепила щось такого чудернацького, що пані йно підсміхалися. А відома річ, що жіночий рід малих промахів на своїй сестрі безкарно не вибачає. З того вийшло, що Абрамовичева у тому товаристві стала предметом дотепів і сміховинок... Дещо з того зачув Шердко і докоряв жінці, що його компромітує. В секреті попросив одну паню з міста, щоб порадила, бо його жінка йно що вийшла з пансіону і не мала ще часу навчитись, та зараз вийшла заміж, а до того мешкала на селі. Отож ця пані пішла з Михалиною до модистки і казала перробити і сукню і капелюх так, щоб прикраси не дуже кричали ґвалту... І якось йшло далі. Михалина почувала себе тепер щасливою, що

війшла у краще товариство між обивательство. Але це товариське життя вимагало багато кошту, а на це не було инчого джерела, крім комісарської плати та поденного з комісії і тих 30 зл., котрі Вилицький посилав правильно кожного місяця. От і тепер треба було зреванжуватись і запросити обивательство до себе. Годі тільки чужим жити, бо перестануть його поважати, як що у себе їх не прийме. А така гостина в місті багато коштує. На це готових гроший не було і треба було позичити. „Zastaw się, a postaw się“, говорила панська пословиця. Векселя підписали йому оден урядник староства, що мав у місті свою хату і оден посесор. Замовили одного мандрівного кухаря, що варив по панах і попах і з ним зробив Абрамович ґенеральну нараду, як. що і скільки. Накупив всього, чого було потреба. Коштувало воно багато, але було що їсти і пити, ще і для свинки лишилося. Інакше не могло бути у нащадка українських маґнатів шляхецького роду Абрамовичів, ожененого з обивателькою з роду Вилицьких.

По тім бенкеті, про який говорили люде більше тижня, здавалося Абрамовичеві, що фортуна звертається до нього знову лицем, що він знову зачне підлазити в гору, що його зірка ще не погасла. Бо ось гості при тоастах поставили його кандидатуру на соймового посла з менчої курії при найблищих виборах. Величали його здібности, проворність, знання людий, потреб краю і повіта. Вони його попруть всіми силами, як свого, а через його вибір осягнеться дві цілі: раз що придбається соймові добру, розумну силу, а друге, що спаралізується всі махінації Українців, котрі навіть не посміють проти ньому ставити инчого кандидата. Такі признання йому дуже подобались і підбадьорили його. Вправді він волів би, коли б його вибрали до парляменту, та годі, бо до парляментських виборів ще пять літ, а треба хапати що трапляється і воно все певніще зачинати від менчого. Цікава річ, який вид зробить той клятий намісник, коли його побачить між соймовими послами? Ця справа видалась йому легкою, бо уряд не буде проти ньому ставати окунем. А вже як війде до сойму то стане „залізним“ соймовим послом від каденції до каденції. Звідтам, то й до парляменту буде легче і тоді він відіграє ролю, яку йому провидіння назначило. До тих виборів треба завчасу приготовляти почву: гладити

хлопів, не задиратися з попами і інтеліґенцією і добре жити з панами. Він був певний, що дасть собі з тим раду і поконає всі труднощі.

Від того бенкету йому наче світ прояснився. Пив дуже мало, грав у карти лише поміркованo і обережно і для кожного старався бути солодшим медівника. З жинкою жив не зле, приносив її романи до читання, які вона дуже любила читати. Вона пишучи до дому, не могла його нахвалитися. Навідав його раз Вилицький і був з нього вдоволений і так роздобрився, що заплатив підписаний на видатки бенкету вексель.

— Коли живете у людий, то треба їх десь колись у себе приняти...

Прожили так аж до розписання соймових виборів. Абрамович зголосив свою кандидатуру і в українськім комітеті. Польський комітет його сам поставив. Колиж його поставлять обидва комітети, то мандат здобуде легкою рукою. Але в українськім комітеті не повезло. Там відкинули кандидатуру одноголосно і поставили кандидатом хлопа. З тим Абрамович легко освоївся. Може так і краще буде. Уряд попре його на всякий случай проти українському кандидатові, а з тим контркандидатом хлопом не важко йому прийдеться справитись. Тим часом і тут не повезло. Дідько надніс якогось ґрафа, котрий зголосив свою кандидатуру у польськім комітеті. Намісник знаючи про кандидатуру Абрамовича прикликав його до себе.

— Довідуюсь, що ви кандидуєте на ваш повіт до сойму...

— Так, ексцеленціє.

— Чого вам знову забагається? Знову вам крильця зачинають підростати...

— Мою кандидатуру поставив з власної волі місцевий польський комітет, я не накидався.

— Сховайтеся з вашим комітетом, я вам заборонюю кандидувати і баста! Повіт призначений для ґрафа Шиброня, а вам приказую заявити офіціяльно, що зрікаєтесь кандидатури на його річ...

Абрамович аж скіпів:

— Ексцеленціє, я того зробити не можу, мушу послухати волі повіту...

Намісник зморщив чоло і відтак усміхнувся згірдно.

— Попробуйте так зробити... Добре би я вийшов, коли б леда комісарик не послухав мого приказу... Можете відійти...

Абрамович був такий злий, що аж йому сльози в очах заваготіли. Що йому робити? Ні, він таки не уступиться. Його попруть приятелі. Він стане на яких небудь виборових зборах і виголосить свою програму. Викаже всі кривди народа, потреби повіту, обіцяє виборцям все, а тоді побачить світ, хто побідить, чіє буде на верха. Тоді його виберуть проти волі всіх комітетів.

З такою твердою постановою вернувся він до дому і зараз пішов до видзялу, де мало відбутися засідання комітету. Застав всіх у комплеті, а між ними якогось незнаного пана, котрого маршалок представив ґр. Шибронем.

„Вже його дідько приніс“, подумав собі Абрамович і трохи не кинувся на него з кулаками. Маршалок взяв Абрамовича під руку до другої кімнати і витолкував йому цілу траґедію положення, про що він довідався у Львові.

— Супроти такої ситуації ваша кандидатура, пане комісарю, на превеликий жаль нас усіх, немислима. Комітет не може ставати на прю з намісником, а вам, як політичному урядникові, також не випадає. Повірте, що дуже нам вас жаль, бо знаємо вас з найкращого боку. Але годі проти ріжна йти. Граф Шибронь сказав ще, що ви повинні офіціяльно зречись кандидатури на його річ.

— Ніколи! — сказав Абрамович схвильований, того він не дочекає. Я кандидую на власну руку і ніхто не має права заборонити мені цього. — Він вийшов не пращаючись з ніким. „От як можна на людий покладатись! Хибаж не вони самі підсунули мені думку кандидувати? А тепер копнули мене супроти того мальованого ґрафа...“

Він страшенно хвилювався. Вже хотів поступити де та випити, але здержався. „Ні, тепер мушу бути тверезим, бо по пяному нічого не зроблю“.

Оповів усе жінці. Вона теж схвилювалась, бо вже освоїлась з тою солодкою думкою, що буде пословою і поїде враз з мужом на соймову сесію до Львова. Здавалось, що все пійде гладко, а воно рветься...

— Ти мусиш кандидувати. Напишу зараз до татка, щоб прислав гроші на вибори... Треба тим дурням втерти носа...

Шердко так тим зрадів, що аж вицілував жінку. Як вона сама напише, то Вилицький рушить кабзу, коли б лише яких пять тисяч прислав, то б вистало.

Він розвідав поміж жидами, коли будуть українські збори і де. На тих зборах він явився в сінех великого заїзду, а комітетові заявив, що приходить не як урядник, лише як громадянин. По полагодженню формальностей дав предсідник слово кандидатові хлопові. Селянин говорив по просту про потреби українського народа, котрі вичислив докладно, говорив про хлопську біду. Говорив плавно, як наш інтелігентний хлоп вміє говорити. Бесіду його приняли збори оплесками, ставляли йому питання, на які він так само щиро відповідав.

Потім зголосився до слова Абрамович.

— Не дати йому говорити! Не хочемо слухати, кричали люде. Що тут має комісар на зборах говорити? Геть його.

Предсідник ледве їх заспокоїв.

— Позвольте, панове, кожному говорити, ми послухаємо. Ми народ культурний і свободолюбивий.

Як шум притих, Абрамович став говорити. Говорив плавно з ораторськими жестами, спокійно, добирав зворотів і порівнань, не шадив демагогічних кличів, підкреслював кривди українського народа, сипав громи на уряд і панів і обіцював, коли б його вибрали, золоті гори..

В часі промови почулись з'їдливі уваги на його адресу, але опісля слухали всі уважно. Наприкінці почулось кілька оплесків. Тоді вийшов на підвисшення сдин селянин, зелений сільський вічевий оратор.

— Пане комісарю! Твоїми губами мід пити.. бгме. Такий посол, то нам українським хлопам причиляв би небо, т. є. постарався би, щоб ми, як мученики, чим швидше до неба дістались. А в першу чергу зробив би собі добре, бо зробили би його старостою, їздив би своєю повозкою, гостився би з панами, а нам було б так добре, як у жида під лавою. І як би прийшли другі вибори, то він перевів би їх так, як ті в П., про що ми в газетах читали, тай ще не забули. Пане! Де твоє лице по тих твоїх шельмоствах супроти свого рідного народа ставати перед нами і пхатися до нас на посла? Ти ще не злизав з себе тих проклонів чесних людий, що впали на твою душу за те, що ти своїх братів

казав жидівській голоті, такій самій, що на Христа кричала: разпни, зневажати і по арештах томити! Ти вже раз став Юдою, зрадив свій народ, забув, як українські книші заїдав, паничу. Але ми тої тяжкої зневаги ще не забули і будемо до десятого коліна тямити. — Оратор щораз більше запалювався і поривав уми всіх за собою. — Дивіться, виборці селяне! Цей Юда хрестився в українській церкві. Він гадає, що ми хлопи такі дурні, що повіримо його медовим словам? Не надуживай, пане, нашої терпиливости і йди до дідька. Чи вже загоїлась твоя з..... від хлопських палиць? Йдиж собі, хай тебе пани вибирають.

— Проч! геть його, кричали всі — він забув, як його хлопи палицями парили... нагадайте йому щераз...

Але він не чекав вже, аж йому нагадають. Зійшов з підвисшення і щез задними дверми з заїзду неоглядаючись... У першу чергу зайшов до видзялу, де маршалок підчас виборчого часу урядував перманентно.

— Пане маршалку, я напишу мою резіґнацію на річ пана ґрафа.

— Не потреба, каже маршалок скривившися, — кандидатура пана ґрафа принята одноголосно і оголошена в ґазеті.

Абрамович почував себе близьким божевілля. Прийшов до дому, бігав по хаті і рвав собі волосся на голові. Жінці нічого не відповідав на питання. Аж пішов до креденсу, хопив фляшку з горівкою і пив до безтями. Йому те дуже боліло, що його випрацьована старанно демостенівська орація не зробила враження, не прихилила до нього виборців, а поконав його простий хлоп...

XXV. З петрового дня.

На наслідки непослуху сильним мира сего не треба було довго ждати. Справу приспішила ще і реляція старости, що Абрамович виступав на зборах, що атакував уряд і шляхту та що його зі сторони хлопів стрінула погана компромітація. До тижня опісля, ще заздалегіть перед виборами наспіла депеша з намісництва, що комісар Др. Ришард Абрамович перенесений до староства Н. в західній Галичині і має негайно там їхати та подорозі явитись у намісництві. Та Абрамович місто покоритися і присісти хвостика почував

у собі відвагу станути до віч з могутним кацикомъ, наклонити його до переміни того приказу, а коли б це не повелось, то наговорити йому слова правди, хай би було що хоче. У тім дні дістав також лист від тестя, котрий по зрілім „розмишленію“ на такий непевний інтерес не дасть крайцара. При тім була батьківська адмоніція, щоб не захочувалось йому печеного леду, бо як зачне дуже фиркатись, то його проженуть, а Михайличка зістане нещасливою. І коли б справді до того прийшло, то він дитині не дасть загинути, але про него то і знати не схоче.

От нова перспектива... Це дуже підтяло його бадьорість і відвагу. Їхав до Львова зломаний і охлялий. Волів би те виминути та годі, бо мус.

Намісник не встаючи ізза стола, прикликав його пальцем до себе.

— Чоловіче, ви хиба здуріли... ви смієте опиратись моїй волі і моїм приказам? Щераз зробіть так, а роздавлю вас одним пальцем, мов муху. Тямите вибори в П.? А як що ви вчились карного кодексу, то знаєте, що ви поповнили злочин над'ужиття урядової влади і фалшовання публичного акту. Пять літ від того часу ще не минуло і коли я схочу то справа віджиє і ви опинетесь за решіткою. А для мене навіть це ліпше буде, бо не буду потребував таких урядників захищати і злочинів закривати...

— Я це зробив по приказу вашої ексцеленції...

— Що? Я вам приказував наймати шайку голоти і напастувати виборців, робити на них насильство? Я вам казав шахрувати з картками голосовання? Смієте мені таке говорити до очий? Геть мені звідсіля! Він показав на двері.

Абрамович виходячи почував, що земля під ним западається. По дорозі поступив до найблищого шинку і випив кілька чарок горілки. Сів на трамвай і поїхав до свого готелю. Не їв нічого, лише казав собі принести фляшку горілки... І знову пив, поки не вичерпувся на ліжко і твердо заснув.

Прокинувся від того, що хтось сильно гримав до дверий. Заточуючись від похмілля відчинив двері. У сінех стояв кельнер.

— Перепрошую пана... я був занепокоєний, бо пан вже 24 годин не давали знаку життя. Гадав, що яке нещастя

приключилось... Пан виглядав перед вчера страшно.

— Добре, вже добре. Принесіть мені каву...

— Пан навіть не роздягались, я вичистив би одяг.

— Я довго в ніч читав і так заснув.

„Мусів мені цей готелевий чорт вчерашнє нагадати, а я так гарно заснув і забув усе... От досталось мені на горіхи. Ні, я не сотворений на політичного врядовця. Не маю нюху поліцийного вижла. А що мені робити? Завертати? Та я нічого инчого не вмію, на ніщо не здамся. Приріс до служби і мундіру і так треба здохнути... Гадав на часок. що знову лізу в гору, а я впав ще низше“...

Опісля випив каву, розплатився і поїхав до Н. на Мазури. Новий шеф знав за що Абрамовича так блискавкою перенесли на другий кінець Галичини.

— Пане колеґо, жаль мені вас, але з намісником нема що зачіпатися. Він не знає жартів.

Приїхав до Н, в самім розгарі виборчої кампанії. Тут боролися на життя і смерть самі Поляки між собою. Стояловці йшли проти цілому польському світові, від усіх відтручувані, виклинані... Але Абрамовичеві було це байдуже. Чорт їх бери, хай собі самого чорта з рогами вибирають... А зараз по виборах довідався з ґазет, що гр. Шибронь провалився, а вибрано хлопа.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Опісля, як вже все успокоїлось, Абрамович спровадив сюди жінку з цілим інвентарем і розпочав своє життя, як попередно. Став складати візити обивателям. Та зараз помітив, що тут новий світ. Вони очивидячки комісаря не потребували і приймали його нерадо. Хтось пустив поголоску, що той комісар при послідних виборах поправ Стояловців. Тут в прочім урядовців не любили і дивились на них з гори.

Жінка, хоч сама піддавала йому думку кандидовання, стала йому тепер докоряти, що не треба було цього робити і ставати на прю з намісником... У тамтім повіті було їм добре, жили з обивательством, а тут і пес на них не дивиться. Ті теревені плела йому Михайлинка щодня, те саме в кружок, при тім плакала, що вона тут загине і навіть не має свого священника, щоб її поховати...

Через те вона йому остогидла, втікав від неї і шукав розради поза домом. А тут касина не було, лише шинок

Шмулька. Там сходились всі урядовці. Там справляли снідання. Коли хто ставив, пили, грали в катри в окремій кімнатці, або в білярд. Шмулько держав дві газети і називав свою кнайпу реставрацією, а урядовці прозвали це касином. Сюди заходила місцева „інтелігенція“: судовики аж до писарів, старостинські функціонарі, місцевий парох з сотрудником, вчителі, фінанси і жандарми. Ті бранжі приходили не в оден час, щоб себе не женувати, але коли і разом прийшли, то сходилися в инчих „сальонах“. Сюди став заходити і Абрамович. Тут обговорювалося політичні справи і щоденні новини та сплетні малого місточка. Тут редагувалась, так сказати б місцева устна газета ніким непензурована. Шмулько вмів робити добрі меди та горілки і славно приправляти рибу „по жидівськи“. Сі артикули стягали до него людий і він немав конкуренції. Як кожний шинкар був дуже діскретний. Слухав все, а говорив дуже мало з того, що почув.

Абрамович так собі полюбив Шмулька, що не міг одної днини без него обійтись. Привик до шинку, мов риба до води. Жінка сварилася з ним, докоряла, плакала та це нічого непомагало. Шердко вертав до дому заєдно по півночі. Та таке життя вимагало багато грошей, а тих у него не було. Він став позичати. Багато довгів остало ще на давнім місці і треба було сплачувати. Він позичав, де лиш міг захопити. Позичав і на потреби дня. А мимо того було і так, що не було за що зварити обіду. Михалинка писала розпучливі листи до батька. Вилицький став присилати вже по 50 зл та і цего було мало. Про те, щоб порятувати зятя і поплатити довги і чути не хотів. Він писав до зятя листи з погрозами та той навіть не відписував. Він знав, що нічого боятися, бо старий сюда не приїде, щоб йому помяти реб-р.

Шердко став брати хабарчики... зразу мали, а опісля, як з тим освоївся, щораз більш. Всі знали, що коли яка справа прийде до Абрамовича, то треба заплатити, а буде грунтовно зроблена. Як хто до него приходив в такому ділі, то зараз і довідався, скільки треба дати. Він уложив собі тарифу і не було торгу. Але він варт був того, бо коли б вища інстанція змінила його резолюцію, то він ще і рекурс до Відня зробив. Тим способом він рятував себе від руїни і мав з чого покривати свої щоденні потреби. Таким способом він зрівноважив свій буджет, а коли вже станув знову на ноги,

то віджила в ньому давна думка при помочі посольського мандату зробити карієру і скінути зі свого авансу печать намісниківської мести. Тільки треба робити самому не оглядаючись на ніяку протекцію, комітети і т. д. Треба робити з людом і з тими найнищими верствами т. зв. інтелігенції. Отож познакомився з дуками хлопами, котрих у себе в бюрі саджав на канапу і частував папіросками. Кожному хлопові полагодив справу зараз. А знову у Шмулька частував фінансів, жандармів та громадських писарів. А при тій нагоді натякав на це, що якби колись до чогось прийшло, то: і т. і. Розуміється, що кожний обіцював йому свою поміч, бо чиж можна кому при горілці відмовити такого, що нічого не коштує. Абрамович став тепер не лише демократом, але таки хлопоманом, що як говорили між собою пани, здалека від него кожухом воняло. Складалося усе так на його думку, що коли б йно вибори, то він вийде з виборчої урни чистий, мов з парні. Забудеться все, а тоді він розпічне пнятися на вищі щаблі тої драбини, з котрої хотів його струтити п. намісник. Тепер страшно панів зненавидів, не мав для них доброго слова, називав їх босою аристократією і соромився в душі тих часів, коли то між них пхався. То лише біда, що на вибори не заносилось так швидко. Вибраний у тім повіті хлоп, дужий, мов віл, стояловчик, не гадав ні вмирати, ні складати мандату з таким трудом добутого. Абрамович познайомився теж і з кс. Стояловським, загадав його для себе приєднати і вже гадав, що осягнув свою ціль. Тимчасом хитрий єзуїт вживав його як середник до своїх плянів і через него полагоджував ріжні справи в хосен своїх приклонників.

Михалинка нарікала, плакала, терпіла та вже як терпцю не стало, а инчої помочі нізвідки було надіятись, вирішила також на власну руку щось робити, бо пропаде...

Одного вечера вже пізно взяла на себе велику хустку, а в руку моцну копистку, що нею обертають варене білля в кітлі і пішла до Шмулька. Дісталась до „святая святих“, де Шердко грав у карти. Ніхто не оглянувся, щоб її спитати. Шердко сидів між своїми кумпанами і лупив „короткого“. Був у добрім настрою, бо сьогодня йшла йому добра карта. Мав щастя. Аж ось запищала над головою жінка:

— Ти батяре, піяку, картяре, марш до дому!

Всі посхоплювались дуже збентежені. Контрольор каси став її уговорювати:

— Пані добродійко, вгамуйтесь.

— Ви також не ліпші всі, ви лайдаки, пяниці, розпиваєте мені чоловіка і обграваєте його.

І заки Шердко стямився, блиснула з під великої хустки кописткa, котрою стала окладати пана комісаря, куди попало.

— Марш до дому, рушай!

Другі кінулись придержувати роззверену жінку та вона показала, що не слабосильного батька дитина. Хто наставив лише руки зараз їх ховав з болем, бо кожному досталось. Тоді всі стали розбігатись, а тоді копистка пігнала пана комісаря до дому найкоротшою дорогою.

Така енергія розлюченої жінки всім дуже подобалась. Особливо ті другі жінки, що не могли здобутись на таку енергію, дуже її за це благословили. Другої днини розійшлась по місточку та сензацийна вістка з ріжними неправдивими додатками... Як там панство комісарство між собою поладнали діло в дома, того ніхто не знав. Рано прийшла їх слуга до Шмулька по пановий капелюх, нагортку і палицю, а пан комісар прийшов до бюра трошечки подряпаний і з синцем під оком.

Якийсь місцевий дотепник випорпав стару пісоньку і пустив її в курс:

A w naszem mieście chodzi pogłoska
Wybiła męża pani Pawłoska
Wybiła, wykpała i za drzwi wypchała
Męża swego.....

Незадовго співали її усі, а особливо уличні збиточники-ґавроші під вікнами староства, де урядовав Абрамович...

Тої бучі найбільше налякався Шмулько. Це дуже колідовало з його купецькими конюнктурами. Коли б таке мало часто повтарятися, то покинуть його гості і знайдуть собі инше місце на сходини. І справді в його касині було через кілька вечерів опісля пусто. Аж згодом стали знову сходитись і радити над охоронними мірами перед інвазією пані комісарової. Чи не попросити би пана комісаря, щоб не приходив?

Абрамович прочував таке і тому сам перестав ходити, аж поки якимсь чином не позбудеться з дому жінки. На що йому такого опудала в хаті, котрий його так страшно спу-

блічив? Що йому з таким глухманом робити? Він став її до коряти, що її родичі його ошукали, що підсунули йому каліку, з якою не має життя, ошахрували на посагу. Дісталось від него всім свинарам і згінникам. Довів жінку до того, що вона забрала, що могла і поїхала до батька. Шердкові світ прояснився. Тепер воля! Першого вечера пішов до Шмулька і впився ґрунтовно. На радощах ставив кожному, хто йно там з'явився.

Від того дня запивався що вечера, грав у карти, а що гроший не було, а пожичати люде не хотіли, то продавав жінчину гардеробу і що було в хаті.

У тім часі трапилась Абрамовичеві ще одна оказія показати себе. Він купив село... заплативши 3000 зл. готівкою, котрі вспів у ріжних людий позичити. Село було задовжене далеко понад вартість. Він знав, що видані гроші йому невернуться. Та він купив на те, щоб можна анонсувати себе властником дібр, дідичом. — Таким побутом пускав дурмана людям і підправив свій кредит. Вірителі пустили село на ліцитацію та він оборонявся, як міг, зволікав, вносив рекурси, щоб лише як найдовше удержатись при власности.

Абрамович був дуже витрівалою людиною. Нераз запивався цілу ніч, вернув до дому, наляв собі студеної води на голову і урядував цілий день не даючи по собі пізнати умучення. Та це не могло довго трівати. Утома перемогла залізну волю. Він став занедбуватися в уряді, спізнявся, або не приходив зовсім. Староста напоминав його, а коли це не помагало, він написав до Львова. Там начеб на те ждали. Приїхав на слідство урядник зі Львова. Став переслухувати свідків і виявилось хабарництво, погане життя, занедбання в уряді, запивання з людьми не його стану. Вийшла на верха і авантура з жінкою у Шмулька, картярство. Зараз по переслуханню свідків його завішено в урядованню.

Абрамович опинився в такому, начеб його з пливучого човна викинули у воду. В чужій стороні, між чужими людьми, у довгах, з обмеженою до $^3/_4$ платою без жадних бічних доходів. Та зараз опісля стали сипатися на него градом судові позви, та векслеві прикази заплати. Він навіть не оборонявся, не числив, чи не за багато від него правлять, бож він і так того не заплатить. Тими довгами позачіпив він багато неповинних людий, котрі добродушно за него поручились. Його стали

находити, докоряти, сварити та проклинати. Між ними було кількох дуків хлопів Мазурів. Вони грозили йому буками. Його положення в місточку стало невиносимим. Треба було по тихоньки спрятатись. Він непрятав ночию все, що було в хаті, забрав свою мізерію і втік до Львова. Втікав, мов злодій і доперва, коли виїхав за найблищу стацію, відітхнув свобідніще і набрав певности себе. У Львові нанав собі кватиру. Жив дуже скромно. Тут здержувався останками своєї волі від пиття, не заходив у жадни товариства, вимивав знайомих і ждав кінця своєї дісциплінарки. Йому здавалось, що коли б йому повезло із цеї халепи видобутись, то зачав б и жити цілком инчим життям, покине всі фантазиї і стоятиме на реальному грунті. —

Ті думки вдержували його при життю, бо нераз приходило йому на ум покінчити те собаче життя самовбивством. Серед такого моря людий у столиці краю почував себе самітним, як ще ніколи. Дисциплінарний процес його не покоїв. Він міг і так скінчитися, що справу віддадуть прокураторії. Було б це великим скандалом, бо політичних урядників туди не заводили, щоб не давати наживи опозицийним газетам і не компромітувати владу. Але з ним і таке може статись, бо він українець, а до того зачепив собі мстивого намісника. А тоді то йому досталось би! Свої вже давно його відцурались, а чужі зачали б зливати на його голову усі помиї. Абрамович не нагадував собі ні одної людини, котра б за ним постояла, а бодай радою підперла. Одним вислугувався, другим наплакостив та з одними і другими розійшовся зле. З першими тому, що упоминався нагороди за свою вірну службу, з другими за те, що їх зрадив. Впрочім він не зважився би перед ніким признатись до вини, бо це його соромило. Ця самотність вплинула користно на його зрівноваження, мав багато свобідного часу, міг думати, аналізовати свою душу і розважати своє минуле. Питав себе: чи він справді сам тому винен, чи його оточення, а в першу чергу ті, що його виховали? Якого він мав батька? Людина податлива, мягка на найменчі удари, сервілістична. Її вічні нарікання на лиху долю, на вбожество, те хилення від подуву найменчого вітру, ті поклони перед тими, у яких можна було надіятися, що кінуть йому яку псумуху. Такий батько не може виховати сина на характерну людину.

У Шердка була талановитість. Цим він міг зайти високо та знову батько говорив все тій молодій ростині, що він не може стати дубом, бо він нічого другого, як ростинка пнуча, повій, котра без сильної опори устоятись не може. А тою опорою можуть бути лише сильні сього мира — пани. І не диво, що Шердко загадав держатись тих дубів, вилізти по них на вершок ліса. І це його вбило. Він став пхатись туди, де ним помітували, а він те все терпів, бо вважав це товариство за вище, краще, культурніще, що як опісля переконався, було неправда. Йдучи тою дорогою бачив вершок щастя у тому, щоб зробити в політичній службі карієру. Для тої карієри робив все, аж зрадив свій народ, став Юдою. Чи є для Юди прощення? Було б, коли б був покаявся, а не повісився з одчаю. Для него буде теж прощення. Він дасть покривдженим експіяцію. Та чим? Що він тепер буде? У найліпшому разі комісарем до смерти, а то ще й тепер скінуть його на канцилиста. А може і таке бути, що наженуть зі служби і не дадуть жадної пенсії. Що тоді робити?

Втече з цього краю. Піде десь до адвоката, мусить знайти місце. В адміністрацийних справах він багато вміє і може бути пожаданою силою в більшій канцелярії. За той час він вже привик обходитися малим. А по сімох літах... „Я ще не старий... візьмусь в руки, викрешу із себе енергію і дійду инчою дорогою до тої самої мети...

XXVI. Кінець карієрі.

Була гарна весняна днина. На ґубернаторських валах напротив намісництва сидів на лавці Абрамович і дививсь у вікна того великого будинку, з котрого йно що вийшов. Дививсь, чи не побачить умовленого знаку у вікні, щоб вернути і почути присуд на себе. Сьогодня велась проти нему дісціплінарна розправа від самого рана. Натомивсь не мало обороняючи себе проти цілої копиці всіляких закидів. Мусів зібрати усі змисли, щоб цей тягар подужати. І справді обороняв себе на вдивовижу всіх дуже зручно. Через те звернув увагу суддів на свою проворність, приявність ума і основне знання законів. Це його так втомило, що мусів вийти на світ, поки судді не нарадяться.

З давнього Шердка тепер багато убуло. Був виснажений, змарнілий, з запалими лицями, на котрих виступили тепер неприродні червоні пятна. Очі блистіли горячковим вогнем. Одне лише на нім остало: шик, який не приставав до старшого вже урядового мундіра. Біднота з усіх кутків висувала свої ріжки.

О тій полудневій порі проходжувалась молода, гарна жінка, ведучи за руку може чотирольтнього хлопчика. Абрамович так був задуманий, так задивився у вікна, що їх не помітив, як біля него переходили. Жінка теж не звертала на него уваги.

— Мамусю! Чому так довго вуйцьо не приходить?

— Підожди, Славку, ще не пора. Вуйцьо в уряді і прийде враз з татком.

— Мамцю! вуйцьо йде сам, я підбіжу. — Він пустив мамину руку і побіг плещучи в руки до мущини, що йшов до них. Мущина взяв його за руку.

— А деж Богдан? питає жінка.

— Зараз прийде, поступив ще до склепу. Ми тут підождемо і зараз йдемо на обід. Галя там жде.

Вони проходились стежкою, де сидів Абрамович. Мущина його помітив.

— Знаєш, Олю, хто там сидить? То Абрамович.

— Котрий? Цей урядничок у витертому мундірі? Хибаж завернімо та я на него подивлюся, чи ти Несторку не помиляєшся...

Вони перейшли ще раз. Оля його пізнала. А Нестор Неврич каже:

— Підожди тут хвилиночку і слухай, що ми говоритимемо.

— Дай спокій і не зачіпай того падлюки.

Але Нестор таки завернув та станув перед Шердком.

— Добрий день, пане Др. Абрамовичу!

Шердко наче б зі сну прокинувся. Устав з лавки і вклонився.

— З ким маю приємність?

— Приємність буде сим разом по моїй стороні. Я є той, котрий написав вам свого часу з Тернополя, що при першій стрічі з вами плюне вам в лице... На ваше щастя з того часу ми не стрічались ніколи. Я Нестор Неврич.

— Мій пане, я покличу поліцію... Він думав, що Неврич тепер справді виконає погрозу.

— Не треба, хиба би на те, щоб вас забрати. Я відступив від свого попереднього замислу, бо шкода слини, щоб на таку падлюку, як ви, плювати. Ви самі оплювали себе, що лиця не видно...

Абрамович оглянувся з розпукою довкруги. Оля дивилась на нього з погордою. Тепер він її пізнав...

Та неоглядаючись довго побіг мерщій до намісництва...

КОЛОМИЯ, 13/10. 1921.

ВАЖНІЩІ ПОХИБКИ.

стор.	рядок з гори:	рядок з долу:	замість:	має бути:
10		6	одно	одне
18		19	довіря	довірря
23	9		на небі	на морю
27		18	найменшій	найменчій
43	20		закиску	записку
61		13	великого	великої
62	11		вертати	вертатися
126		11	в гори	в гору
129		6	repud Richard aussi en francais	перечеркнути
150		2,9	ціловав	цілував
169		9	кавав	казав
180	7		вернути	вернутися
182	7		робити	роботи
236	6		вмер	вмре

— 1

[illegible] е раз. [illegible]

Невр.

— [illegible] ут хвилиночк

мемо.

— Дай спокій і не зачіпай

Але Нестор таки завернув

— Добрий день, пане Др.

Шердко наче б зі сну прок

нився.

— З ким маю приємність?

— Приємність буде сим р

той, котрий написав вам свого

першій стрічі з вами плюне вам

з того часу ми не стрічались ніко

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
3216 06 08 04 021 5